

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

Az Egyháztörténeti Szemle köszöntése. Péter Katalin

Ez a folyóirat nagy kockázattal indul. Mindent nyerhet vagy mindent veszíthet. Azért gondolom így, mert a világ és az egyházak viszonya ma változásban van. Nemcsak itt, Magyarországon, hanem mindenütt a világon tapasztalható az, hogy az emberek érzelmi szélsőséges pontokon sűrűsödnek. Vannak, akik mindenfajta egyháztól tökéletesen elfordulnak, mások saját lényük lényegét keresik egyházuk tanításaiban. A politika hol vállalja, esetleg túlhajtja az egyházak és az államok egyidejű létezésének következményeit, hol a tökéletes szétválasztást tudná csak elfogadni. Az egyes egyházakon belül sem egyértelmű a helyzet. Az intézmények megújítása, a laikusok, a nők szóhoz juttatása mindenütt napirendre került, illetve heves vitákat vált ki. Ugyanígy, súlyos érzelmek terhelik a új egyházak megjelenését.

Abban a kultúrkörben, amelyben mi élünk, a zsidó-keresztény párbeszéd akadozik. Az antiszemitizmus minden civilizált lény egyik legsúlyosabb gondja. Ehhez társul az, hogy a kereszténységben is vannak ellentmondások. Kutatják az egység visszaállításának, vagy legalább az összetartozás szimbolikus megjelenítésének lehetőségét, ugyanakkor mások saját felekezeti egységükre törekednek. Az érem másik oldalán, mind Nyugat-Európában, mind Kelet-Európában nő a közöny. Nő ugyanakkor az elbizonytalanodás. Ha kényelmes fotelből nézhetjük az egyházi szertartásokat, könnyen válik minden pusztá látványossággá.

Egyelőre nem tudjuk, hogyan hat mindez az egyháztörténet iránti érdeklődésre. Mellőzik az egyházak történetét, mert nem tekintik a lényeghez, a mindennapos döntésekhez szükségesnek? Rávetik magukat mint kuriózumra? Segítségül hívják, hogy az információk végtelen áramában segítsen tájékozódni? Tudomásul veszik az eredményeit éppen úgy, mint a történettudomány bármelyik más ágazatától származókat? Akármilyen lehetséges.

Ilyen külső adottságok mellett a régi, intézményesült egyháztörténeti folyóiratok helyzete sem könnyű. Őket azonban segíti az, hogy kialakult arculatuk, közönségük van. Az Egyháztörténeti Szemle viszont most keresi helyét a Nap alatt. Most kell eldöntenie, kikhez szól, miről ír. Most kell tisztáznia, miben különbözik más egyháztörténeti folyóiratoktól, és most kerül abba a kényszerbe, hogy a létezését igazolja.

A szerkesztők bemutatkozó nyilatkozata - alább olvasható - nekem rokonszenves. Nagyon kívánom a tervek megvalósulását. Kívánok sok olvasót! Végül azt szeretném, ha a vállalkozás fiatal indítói közül kiemelkednék akár több olyan nagy személyiség is, aki mintegy irányt ad a kutatásoknak és saját tanítványokat, utódokat nevel. Legyen az Egyháztörténeti Szemle munkálója a múlt és a jövő között kialakítandó kapcsolatnak!

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

Az egyháztörténet írásáról

Szerkesztőségi cikk

Az egyháztörténettel való foglalkozás hosszú szünet után, az utóbbi majd tíz év folyamán került újra a történeti érdeklődés homlokterébe, és nemcsak megjelentek és megszáporodtak az egyháztörténeti tárgyú tanulmányok, hanem a korábbi irányok mellett újak is mutatkoznak.

A rendszerváltás óta örvendetesen megszáporodott egyháztörténeti kutatásoknak szerencsére számos publikációs fórum áll rendelkezésre, elsősorban a kitűnő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* c. periodika. Mégis úgy ítéltük meg, hogy ezen a piacon még bőven "elfér" egy kifejezetten erre a diszciplínára szakosodott orgánus, mely minden irányban nyitott szellemiséggel szerzői körébe vár minden, egyháztörténeti téma iránt érdeklődő kutatót. Semmiképpen nem tekintjük célnak a működő folyóiratokkal, tudományos műhelyekkel szembeni konkurenciát, sőt éppen azokkal együttműködve, minél jobb szakmai kapcsolatot kialakítva szeretnénk megvalósítani a folyóirat alapításának elsődleges feladatát: a hazai egyháztörténet-írásban meglévő lehetőségek, publikációs illetve kifejezési fórumok szélesítését. Magyarországon a második világháború éveiben indult *Egyháztörténet* c. folyóirat a legutolsó, rövid (1957-1958-as) vegetációját követően végleg kimúlt, és azóta protestáns szellemi műhelyekből (a Ráday Gyűjtemény évkönyveiben, a *Confessioban*, a *Protestáns Szemlében* stb. megjelenő vonatkozó tanulmányoktól eltekintve) nem is került ki ehhez fogható, az egyháztörténet-írást önálló diszciplínaként művelő szakfolyóirat. Úgy érezzük, hogy az ilyen kezdeményezésekre a hazai történettudományban szükség van, elsősorban azért, mert a vonatkozó történeti kutatások színvonalának emelkedése nagyban függ a folyamatosan működő (például egy folyóirat köré tömörülő) szellemi műhelyektől.

Az egyháztörténet-írás meglehetősen hosszú időn át elsősorban az intézménytörténet és teológiatörténet feltárását jelentette, ennek megfelelően művelői jórészt egyházi személyek voltak. Mára ennél színesebb a paletta, a történeti kutatások szélesebb körű vizsgálódásaival találkozunk. Az Egyháztörténeti Szemle elképzelése szerint a régi és új irányoknak egyaránt helyet kíván adni. A kutatások megindulása azt mutatja, hogy az egyház mint intézmény illetve az egyházi intézmények történetének feltárása során is sok, eddig még ismeretlen adalék kerülhet elő, és nem csupán az elmúlt évtizedekre vonatkozóan, bár kétségtelen, hogy a jelenkor egyháztörténetének megírására különösen nagy munka vár. Úgy tűnik azonban, hogy éppen a hosszú ideig tartó - és talán a leginkább az egyháztörténetet sújtó cezúra miatt - a történetírásnak éppen ez a szegmense maradt legtovább az adatoló, pozitívista vagy eszmetörténetet feldolgozó módszerek mellett. Az eddig ismert képet tehetik teljesebbé és árnyaltabbá azok a kutatások, amelyek arra is rákérdeznek, amennyire lehetséges, hogy a vallás illetve a valláshoz való viszony milyen mértékben befolyásolta az egyes ember, egy közösség életét, gondolkodásmódját, értékrendjét, szokásait, elhelyezkedését a helyi társadalomban. A középkor egyháztörténetéhez fontos adalékkal szolgálhatnak azok a kutatások, amelyek a történelem segédtudományait használják föl. Ugyancsak sok a találkozási pont a lelkiségtörténetet is vizsgáló irodalomtörténet-írás valamint az egyháztörténet között.

A számos kezdeményezés mindazonáltal nem teszi fölöslegessé azokat a konzultációkat, fórumokat, ahol a sok helyen sokféleképpen megkezdett egyháztörténeti kutatások résztvevői megvitathatják elképzeléseiket az egyháztörténet kutatásának módszertani kérdéseit illetően is. A Szemle, szándékunk szerint, ennek is szeretne fóruma lenni.

Fentiekből is látható, az induló Egyháztörténeti Szemle szerkesztőinek elképzelése szerint az egyháztörténet mint történeti diszciplína magába foglalja mindazon kutatásokat, amelyek arra irányulnak, hogy a történeti múltban az ember helyzetét, gondolkodását mennyiben és hogyan formálta a valláshoz, az egyházhoz való viszonya, ez a viszony miként és hogyan tárgyiasult vagy mutatkozott meg, hogyan változott koronként az egyház definíciója, és mindez mennyiben alakította az emberi történelem egyéb szeleteit. A múltban gyakran megtörténhetett, hogy az egymással nem kommunikáló tudományok képviselői által adott képek szükségszerűen szenvedtek az egyoldalú ábrázolásból fakadó torzulásoktól. Módszertani tudatossággal pedig csak a legkiválóbbak esetén találkozhatunk a régebbi egyháztörténeti munkák esetében. Mindemellett feltétlenül szándékunkban áll magának az egyháztörténet-írás történetének vizsgálata, tudománytörténeti munkák megjelentetése is.

Bár lapunk szerkesztőinek személye és kutatási témakörei inkább a protestáns egyháztörténet-íráshoz kötődnek, nem kívánjuk szűkíteni folyóiratunk érdeklődési körét. A fő szempontot a történetírás általános követelményeinek (forrásközpontú szemlélet, tárgyi elfogulatlanság, tartalmi és külső megformáltság, igényesség stb.) való megfelelésben jelöljük meg. Várunk tehát minden olyan publikációt, mely a zsidó-keresztény kultúrkör bármely felekezetének (katolikus, református, evangélikus, unitárius, izraelita stb.) bármely történeti problémájához kapcsolódik, akár magyar akár egyetemes történeti vonatkozású. Különös figyelmet kívánunk fordítani a keresztény egyházak belső, hitéleti tevékenysége múltjának, illetve a vallás társadalmi szerepének, állam és egyház viszonyának bármilyen tükröztetését felvállaló publikációkra. Őszinte örömünkre szolgál, ha a hazai egyháztörténetírás méltán tekintélyt kivívott, idősebb generációhoz tartozó tagjai megtisztelnak írásaikkal, de szeretnénk publikációs lehetőséghez juttatni a színvonalas kutatásokat folytató, esetleg pályájukon még csak most induló fiatalokat, Ph.D.-hallgatókat, az egyházi értelmiség képviselőit stb.

Rovataink kialakításakor a megszokott kategóriák (tanulmányok, közlemények) mellett szeretnénk teret adni az egyháztörténettel kapcsolatos vitáknak, konferenciákról, műhelyvitákról, kiállításokról, egyéb tudományos eseményekről készült beszámolóknak, ismertetéseknek, egyáltalán a hasonló témakörrel foglalkozó kutatók kapcsolatfelvételi kísérleteinek stb.

(Az Egyháztörténeti Szemle szerkesztői)

[a cikk elejé- re.](#) [a címlap- ra.](#)

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

RAGUZAI LAJOS, A HÓDOLTSÁG UTOLSÓ MISSZIONÁRIUSA.⁽¹⁾

Tóth István György

Gondolják csak meg a Hitterjesztés Szent Kongregációja kardinálisai, hogy mit is jelent az, ha valaki bíboros! Hiszen e Kongregáció bíborosai sok költséggel küldenek misszionáriusokat szerte a világba, ide s oda, messze az Indiákra, és megtanítatják velük még az arab nyelvet is, de azokról a katolikusokról, akik szinte Róma kapujában élnek, teljesen elfelejtkeztek!"⁽²⁾

A hang igencsak szokatlan, bár nem teljesen egyedülálló a világ katolikus misszióit irányító bíborostanács, a Hitterjesztés Szent Kongregációja levelezésében. Általában a kardinálisok iránti odaadás és alázat, a barokkos tisztelet szóvirágai jellemzik a misszionáriusoknak a világ minden tájáról Rómába írt leveleit, hiszen előmenetelt a rendjükben és a misszióban, vagy pénzsegélyt, felhatalmazásokat és kiváltságokat munkájukhoz, esetleg minden misszionárius álmát, a püspöki kinevezést, csakis a Kongregációtól remélhették.

Az a raguzai ferences azonban, aki 1713 júliusában ilyen hangon írt az erdélyi Gyulafehérvárról Rómába, már letett arról, hogy mint misszionárius elismerést kapjon. Miután majdnem hét évet szolgált a temesközi török területen misszionáriusként, és már ötödik éve kapta a felszólításokat előljárótól, hogy mihamarabb hagyja el a missziót, beletörődött a sorsába, és visszaindult a hazájába, Raguzába.

Raguzai Lajos, akinek leveleit itt közöljük, nem elégedett meg azzal, hogy figyelmeztette kötelességeikre a római bíborosokat, hanem a földrajzilag közelebbi egyházi előljárókkal is összetűzésbe keveredett. Nádasdy László - az 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferenc országbíró fia - pálos szerzetes, majd győri nagyprépost 1710-től szegedi székhelyű csanádi püspökként szervezte újjá a török alól frissen felszabadult, igencsak elvadult állapotokat felmutató egyházmegyéjét.⁽³⁾ Nádasdy eközben konfliktusba keveredett az önféjű raguzai ferencessel és ezért parancsot adott, hogy akárhol találják, vessék fogságba - Raguzai Lajos pedig most azt kérte a bíborosoktól, hogy ő tartóztathassa le Nádasdy püspököt!

Magyarország területének nagy része 1699-ben a karlócai békével felszabadult a török uralom alól, itt véget ért az az oly érdekes kettősség, amely a két párhuzamos egyházi szervezet, a "száműzött" Habsburg-kinevezésű püspöki és a közvetlenül Rómából irányított misszionárius egyházi hierarchiák létezésével a hódoltsági katolikus egyháztörténet sajátja volt.⁽⁴⁾ A karlócai béke után is török kézen maradt azonban Magyarország egy gyéren lakott darabja, a Temesköz, Temesvár központtal, amely a leghosszabb ideig oszmán uralmat nyögő városként, 164 év után csak 1716-ban került keresztény kézre.⁽⁵⁾ Itt, a temesvári pasa földjén a 18. század elején is olyan viszonyok között éltek a katolikusok, mint korábban a török hódoltságban másfél száz évig. A katolikus papok hiánya és az ortodox (görögkeleti) egyház dominanciája nyomasztotta az itteni katolikusokat, akik ki voltak téve a török hatóságok minden önkényének is. Márpedig az a békétlen egymás mellett élés, amely a 16. századi expanzió után a 17.

századot jellemezte a keresztények és a törökök viszonyában, a múlté volt már: a birodalom vesztét érző törökök féktelen dühvel fordultak a keresztények ellen, és - mint az itt közölt levelekből is kitűnik - felakasztott érsekek, halálra botoszott szerzetesek jelezték, hogy a muzulmánok nem nyugszanak bele a gyaurok uralmába.

A temesközi katolikusok sanyarú helyzetét ismerte fel Raguzai Lajos, aki 1706-tól előljárói akarata ellenére valóságos magánmissziót kezdett Temesvárott és környékén. Már 1708-ban hazarendelték Temesvárról, azután ezt a parancsot még többször megismételték, de Raguzai Lajos csak évekkel később engedelmeskedett, hat évig térítve a török megszállta Temesvárott.

A magyarországi hódoltsági katolikus missziók története egy raguzai ferences misszionáriussal, Raguzai Bonifác apostoli vizitátorral kezdődött, aki 1581-ben Temesvárott halt meg vizitációs körútja közben egy odavalósi raguzai kereskedő házában, és szintén Temesvárott, szintén egy raguzai ferencessel, Raguzai Lajos missziójával ért véget. Aligha volt ez véletlen: Raguzai, ez a szultáni hűbéresként élő városállam rendkívül fontos szerepet játszott a Balkán, és ezen belül a magyarországi török hódoltság misszióiban.

Raguzai, horvát nevén Dubrovnik, ez az önálló, de a szultánnak hűbéradót fizető kis városállam a 16. században azt a szerepet töltötte be az Oszmán Birodalom adriai kereskedelmében, amit majd a 19. században Hongkong fog betölteni a kínai birodalom életében. Raguzai kereskedői mind a keresztény világban, mind az oszmán birodalom területén szabadon mozoghattak.⁽⁶⁾ A városállam a 15-16. században messzemenő kiváltságokat kapott a törököktől, és az oszmán hódítás nyomán egységes, a raguzaiak előtt nyitott területté vált a Balkán-félsziget Isztambultól Budáig. Ezért Raguzai polgárai különösen alkalmasaknak tűntek arra, hogy ellássák a misszionáriusi és apostoli vizitatori feladatokat. A raguzaiak buzgó katolikusok voltak, jól kiismerték magukat a török uralom alatt álló Balkánon, tudták, hogyan kell bánni a török hatóságokkal, és az olasz mellett második anyanyelvükként beszéltek az illír", azaz a délszláv (szerbhorvát) nyelvet, továbbá mint a törököknek adózó városállam polgárai, szabadon mozoghattak az oszmán birodalom területén. A raguzai kiváltságos kereskedőtelepek katolikus papjai Belgrádtól Szófiáig biztos támaszai lettek a katolikus hitelesítésnek, és - bár a forrásaink elég szűkszavúak e kérdésben - tudjuk, hogy a 16. század második felében működtek raguzai káplánok a török uralom alatt álló Budán is.⁽⁷⁾ Nagyon is érthető tehát, hogy Róma a trentói zsinat után a Balkánon és a hódolt Magyarországon is meginduló missziós munkára kezdetben főként raguzai papokat küldött. Beszámolóik az oszmán uralom alatt élő keresztények életéről, a délszláv, magyar és román lakosság mindennapjairól, a török hatóságokkal való viszonyáról, a protestánsok, katolikusok, görögkeletiek és mohamedánok kényszerű illetve ritkán békés együttéléséről rendkívül fontos forrásai a művelődés- és egyháztörténetnek, megérdemlik a hódoltság kutatóinak megkülönböztetett figyelmét.⁽⁸⁾

A raguzai misszionáriusok között voltak obszerváns ferencesek, mint az említett Raguzai Bonifác (Bonifacio de Stephanis, Stefanije Drakolica) vagy a 17. század elején Alberto Rengjich szendrői (valójában belgrádi) missziópüspök. Akadtak köztük jezsuiták, mint Raguzai Bonifác kísérelője és társa a misszióban, a szintén Temesvárott, egy másik raguzai kereskedő házában megbolondult Bartolomeo Sfondrato. A 16-17. század fordulóján a hódoltságban működő raguzai

domonkosokról is tudunk, közéjük tartozott például az 1580-as években a temesvári plébános, Domenico Giorgi is. Ugyancsak a 16-17. század fordulóján a Raguzza melletti Mljet szigeten működő kolostorokból származó bencések is térítettek a magyarországi hódoltságban, közülük Antonio Velislavi és a hódoltságban két évtizeden át szolgáló Ignazio Alegretti bencés apostoli vizitátor jelentése a délvidékről a 17. század első évtizede hódoltsági katolicizmusának legfontosabb forrása.⁽⁹⁾

A 17. század derekára azonban a raguzai kereskedőtelepek elvesztették azt a szinte egyeduralgó szerepüket, amit a 16. század második felében az oszmán birodalomban élveztek, a városállam virágzásának a kereskedelem szerkezetének lassú változásai mellett egy drámai esemény, a Raguzát romba döntő 1667. évi pusztító földrengés vetett véget.⁽¹⁰⁾ Ha Raguzza nem is volt már annyira fontos, mint a 16. században, azért a kereskedői jelen voltak a 18. században is az Oszmán Birodalom területén, és továbbra is a katolikus hittérítés megbízható támaszait jelentették.

Raguzai Lajos a nagy raguzai földrengés évében, 1667-ban született és huszonegy éves korában, 1688-ban lépett be a ferences rendbe. A raguzai ferences provinciában minden meghalt szerzetesről rövid nekrológot készítettek, ennek szűkszavú feljegyzése megírja róla, hogy sok nyelven beszélt, és sokáig mint belgrádi és temesvári plébános szolgált, valamint Magyarországon és Nápolyban a cseh és német katonák tábori lelkésze volt, ugyanis jól tudott németül, arról azonban, hogy mindezeket a feladatait mely években látta el, arról sajnos hallgat ez a nekrológ.⁽¹¹⁾

Raguzai Lajost a raguzai ferences előljárók 1703. január 9-én évi 25 scudo ellátmányt (tehát a szokásos szerény összeget) ígérve indították útnak a bulgáriai misszióba: Plovdivba, azaz Filippopolisba küldték. A Balkánon útnak indult szerzetes azonban nem ment el Bulgáriáig, hanem felismerte a temesközi misszió lehetőségeit, és - nyilvánvalóan megszegve a rendi fegyelem és engedelmesség előírásait - 1706-tól már Temesvárott és környékén térített. Raguzai Lajos ugyanis látta, hogy a Temesvár környéki (az ő földrajzi fogalmai szerint a török megszállta Szerbiában élő) katolikusokhoz a bosnyák ferencesek csak évente egyszer-kétszer jutottak el, így itt igen nagy szükség volt egy katolikus misszionáriusra. Ezért az eredetileg Bulgáriába szánt misszionárius Isztambulba ment, ahol a konstantinápolyi pátriárka vikáriusától engedélyt kapott arra, hogy e hívek közt működjön, és ugyanekkor magától nagyvezirtől (nyilván nem csekély megvesztegetés fejében) egy fermánt is szerzett, kihasználva, hogy az oszmán birodalomban a raguzaiak igen széleskörű kiváltságokkal rendelkeztek. Raguzai Lajos Temesváron újjáépített egy romos templomot, egy másikat pedig felépített Rékás faluban. Misszionáriusi munkája során több keresztény rabszolgát kiváltott a törökök fogságából, többeket pedig, akik már felvették az iszlám hitet, köztük saját állítása szerint az egyik bulgáriai ortodox érsek unokaöccsét, visszatérített a katolikus hitre. A misszionáriusi munkájában legfontosabb támaszai a Temesvárott és a környéken élő raguzai kereskedők voltak, míg legfőbb ellenségei az ortodox pópák és az - egyébként szintén illír nyelven", azaz horvátul beszélő és a ferences rendnek ugyanahhoz az ágához tartozó - bosnyák ferencesek, akik veszélyes konkurenciát láttak a raguzai misszionáriusban.

Raguzai Lajos missziója korántsem esett nyugodt időszakra - a századvégi nagy háború sebeit még alig heverte ki e vidék, és a Temesköz szomszédságában, Magyarországon Rákóczi serege harcolt a császáriakkal, a török birodalom pedig "Moscoviával", azaz Nagy Péter orosz cárral háborúzott, ráadásul a pestis pusztított

errefelé is. A temesközi katolikusok létszámára - a demográfia számára is fontos adatokat szolgáltatva e forrásokban éppenséggel nem bővelkedő területről! - éppen Raguzai Lajos beszámolóiból kapunk képet, ezt jól egybevetethetjük a boszniai provinciális adataival: míg a misszionárius 1708-ból, addig a bosnyák rendtartomány feje 1715-ből közölte a temesközi katolikusok számát. Raguzai Lajos szerint Temesváron 24, Temesrékásán 50, Cellán 30, Marosszigeten 20, Varadián 7, Lippán 8, Karánsebesen 12, Szlatinán 40 katolikus háztartás volt, ezzel szemben Krassóváron nem kevesebb, mint 700 háztartásban éltek katolikusok, azaz ebben a városban mintegy három és félezer katolikus lakott. Ezeket az adatokat megerősítik a hét évvel későbbi levélben foglaltak, amelyek minden bizonnyal az utolsó alkalommal közöltek számszerű adatokat a török alatt élő magyarországi katolikusokról: a bosnyák tartományfőnök szerint Temesvárott 9, Temesrékásán 48, Cellán 13, Marosszigeten 8 háztartásban éltek katolikusok, háztartásonként 4-6 fővel, ezen kívül Temesvárott mintegy száz szökött német katona, rabszolga és szolgáló, ezek is katolikusok. A provinciális szerint is Krassóvár volt az egyetlen olyan temesközi helység, ahol nagyobb számban laktak katolikusok, bár erről pontos számot nem tudott közölni.

Raguzai Lajos leveleiből kitűnik, hogy a török hatóságok nem tiltották a misszionáriusok munkáját - legalábbis a török alattvalónak számító bosnyák ferencesek és a szultáni hűbéres raguzai ferencesek működését megtűrték. A misszionáriusok azonban egyrészt állandóan ki voltak téve a törökök önkényes (és a hangsúly itt nem a rendszeres, hanem az önkényes jellegén van!) zaklatásainak, másrészt a török hatóságok jóindulatának megnyerésére komoly összegeket kellett áldozni, emiatt a misszionáriusok gyorsan eladósodtak.

Raguzai Lajos leveleiben beszámolt arról, hogy a törökök több ízben megverték, de ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a misszionárius hat évig téríthetett a török uralom alatt álló Temesvárott, és végül nem a pasa vagy a kádi, hanem a saját rendi előljárói üzték el. Raguzai Lajos, mint ezt a hívei kiemelték, jól ismerte a török szokásokat, és tudta, hogyan kell megolajozni az oszmán hatóságokkal tartott kapcsolatot: A törökök maguk ugyan gögösek, de mástól elvárják az alázatot - összegezte tapasztalatait Raguzai Lajos a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai számára - ezért aztán nem is jöhetnek ide négy- meg hatlovas hintókkal a püspökök" - azaz itt a török által megtűrt, szerény szerzetesekre van szükség, pontosan olyanokra, mint a levélíró. Emiatt Raguzai Lajos teljesen eladósodott, feltehetően a helyi katolikusoknál, minden bizonnyal a raguzai kereskedőknél vett fel hitelt, mert mint írta, a törökök pénzt akarnak, nem szavakat".⁽¹²⁾

Raguzai Lajosnak nemcsak a III. Károly magyar király által kinevezett csanádi püspökkel, Nádasdy Lászlóval gyűlt meg a baja - aki sok elődjéhez hasonlóan, úgy gondolta, hogy egyházmegyéjében semmi keresnivalójuk a Rómából küldött, a püspöki hatalmát el nem ismerő misszionáriusoknak -, hanem a hódoltság missziópüspökével, Don Luca Natale szerémi püspöki vikáriussal, majd belgrádi püspökkel is. Don Luca Natale illír", azaz horvát világi pap volt, és igen hosszú ideig mint nempti plébános szerémi vikáriusként (püspöki helynökként) irányította a belgrádi egyházmegyét, amely a magyarországi királyi kinevezésű püspökségek területét lefedő missziópüspöki egyházmegye volt. Az a terv, hogy a török uralom alá jutott katolikusokról, akiket nem kereshet fel a Habsburg-ország részben rezideáló püspökük, egy missziópüspökség létesítésével kellene gondoskodni, már a 16. század második felében felmerült. Elsőként a már említett Raguzai Bonifác 1572-ben

javasolta, hogy a Dunán és a Száván túl lakó népek" számára, azaz a magyarországi hódoltságba, a pápa nevezzen ki egy missziópüspököt, erre azonban még sokáig nem került sor.

Az első olyan püspök, aki az egész régió kereskedelmi útvonalainak központjában, Belgrádban tartotta székhelyét, a sebenicoi születésű dalmát világi pap, Pietro Katich volt, akit V. Pál pápa 1618-ban prizreni püspöknek nevezett ki, azzal, hogy évente hat hónapot tartózkodjon Belgrádban.⁽¹³⁾ Katich 1622. évi halála után 1625-től Alberto Rengjich raguzai obszerváns ferences szerzetes volt a feltámasztott középkori szendrői (smederevoi) püspöki címmel Belgrád főpásztora (1625-1630). Ezután a hódoltság korábbi pápai vizitátorára, Pietro Massarecchi albán papra, bari érsekre bízta a szendrői püspökség vikáriusa címmel a pontosan körül nem határolt hódoltsági missziós egyházmegye irányítását.⁽¹⁴⁾ Massarecchi 1634-ben bekövetkezett halála után VIII. Orbán pápa 1640-ben egy emiliei olasz konventuális ferences szerzetest, Giacomo Boncarpit, a bécsi konventuális ferences kolostor gvardiánját nevezte ki a Belgrád környéki hívek főpásztorául, de Róma következő választása szerencsésebbnek bizonyult, mert egy, a helyi viszonyokat igen jól ismerő, boszniai obszerváns ferences szerzetest neveztek ki főpásztorul: Marino Ibrishimovich da Posega ferencset 1647-ben közvetlenül a török hódítással elenyészett, de most feltámasztott belgrádi püspökség címére szentelték fel. Marino Ibrishimovich rendkívüli energiával látott hozzá egyházmegyéje kormányzásához, míg elődei csak a hódoltság déli részét, a Szerémséget, a Bácskát, és a Temesközt vizitálták, Ibrishimovich püspök egészen Gyöngyösig elment, hogy felkeresse a híveit, akik elmondták: még a nagyapjuk sem látott élő katolikus püspököt. Ibrishimovich azonban alig több mint két éves püspökség után, 1650 januárjában meghalt.⁽¹⁵⁾ A következő belgrádi püspök 1651-ben szintén egy tekintélyes bosnyák ferences lett, Matteo Benlich, aki 23 évi fáradhatatlan szolgálat után 1674. január 30-án halt meg székhelyén, a szlavóniai Velikában, a bosnyák ferencesek ottani kolostorában.⁽¹⁶⁾ Halálával azután a belgrádi missziópüspökség elvesztette a jelentőségét, és azt a 17. századot és a török hódoltság korát lezáró karlócai békéig már nem is nyerte vissza. A pápa 1675 júniusában a magyarországi Szűz Máriáról elnevezett obszerváns ferences rendtartomány korábbi provinciálisát, Korlatovics Róbertet nevezte ki belgrádi püspöknek, de ő nem fogadta el ezt a kinevezést. A következő püspök 1679-ben az alig 23 éves Mattia Bernjakovich obszerváns ferences lett, nem az érdemeiért, hanem mert egy igen előkelő és befolyásos boszniai főúri családból származott, és Rómában azt remélték, hogy kapcsolataival sokat tehet a katolikusokért. Amíg a fiatal püspök a Róma melletti Tivoliban folytatta tanulmányait, egy másik bosnyák ferences, Giovanni Braenovich a Derventa vikáriusként irányította és vizitálta a hódoltsági egyházmegyét.⁽¹⁷⁾ A századvégi nagy háború alatt pedig az említett Don Luca Natale törődött a katolikusokkal. Előbb a hódoltságot irányító szerémi püspöki vikárius volt, majd 1708-ban hosszas huzavona után Róma kinevezte belgrádi püspöknek.

A belgrádi missziópüspökség helyzete azonban a karlócai béke után radikálisan megváltozott, hiszen a török hódoltság egykori területe, a Temesközt kivéve, most már a királyi Magyarország lett, míg Belgrád maga továbbra is fontos török erősség volt. Don Luca Natale tehát, aki továbbra is az immár keresztény kézre került plébániáján lakott, el volt vágva a híveitől, és mint az a temesvári katolikusok itt közölt leveléből kitűnik, hiába igyekezett vizitálni Temesváron: a törökök megfenyegették, hogy ha nem akarja, hogy a temesvári vár tornyába zárják, akkor sürgősen távozzon el a területükről, ezt a tanácsot Don Luca Natale

kénytelen-kelletlen meg is fogadta.

Az egyik itt közölt levélből az is kitűnik, hogy miért volt igencsak kedvezőtlen véleménye Don Luca Natale belgrádi püspöknek Raguzai Lajosról: a misszionárius munkájáról azoktól a bosnyák ferencesektől szerezte az értesüléseit, akik a Temesközt saját területüknek tekintették, és ezért féltékenyen néztek az - egyébként szintén horvátul beszélő és szintén obszerváns ferences - raguzai szerzetesre. A bosnyák ferencesek kiközösítették Raguzai Lajost és eltiltották miséje hallgatásától a temesvári katolikus híveket.

A raguzai kereskedőkre támaszkodó raguzai misszionáriusok és a magyarországi hódoltság falvait kiváltságaik alapján saját kizárólagos vadászterületüknek tekintő bosnyák ferences misszionáriusok közti elszánt küzdelem végigkísérte a hódoltsági katolikus egyház történetét - ugyanúgy megtaláljuk ezt a harcot a 16. század végén, mint a 18. század elején, a magyarországi török uralom utolsó éveiben.

A 16. században a török előrenyomulásával párhuzamosan egyre északabbra húzódtott a délszlávok és köztük a katolikus délszlávok népessége, és ezzel együtt jöttek mind inkább észak felé, újabb és újabb plébániákat elfoglalva, a középkori bosnyák királyság területéről az ottani obszerváns ferences szerzetesek - már 1584-ben egy Fra Casparo nevű bosnyák ferences a Bácstól északra fekvő Kollut faluban térítette a lutheránusokat, és igyekezett rávenni híveit a Gergely-naptár használatára.⁽¹⁸⁾ 1626-tól azután bosnyák ferences misszió alakult a Temesközben, Krassóvár központtal, Marco Bandini bosnyák ferences, későbbi marcianopolisi érsek és moldvai adminisztrátor vezetésével. Aligha kétséges, hogy ennek a bosnyák ferences misszióknak a hatása is megmutatkozott abban, hogy a 18. század elején Krassóvár volt a Temesköz egyetlen igazán fontos katolikus települése, a temesközi mintegy kilencszáz katolikus háztartásból 700-at e városban találunk.

1630-ban azután - a Bethlen Gábor halálát követő zűrzavart kihasználva - a bosnyák ferencesek missziót szerveztek Erdélyben is, már igencsak eltávolodva a középkori boszniai királyság határaitól.⁽¹⁹⁾ A szlavóniai és szerémségi plébániákat elfoglaló bosnyák ferences plébánosok pedig nem - az egyébként Marino Ibrishimovich és Matteo Benlich esetében éppenséggel bosnyák ferences - belgrádi püspököket, hanem a boszniai provinciálist és a boszniai püspököt vagy püspöki adminisztrátort, valamint anyakolostoruk gárdiánját tekintették az elöljárójuknak.⁽²⁰⁾

A bosnyák ferencesekkel szembenálló raguzai misszionáriusok a raguzai kereskedők segítségére számíthattak, erre leveleiben Raguzai Lajos is többször utalt. Ebből a szempontból különösen fontos és érdekes a temesvári katolikusok 1711. február 1-én a Hitterjesztés Szent Kongregációja prefektusának, Giuseppe Sacripanti bíborosnak írt levele. A Kongregáció levéltárában igen gyakran találkozunk olyan, valamely katolikus főúr, világi pap vagy még inkább katolikus közösség által írt levéllel, amely igazolja egyik vagy másik misszionárius érdemeit, erkölcsös életét, buzgalmát a hittérítésben és őt egyúttal elismerésre, kitüntetésre javasolja Rómában. A legtöbb ilyen levélnek már a stílusa is egyértelművé teszi, hogy azt bizony nem a katolikus polgárok vagy nemesek, hanem a jutalmát remélő misszionárius fogalmazta, különösen egyértelmű ez, ha sokféle ember ír szinte azonos szavakkal a megdicséret misszionárius érdemeiről.

Aligha kétséges, hogy a temesvári katolikusok levelét sem az írni nem tudó, és ezért keresztjükkal hitelesítő Jakab, Vitus, Ferenc és a többiek írták, hanem maga Raguzai Lajos. Mindjárt az első sorban "elszólja" magát, amikor azt írta a temesvári katolikus hívekkel, miszerint csodálkoznak, hogy Raguzai Lajos atyát a hódoltságból elmozdítani szándékozza "a mi ferences rendfőnökünk", így ugyanis csak Szent Ferenc rendjének tagjai szoktak írni a generálisukról. A temesvári katolikusok kiálltak Lajos atya mellett, akinek nagy gyakorlata van a török dolgokban ("praxis Turcica"), ez mindenki számára jól ismert, és helyére aligha találnak mást, főként nem olyat, aki a horvát ("illír") nyelvet beszéli. Jakab, Vitus és Ferenc, vagy inkább a nevükben író Raguzai Lajos, amiatt is tiltakoztak, hogy a "mi rendfőnökünk" a török hódoltságban lévő, nyilván ferences kolostorokat a bulgár szerzeteseknek adja "a mi raguzai köztársaságunk" tudta nélkül - ezek a Raguzai Lajost támogató temesvári katolikusok tehát raguzaiak voltak, nyilván itt lakó kereskedők.⁽²¹⁾

Más temesváriak azonban a Rómába küldött beszámolóik szerint nagyon is örültek Raguzai Lajos távozásának a városból - ők minden bizonnyal a helyi raguzaiak ellenfelei, talán üzleti konkurensei, és a bosnyák ferencesek hívei voltak. Mint szinte mindig, ha a bosnyák ferencesek és a raguzai misszionáriusok szembekerültek, a török uralom utolsó éveit élő Temesváron is a boszniai szerzetesek kerültek ki győztesen. 1715 augusztusában a boszniai tartományfőnök arról értesítette a ferences rendfőnököt, hogy Raguzai Lajos - szerinte a hívek nagy öröme - már elhagyta Temesvárt (Raguzai Lajos valóban azt írta, hogy a bulgáriai misszióba ment, ahol a bulgár ferencesek nagy örömmel és tisztelettel fogadták), és ezért a provinciális az ekkor a határon fekvő, de már keresztény területen lévő aradi ferences kolostorból küldött oda egy bosnyák szerzetest: Michele Kokich da Budát, akinek neve arra utal, hogy korábban Budán szolgált. A tartományfőnök leveléből kiderül, hogy az előző temesvári plébános is az aradi kolostor bosnyák ferencesei közül került ki. Michele da Buda temesvári plébános volt, de nagy területen ellátta a pap nélküli katolikus híveket. Fra Michele nemcsak illír, azaz horvát nyelven értett - hiábavaló volt tehát a temesvári raguzaiak aggodalma, hogy nem lesz Raguzai Lajos után újabb horvát papjuk! -, de magyarul és németül is (ezt az immár keresztény kézre került Budán nyilván gyakorolhatta), sőt értett törökül is.

Alig egy évvel azután, hogy a boszniai provinciális ily módon gondoskodott a temesvári katolikusokról, kitört a Porta és a Habsburg-birodalom között az újabb háború. 1716. szeptember 1-én a császári hadsereg megkezdte Temesvár ostromát, és hat héttel később, október 13-án az erőd parancsnoka, Musztafa pasa feladta a várat. Temesvárott és a Temesközben is véget ért a hódoltság időszaka.

Magyarország ezután a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára már nem számított missziós területnek, hiszen a katolikus egyházi hierarchia helyreállt az egész Magyar Királyságban. (Bár korántsem gyorsan, hiszen a prímás például csak a 19. század elején költözött vissza Esztergomba!) Rómában, a missziók központjában továbbra is kiemelten foglalkoztak Magyarországgal, mert a görögkeleti románok és rutének uniója, az örmény katolikusok problémája éppúgy alkalmat adott a térítői munkára, mint a reformátusok, evangélikusok áttérítése vagy a katolikusok megerősítése hitükben. A Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltárában vaskos köteteket töltenek meg Magyarország 18-19. századi iratai. Mindez azonban már nem a hiányzó katolikus egyházi szervezet pótlása, hanem annak kiegészítése, megerősítése, azaz népmisszió volt.

Ekkor Raguzai Lajos azonban már ismét Dalmáciában volt, 1714-ben visszatért a saját rendtartományába, Raguzába. Itt az előjárói a temesvári misszióját (a felmerült összes nehézség és vizsály ellenére) minden bizonnyal sikeresnek tekintették, és a misszionárius megkapta azt az elismerést a rendben, amelyet többször oly sértődötten kért: újabb fontos tisztséget bíztak rá, ő lett a Raguzához közeli sziget és város, Stagno (horvát nevén: Ston) kolostorának gvardiánja. E házfőnöki tisztségben szolgálva halt meg 1738-ban, 71 éves korában, három évtizeddel azután, hogy a magyarországi török hódoltság utolsó misz-szionáriusa volt.⁽²²⁾

FORRÁSOK

1. sz.

Raguzai Lajos (Ludovico di Ragusa) obszerváns ferences szerzetes levele Silvio De Cavalierinek, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának (1708. február 2., Temesvár)

AZ IRAT: Archivio Storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Roma (továbbiakban: APF) Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (továbbiakban: SOCG) Vol. 562. Fol. 607. + 610/v. + 611/v. sk. eredeti.

TARTALMA: E levél vivője egy örmény pap, aki a népével a katolikusok templomába jár, és most felkeresi a szent helyeket. A levélíró sokat fárad, még két pap kellene, akit a Hitterjesztés Szent Kongregációja fizetne. A levélíró 100 piasterrel eladósodott, segílyt kér, amit Rómából indulásakor megígértek neki. A katolikusok száma: Temesváron 24, Temesrékason 50, Cellán 30, Marosszigeten 20, Varadián 7, Lippán 8, Karánsebesen 12, Krassóváron 700, Szlatinán 40 (katolikus) háztartás van, Belgrád környékén pedig 50 lélek, Visnjevcin 4 háztartás.N

Illustrissimo Signor, Signor Padrone Colendissimo.

Il lator della presente l'e Don Accador sacerdote Armeno,⁽²³⁾ il quale con la sua nazione viene a frequentare la nostra chiesa e adesso si porta per costa per visitar i lochi santi, intanto non mancho di dar parte a Sua Illustrissima del mio stato per gratia del Signore sano, ma travaglio abastanza ed è impossibile che possi sodisfar a tutti, come non mandino altri doi sacerdoti esemplari alle sue spese, perché sono

quivi poveretti agravati dalli Turchi, et io medemo havrò fatto sin hora da 100 piastre⁽²⁴⁾ di debito, intanto prego Vostra Signoria Illustrissima d'inviarmi qualche lemosina, conforme la promessa nel partir da Roma, e qui scrivo la contea di Temisuar e Belgrado.

(Fol. 607/v.)

a Temisuar⁽²⁵⁾ 24 fochi

Rikasc⁽²⁶⁾ vilaggio 50

Zella⁽²⁷⁾ vilaggio 30

Osctrouo⁽²⁸⁾ 20

Vuaya⁽²⁹⁾ 7

Lipoua⁽³⁰⁾ cità 8

Sebisc⁽³¹⁾ cità 12

In tutto il Karasceuo⁽³²⁾ settencento dico 700

Slatina⁽³³⁾ vilaggio 40

Summa in tutto 911 fochi

Contea di Belgrado saranno da 50 anime

Viscgniza⁽³⁴⁾ vilaggio 4 fochi, e questi lochi sono lontani un dal altro alcuni doi gornate, alcuni tre, e resto col bacciarli la sacra veste

Di Vostra Signoria Illustrissima

Temisuar 2 febraro 1708

affettuosissimo servitor

Fra Ludovico di Ragusa missionario apostolico

hátlapja: Fol. 610/v.

Seruia e Bulgaria.

(Fol. 611/v.)

25 giugno 1708.

Seruia e Bulgaria

(summarium)

die 25. Junii 1708.

Scribatur episcopis noviter electis postquam ad eorum ecclesias pervenerint.

Signavit de Caualeriis secretarius⁽³⁵⁾

9.

2. sz.

Fra Celestino da Milano obszerváns ferences rendfőnök levele Silvio de Cavalierinek,
a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának

(1708. június 11., Róma)

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 562. Fol. 608. + 609/v. eredeti sk. aláírással

TARTALMA: Szombaton írt a raguzai provinciálisnak, hogy hívja vissza a rendtartományába Raguzai Lajos (Ludovico di Ragusa) temesvári misszionáriust, és a boszniai provinciálisnak, aki alatt Temesvár van, hogy küldje vissza saját a saját rendtartományába. A boszniai provinciális ugyanakkor azt írta Eszékről, hogy Nagyvárad nem hozzá tartozik, hanem a reformált ferencesekhez, ám itt akar letelepedni Fra Stefano korábbi bulgáriai misszionárius.

N

Illustrissimo e Reverendissimo Signore mio Signore e Padrone Singo larissimo.

Ho l'onore di dar notizia a Vostra Signoria Illustrissima degli atti della mia ubbidienza nell'esecuzione degli stimatissimi comandi della Sacra Congregazione partecipati da Vostra Signoria Illustrissima con sua lettera delli cinque corrente. Ho perciò scritto sabato al padre provinciale di Ragusa, che omninamente richiami alla propria provincia il padre fra Lodovico di Ragusa, missionario in Temisuar, et al padre provinciale di Bosna, nella di cui giurisdizione si ritrova Temisuar, che lo rimandi subito alla propria provincia e devo credere che l'un' e l'altro compirà al proprio dovere.

Con questa occasione significato a Vostra Signoria Illustrissima che il sudetto padre provinciale di Bosna sotto li 24 maggio mi risponde da Essek che non è di sua giurisdizione la città del Grosso Varadino⁽³⁶⁾, in cui il padre Fra Stefano da Liudrebech⁽³⁷⁾ missionario in Bulgaria desidera fermarsi per propria consolazione conforme la Sacra Congregazione sotto li 10 aprile m'aveva

comandato, e dev'essere di giurisdizione della riforma e per#242; n'ho fatto moto al padre vicecommissario generale Montebufo, e con riverentemente baciarle le mani resto alli comandi pregiatissimi

Aracoeli, 11 giugno 1708

Di⁽³⁸⁾ Vostra Signoria Illustrissima

umilissimo e divotissimo servitore

Fra Celestino vicecommissario generale⁽³⁹⁾

(lap alján:)

Monsignor illustrissimo segretario de Propaganda

hátlapja: (Fol. 609/v.)

Bulgaria

b,

AZ IRAT: APF Lettere SC Vol. 97. 1708. Fol. 414.

N

Al padre vicario generale di San Francesco.

4 giugno 1708

Sono giunti a questa Sacra Congregatione tali richiami contro il padre Lodouico da Ragusa minore osservante missionario in Temisuar che non si giudica pi#249; utile la sua dimora in quelle (Fol. 414/v.) parti. Per tanto questi eminentissimi signori m'hanno ordinato di darne conforme faccio questo cenno a Vostra Paternit#224; Reverendissima acciocchè ella omninamente e quanto prima lo rimova da quella missione facendolo ritornare alla sua provincia con sostituire giuntamente in suo luogo qualche altro

religioso di quelle vicinanze che sia soggetto di sperimentata pietà; e zelo con dar notizia del seguito a questa Sacra Congregazione alla quale sommamente preme un tal affare. Con che a Vostra Signoria Reverendissima bacio devotamente le mani.

3. sz.

Raguzai Lajos levele a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak

(1709. február 2., Temesvár)

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 566. Fol. 288-291/v. végig sk. eredeti.

TARTALMA: A mellékelt iratból látható, hogy miután annyit fáradozott a misszióban, hogyan bánik vele a rendfőnök. Ha információt akarnak a levélíróról, van a határvidéken egy ferences kolostor és egy jezsuita rezidencia, azok vizsgálatot indíthatnak, áll elébe. Szeretne Rómába menni és beszámolni Temesvár és Belgrád vidékéről, és a többi vidékről a Fekete-tengerig.

N

Eminentissimi Signori, Padroni Collendissimi.

Dal anessa scorgeranno Loro Eminenze in che conformitá; son trattato dal padre generale⁽⁴⁰⁾ doppo tante fatiche e struscio della vita! non credo mai perá; che sia giá; intentione d'Eminentissimi Signori se poi son' accusato in qualche cosa proviene dal livore e passione che nutriscono nel suo cuore⁽⁴¹⁾ contra la mia persona e se vogliono esser accertati quivi sulli confini si trova un convento delli padri reformati, di piá; la residenza delli padri gesuiti, a un (Fol. 288/v.) di questi si compiacino di mandar un ordine espresso di far inquisitione e processo se sará; reo, voglio esser punito in presenza d'Eminentissimi, se non, penam talionis peto. Se poi non vogliono prego la bontá; di loro Eminenze di mandar il decreto acciá; possi con honore ritornarsene alla mia provincia giá; che le finito il tempo della mia missione, ma per altro sarebbe meglio che venissi a Roma per dar parte e raguaglio della contea di Temiscuar e Belgrado, ed altri paesi noti a me sin al Mar Negro⁽⁴²⁾. Di novo prego ogni qual volta mandaranno ordine di far il processo, mandino diretto a me o mandano d'introdurli per far quel tanto che comendaranno Loro Eminenze e resto col bagiar la sacra porpora.

Temisuar 2 febraro 1709

(Fol. 290.)

Reverendissimi, Eminentissimi Signori.

Dirigant sic litteras

Venezia

Viena

Buda

Arad per Temisuar in Turchia

per parte maritima sarebbe pi#249; presto:

Ancona o Venezia

Ragusa per

Belgrado

humilissimo e obligatissimo servitor

Fra Lodovico di Ragusa osservante

b,

(Fol. 289.)

Copia della lettera che scrive il padre commissario generale al padre Lodovico di Ragusa.

Mi viene comandato dalla Sagra Congregatione di Propaganda di rimuovere la Paternit#224; Vostra dalla missione in Temesuar per motivi ad essa noti, ond'io per ubbidire ordino alla Paternit#224; Vostra con questa mia che di subito parta e ritorni alla propria provincia avvertendola a prontamente ubbidire per non incontrare disgusti ed irritare la medema Sagra Congregatione ad ulteriori ordinazioni in di lei danno. Tanto dovr#224; eseguire e Dio la benedica.

Roma, Aracoeli⁽⁴³⁾ 9 giugno 1708

Di Vostra Paternit#224;

affettuosissimo nel Signore

Fra Celestino commissario generale⁽⁴⁴⁾

Fol. 291/v.

(*summarium*)

In⁽⁴⁵⁾ ordina a che devo dire all'Eminenze Vostre che essendo state esposte sotto li 27 di marzo 1708 da monsignor vicario patriarcale⁽⁴⁶⁾ di Constantinopoli le doglianze de cattolici di Temisuar contro il medesimo padre per non essere da lui bene assistiti con le suppliche de medesimi cattolici per essere provveduto d'altro religioso, fu dato domino secretario cum superioribus ordinis da quali fu ordinato al suo provinciale di richiamarlo prontamente alla sua provincia et il medesimo religioso non fu deputato missionario in Temisuar, né in Belgrado, ma bensì in Filippopoli⁽⁴⁷⁾ nella Bulgaria sotto li 9 gennaio 1703 con provisione di 25 scudi l'anno che non gli è mai stata pagata per non essere stato nella missione destinatagli havendo solo havuto 12 scudi di viatico.

Die 16. Aprilis 1709.

Pareat suo superiori.

Signavit de Cavaleriis secretario

28.

c,

AZ IRAT: APF Lettere SC Vol. 98 1709. Fol. 43.

N

Al padre Ludovico di Ragusa minore osservante missionario in Temisuar

16 aprile 1709

Non senza giusti e rilevanti motivi viene Vostra Paternità; richiamata da cotesta missione alla sua provincia. Pertanto veda d'obbedire con quella religiosa rassegnazione e prontezza che si conviene agl'ordini de suoi superiori. Né si (Fol. 43/v.) stima qui necessario che ella si prenda l'incomodo di portarsi a questa città;⁽⁴⁸⁾ per dare a questa Sacra Congregazione qualche relazione di cotesta missione potendo ci; fare egualmente bene per lettere. Tanto devo accennarle in risposta per suo governo et alle sue orazioni mi raccomando.

4. sz.

Raguzai Lajos levele Luca Natale belgrádi püspöknek és szerémi apostoli vikáriusnak (1711. január 15., Belgrád)

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 577. Fol. 687. + 690/v. végig sk. eredeti vörös viaszpecséttel

TARTALMA: Belgrádba érve beszélt a címzett káplánjával, akitől megtudta, hogy a címzett téves információk miatt panaszkodik a levélíróra. Kéri, hogy küldjön egy káplánt Temesvárra, aki majd kivizsgálja a helyzetet. A hívek és a levélíró közti viszályok okai a bosnyák ferencesek, akik kiközösítették a levélíró, és a híveket

eltiltották a levélíró miséjétől. Megtiltották, hogy nála gyónjanak, és írtak a temesvári pasának, hogy üldözze el a levélírot. Már hét éve áll a Hitterjesztés Szent Kongregációja szolgálatában, ám az ígért pénzből semmit sem kapott, ezért 200 scudóval eladósodott. A törökök pénzt akarnak, nem szavakat.

N

Illustrissimo Signor, Signor Padron Collendissimo.

Nel gionger a Belgrado ho havuto fortuna d'abocarmi con capellano di Sua Illustrissima e dopo longo discorso scorgo che Sua Illustrissima si lamenti della mia persona e non per altro che⁽⁴⁹⁾ per sinistra informatione, in tanto vengo a pregarla a spedir un capellano per Temisuar acciò faccia inquisitione e si sarà certificata del fatto. Le turbationi che sono state tra me e questi christiani e se qualcheduno là è⁽⁵⁰⁾ morto senza i sacramenti sono in causa i padri Bosnesi, i quali il primo anno della mia missione m'hanno dichiarato scomunicato, di più hanno proibito che nesuno senta e ascolta la mia messa e che nessuno si confesasse da me, item hanno fatto scriver al Basia di Temisuar acciò mi scaccia e mandi via, item il padre Bulaich scrisse la lettera dapertutto acciò nesuno andasse alla mia messa, né tam poco si confesassero da me del tutto (Fol. 687/v.) tengo lettere e a suo tempo come vera il capellano di Sua Illustrissima le mandarò, acciò mostri alla Sacra Congregatione havrei più da scriver, ma so che il signor capellano saprà meglio dir a bocca. Sono già sette anni che sono al servitio della Sacra Congregatione e in servitio di questi poveretti e la lemosina annuale, che m'hanno promesso, non ho ricevuto niente, e ho fatto debito da 200 scudi e per tanto mi raccomando alla carità di Sua Illustrissima rapresentando tutto alla Sacra Congregatione già sa che i Turchi vogliono denari, e non parole, e senza che io scrivo Sua Illustrissima l'è abastanza praticcha del paese e resto col bagiarli la sacra veste.

Belgrad 15 genaro 1711

Di Vostra Signoria Illustrissima

affettuosissimo humilissimo e obligatissimo servitor e sudito

Fra Lodovico di Ragusa missionario apostolico

hátlapja: (Fol. 690/v.)

All'Illustrissimo Signor Signor Don Luca Natali vescovo, vicario apostolico di Sirmio e consiliario di Sua Maestà Sacratissima,

padron collendissimo.

Niemze

L. S.

(vörös viaszpecsét halvány nyoma)

b,

AZ IRAT: APF Lettere SC Vol 99. 1710. Fol.45.

N

Al padre Ludovico da Ragusa

Temisuar

26 aprile 1710

È richiamata Vostra Paternità in provincia da suoi superiori generali per ordine preciso di questa Sacra Congregatione la quale per giusti motivi non stima opportuna la sua ulteriore dimora in cotesta missione. Si contenti dunque d'obbedire prontamente agl'ordini della medesima Sacra Congregatione per dare ad essa una chiara riprova della sua religiosa rassegnazione al qual'effetto se le rimandanno annesse⁽⁵¹⁾ le sue obbedienze degl'istessi suoi superiori et io alle sue orazioni mi raccomando.

5. sz.

Raguzai Lajos levele Giuseppe Sacripanti bíborosnak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja prefektusának

(1711. február 15., Temesvár)

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 577. Fol. 60. + 61/v. végig sk. eredeti

TARTALMA: A rendfőnök most visszaküldi a levélíró a saját rendtartományába. Hat-hét évig éjjel-nappal fáradt a misszióban, még a törökök verését is elviselve. Csak akkor tér vissza a rend tartományába, ha megkapja azokat a kiváltságokat, amelyek megilletik a misszionáriusokat. Engedélyt kér, hogy Rómába mehessen.

N

Eminentissimo Signor, Signor Padron Collendissimo.

È ben vero che il padre rivendissimo⁽⁵²⁾ mi spedisce alla propria, ma in che conformità con semplice obediencia!, dove sono le mie fatighe, sudori e travagli in questi sei anni o sette che sono tra i barbari giorno e notte⁽⁵³⁾ a cavallo⁽⁵⁴⁾ bastonato e maltrattato dai Turchi ed in riconpensa tratta meco in questa conformità, lasso considerar a Sua Eminenza e se il padre reverendissimo vole, che vadi alla mia provincia, mi mandi obediencia acciò con onore possi ritornare alla mia provincia, con privilegii che sogliono godere i missionarii, altrimenti non andarò e se vengo accusato in qualche cosa, non proviene (Fol. 60/v.) che dalla passione e livore, che nutriscono nel suo core contra la mia persona in tanto prego Sua Eminenza di mandarmi obediencia aciò vengo a Roma, e mi punischino conforme il delitto che benché son tra i barbari ho sempre procurato di dar bon esempio. Questo attestaranno i stessi Turchi⁽⁵⁵⁾ e altre sette, nel avenire prego Sua Eminenza di spedir le lettere per Ancona, Ragusa⁽⁵⁶⁾ per Temisuar, sarà più espediente e resto col bagiar la sacrata porpora.

Temisuar, 15 febraro 1711

Di Vostra Eminenza

affettuosissimo humilissio e obligatissimo servitore

Fra Ludovico di Ragusa

hátlapja: (Fol. 61/v.)

20 aprile 1711

b,

A temesvári katolikusok levele a Hitterjesztés Szent Kongregációja
prefektusának, Giuseppe Sacripanti bíborosnak.

(1711. február 1., Temesvár)

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 577. Fol. 59. + 62/v. eredeti, sk. aláírást pótló
keresztekkel

N

Eminentissime Domine, domine Patrone Collendissime.

Miramur quod reverendissimus pater generalis noster⁽⁵⁷⁾ ordinis Seraphici Patris Francisci observantium reverendum patrem nostrum Ludovicum ex Turcica parte nostra amoveri concluderit, cum non videmus qua de causa praedictum patrem dimittere possemus, aliumque eique loco et quidem Illyricum⁽⁵⁸⁾ suscipere, quia patri Ludovico modus, praxisque Turcica, optime notae sint et summopere dubitandum est ast alius in parte nostra admittatur, cum etiam episcopo Belgradiensi⁽⁵⁹⁾ ita contigit, qui nostros in Turcica parte christifideles visitare decrevit, non solum non fuit introductus, sed etiam mirabantur ei Turcae si non in aliqua turri concludi velit, ut abeat, hisque perceptis praefatus episcopus Belgradiensis (Fol. 59/v.) discedere coactus fuit. Rogamus ergo atque supplicamus humillime Eminentiam Suam, ut patrem Ludovicum diutius habere possimus, quia absente isto magnum damnum et detrimentum religioni nostrae oriri potest. Simulque audivimus, quod generalis noster reverendissimus monasteria, quae in Turcica parte sunt patribus Bulgariae hinc et inde distribuere velit, et quidem sine scitu et consensu principis nostri⁽⁶⁰⁾ Reipublicae Ragusinae, dum monasteria nostra recepta a parte Caesaris ad dictam Reipublicam et senatum pertineant, interim vix credimus, quod hoc fieri possit, et ideo impedivimus iter et obedientiales usque ad ulteriore mandatum (Fol. 62.) Eminentiae Suae.

Hisque ad obsequia perpetua manemus.

Datum Temisvaradini, 1. Februarii 1711.

Eminentissimi Domini, Domini Patroni Collendissimi

humillimi servi

existentes Temis Waradini chatolici

cum non scimus scribere formamus crucem

Jacobus +

Vitus +

Franciscus +

caeterique +

P.S.

Litteras has inclusas⁽⁶¹⁾ humillime precatur aliquis frater, ad quem spectant, ut eo mittantur, quia in periculo modo stat.

Fol. 62/v. (=Fol. 59. hátlapja)

20 aprile 1711

Ungaria e Bulgaria

(*summarium*)

Intorno⁽⁶²⁾ a che devo dir all'Eminenze Vostre esser stato l'oratore richiamato dalla suddeta missione sin sotto li 27 di marzo 1708, per le doglianze fatte da cattolici di Temisuar per non esser dal medemo bene assistiti avendo supplicato d'esser proveduti d'altro religioso e sotto li 16 d'aprile 1709 fu letto che obedisse al suo superiore e l'istesso fu replicato nel 1710 e ciò non ostante non obedisce. E anco giunta una lettera a nome de cattolici di Temisuar [c…]⁽⁶³⁾

quali si maravigliano che il padre generale richiami il sudetto padre Ludovico, di cui molto si lodano, per mandarvi forse qualche altro religioso che difficilmente vi sarà ricevuto da Turchi. Fanno però istanza che si lasci continuare il detto padre Ludovico in quella missione.

die 20. Aprilis 1711.

Cum superioribus ordinis pro executione et scribatur oratori, quod Sacra Congregatio nunquam⁽⁶⁴⁾ male sentiit de ejus persona, et postquam ad suam provinciam se intulerit, supplicet de privilegiis.

Signavit de Cavaleriis secretarius

19.

c,

AZ IRAT: APF Lettere SC Vol. 101. 1712. Fol. 94/v.

N

a Al padre Ludovico da Ragusa, minore osservante

Buda per Arad

10 maggio (1712)

Riferitasi in questa Sacra Congregatione la lettera di Vostra Paternità; la medesima è rimasta edificata della sua religiosa rassegnatione in ritirarsi dalla sua missione in esecuzione dell'ordine avuto da suoi superiori, resta ora che Ella compitamente obbedisca a medesimi ordini con trasferirsi senza ulteriore dilatione (Fol. 95.) alla sua provincia, ove resti pure persuasa che sarà accolta e trattata con quella carità; che si conviene al qual'effetto non si lascia di raccomandarla caldamente a medesimi suoi superiori. Che è quanto devo brevemente accennarle in risposta et alle sue orazioni mi raccomando.

Uo. Fol. 204.

Al padre Lodovico dRagusa minore osservante

14 novembre 1712

Riferitasi in questa Sacra Congregatione la lettera di Vostra Paternità; delli 2 di settembre passato questi eminentissimi miei signori inherendo alle risoluzioni altre volte prese sopra la sua persona et istanze m'hanno imposto d'incaricarle strettamente conforme faccio che obbedisca a suoi superiori regolari e si ritiri onninamente (Fol. 204/v.) alla sua provincia, di dove si sentiranno qui le sue discolpe avvertendo di non venire a questa città; senza l'opportuna obbedienza e permissione da medesimi suoi superiori, poichè altrimenti potrebbe riceverne qualche mortificatione.

Tanto mi conviene insinuarle per suo governo et alle sue orazioni mi raccomando.

6. sz.

Raguzai Lajos levele a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak.

[(1713.) július 15., Gyulafehérvár]

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 589. Fol. 32. + 34/v. végig sk. eredeti, a levél dátumában nincs évszám, de a levéltári kötet az 1713. évi iratokat tartalmazza.

TARTALMA: Fogadalma alapján köteles rendi előjáróinak engedelmeskedni. Ha mégsem tért vissza a provinciájába, annak az az oka, hogy akkor, három éve, mindenütt pestis dühögött, és háború dúlt. Ezért a bulgáriai misszióba ment vissza,

most is itt van. A nagy paphiány miatt a bulgár ferencesek kérték, hogy felvehessék a provinciájukba a levélíró, akit gvardiánnak is megválasztottak. A raguzai kereskedők is felkeresik, hogy szentségekkel lássa el őket. A püspökök nem jöhetnek be a török birodalomba négy- és hatlovas hintókon, mert a török ugyan saját maguk gögösek, de mástól az alázatot várják. Másoknak, még a kolostorukat elhagyóknak is, (a rendi előljárók) megengedik, hogy Rómába menjenek, de a levélírónak ezt megtiltották. A Kongregáció mindenhová küldi a szerzeteseket, az Indiákra, megtaníttatja őket az arab nyelvre, de azokról, akik szinte Róma kapujában élnek, elfelejtkeznek. Gondoljanak arra, mit is jelent kardinálisnak lenni. Nádasdy László csanádi püspök parancsot adott, hogy akárhol találják a levélíró, zárják börtönbe, de hiába. A levélíró engedélyt kér a bíborosoktól, hogy ő zárhassa börtönbe a püspököt.

N

Eminentissimi Illustrissimi e Reverendissimi Signori, Signori Padroni Collendissimi.

Già vedo che tutti i elementi sono contra di me! e non so perché devo haver pazienza e non sarei religioso se facessi al in contrario. Sua Eminenza⁽⁶⁵⁾ m'inculca di novo d'ubidir alli superiori regolari, io non son contrario né posso esser secondo il voto (Fol. 32/v.) che ho fatto. Circa di non haver messo in essecutione l'obediaza per la mia provinza Sua Eminenza si ricordarà bene tre anni sono, che la peste dominava dapertutto, le guerre col Thurco e Moscovita⁽⁶⁶⁾, tra gli Ungari e l'imperatore, e non sapevo dove voltarmi, ultimamente (per far obediaza) mi ritirai nella provincia di Bulgaria dove al presente mi ritrovo, doppio detti padri (per la mancanza dei religiosi) scrissero al padre reverendissimo per l'incorporatione e infatti li concesse vedendo la necessità e a tal efetto mi fecero guardiano con tutto ciò che io repugnai, totalmente (Fol. 33.) mi son alienato dalle missioni e non dimoro più là! ben vero se vengo esser ricercato (per consolatione spirituale) dalli mercanti di Ragusa devo e son obligato di servir come sudito di quella Republica, credo di non far torto, né pregiudizio alli appassionati, soli non sono capaci, né sanno dove voltarsi, per non haver i requisiti, non l'è modo dei vescovi di entrar la Turchia con sfroggi a tira quattro, a tira sei, i Turchi sono superbi, ma per altro amano humiltà e vogliono, Dio sa quel⁽⁶⁷⁾ che scrivono i vescovi, Lor Eminenze, forsi disimulano in quanto di sentir le mie discolpe: justitia de (Fol. 33/v.) caelo prospexit, necdum est in mundo. Circa poi di non venir a Roma, alli discoli, apostate viene concesso e a me inibiscono, invece d'esser chiamato, aciò dia informatione di quelli afflitti christiani, la maggior parte dei quali l'è ridotta alla scisma per la poca cura, mandano spediscono (a forza del denaro) diversi religiosi in qua, in là nel Indie, fanno imparar la lingua Arabica e questi che sono e stanno su le porte di Roma totalmente si sono scordati. Considera bene Sua Eminenza cosa vol dir gardinale⁽⁶⁸⁾ ardisco di scriver così, per scarico della mia conscienza. Illustrissimo Ladislao Nadasdi vescovo di Canad ha lasato ordine dapertutto che sia fatto⁽⁶⁹⁾ prigione, e vedo che non sia capace, per tanto prego Lor Eminenze acciò io possi far a lui aresto. Col bagiar la sacra porpora.

Alba Julia 15 luglio

Di Vostre Eminenze

servitore obligatissimo

Fra Ludovico di Ragusa

presidente

(Hátlapja nincs, az iratot palliumként összefogja egy másik üres lap, ennek hátoldala:)

Fol. 35/v.

Bulgaria.

(*summariu*m)

13.

die 21. Augusti 1713. No. 13.

Padre vicecommissario generale qui informat super asserta incorporatione et consensu et signanter de tempore praeciso.

In reliquis: Relata.

Signavit Archiepiscopus Athenarum ⁽⁷⁰⁾

b,

AZ IRAT: APF Lettere SC Vol. 102. 1713. Fol. 195./v.

N

Al padre Lodovico da Ragusa minore osservante

4 settembre 1713

Riferitasi in questa Sacra Congregatione la lettera di Vostra Paternità; colla quale avvisa della sua incorporazione in cotesta provincia di Bulgaria. Questi eminentissimi miei signori inherendo alle risoluzioni altre volte prese et a lei replicatamente comunicate non solo per la sua partenza dalla missione di Temisuar, ma anche per il ritorno alla sua provincia vogliono onninamemnte che ella obbedisca e quanto prima ritorni in provincia avvertendola paternamente per mezzo mio a non voler ostinarsi nella repugnanza e contumacia per non irritar (Fol. 196.) maggiormente la Sacra Congregatione e costringerla a praticare con lei maniere più rigorse per ridurla al suo dovere.

Che è quanto devo insinuare alla Paternità; Vostra per suo governo et alle sue orazioni mi raccomando.

7. sz.

Raguzai Lajos levele Giuseppe Sacripanti bíborosnak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja prefektusának

[1715., Raguzai]

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 598. Fol. 262.+ 263/v. végig sk. eredeti

TARTALMA: Megkapta a címzett levelét, aki úgy írt, mintha a levélíró még (Temesvár vidékén) lenne, pedig már egy éve elment onnan, és a saját rendtartományában van. A háború és a pestis miatt nem engedelmeskedhetett hamarabb a parancsoknak, és nem mehetett a saját provinciájába.

N

Eminentissimo Signor, Signor Padron Collendissimo.

Ricevo il pregiato foglio di Sua Eminenza col suposto che ancora sia in quelle parti della missione e resto obligato alle paterne amonitioni e correzioni in tanto deve sapere che già l'è un anno scorso che mi sono alienato da quelle parti⁽⁷¹⁾ e attualmente mi trovo in provincia⁽⁷²⁾ sempre alli cenni e (Fol 262/v.) comandi di Sua Eminenza e sul principio haverei ubidito! ma per le guerre e peste che regnavano in quelli paesi, non potevo eseguire gli ordini della Sacra Congregatione, come del padre reverendissimo.

Circa i privilegii che Vostra Eminenza mi insinua il maggior che appaga il mio desiderio si è il presentarmi alli piedi di Vostra Eminenza per ivi render ragione e conto delle mie operationi che sarò preciso delle mie humilissime suppliche che per tal fine con ogni somissione le porgo, con suoi (Fol. 263.) autorevoli⁽⁷³⁾ comandi benigni riscontri mentre col filial reverenza bagliandoli il lembo della sacra porpora genuflesso per sempre mi consacro.

Di Vostra Eminenza

affetuosissimo humilissimo e obligatissimo figlio

Fra Lodovico di Ragusa

(hátlapja:) Fol. 263/v.

Bulgaria

(summarium)

die 8. Aprilis 1715.

Lectum et scribat quatenus habeat aliquid retribuendum Sacrae Congregationi.

Signavit archiepiscopus Athenarum secretarius.

14.

b,

AZ IRAT: APF Lettere SC Vol. 103. 1714. Fol. 174.

N

Al padre Ludovico di Ragusa minore osservante

24 luglio 1714

Resta al certo e con molta ragione maravigliata questa Sacra Congregazione che la Paternità Vostra doppo tante paterne ammonizioni e chiamate tanto della medesima Sacra Congregazione quanto de suoi superiori regolari d'ordine di essa, tuttavia differisca il suo ritorno alla propria provincia

Però veda finalmente di risolversi ad obbedire e non ponga colla sua ulterior contumacia la Sacra Congregazione in precisa necessità; (Fol. 174/v.) di venir seco a qualche risoluzione che non potrà molto piacerle. Tornata poi che ella sarà; in provincia non le mancherà campo di ricorrere per i privilegi de quali si sarà; resa degna col suo buon servizio nelle sacre missioni. Tanto devo insinuarle per sua direzione e governo et alle sue orazioni mi raccomando.

8. sz.

Pietro a Lasva boszniai obszerváns ferences provinciális levele a ferencesrendi helyettes általános biztosnak

(1715. augusztus 24., Diakóvár)

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 601. Fol. 467/r-v. egykorú másolat

TARTALMA: Raguzai Lajos két éve elhagyta a temesvári missziót, ezt az ottani hívek korántsem bánták. A levélíró a ferencesek aradi kolostorából küldött oda egy papot, hogy ellássa a híveket és beszámoljon a hívek illetve a falvak számáról. Michele Kokich most is a Temesvár környéki helyek plébánosaként szolgál, tőle származik az itt közölt információ a hívekről. A levélíró rábízta Lugost és Krassóvárt is, ha arra nincs más pap. Ez a szerzetes érti a török, német, illír és magyar nyelvet és ezen kívül értelmes is.

Ami a török által áprilisban meggyilkolt misszionáriusokat illeti, két belgrádi rendtársuk megjelent Péterváradon, akik elmondták, hogy több társukat megölték a törökök, másokat pedig elűztek. Azt írják Boszniából, hogy a fojnicai kolostor gvardiánját a törökök nyomorékká verték, egy másik szerzetes belehalt a botozásba. Ha folytatódik a háború (a törökkel), akkor aligha maradnak meg a boszniai kolostorok.

Michele da Buda temesvári plébános elmondta: Temesváron 9 katolikus háztartás van, 52 gyónásra érett lélekkel. Sok német szökött katona, rabszolgák is vannak, mind katolikusok, több mint 100 ember. Rékás faluban 48 háztartás, kb. 200 gyónásra érett lélekkel. Ostrovo faluban 8 háztartás, 25 gyónásra érett lélekkel. Cella faluban 13

háztartás, kb. 50 gyónásra érett lélekkel. Más katolikus falu Temesvár környékén nincs. Lugos egy napi járóföldre Temesvártól, tele van szakadárokkal, csak tíz katolikus kereskedő lakik itt. Két napi lovaglásra Temesvártól fekszik Krassóvár, itt sok katolikus van, nincs plébánosuk, de Fra Michele e két utóbbi helyen nem járt személyesen.

N

Copia di lettera risponsiva del padre provinciale di Bosn'Argentina al padre vicecommissario generale in esecuzione dell'ordine della Sacra Congregazione di Propaganda Fide.

Reverendissimo Padre etc.

Del 20 del passato luglio ricevo l'adorato foglio avanzatomi dal sommo zelo della Paternità Vostra Reverendissima dal quale ho inteso molto bene quanto il padre Fra Lodovico di Ragusa abbia riferito a cotesta Sacra Congregazione intorno la missione di Temisuar e suo territorio qual è partito avanti due anni da quel paese, senza però dispiacere di quel popolo ed io non ho mancato d'inviare dal nostro convento di Arad (avendo fatto il medesimo il mio antecessore) un religioso sacerdote per consolare e conservare nella santa fede quelle povere anime, e per certificarmi maggiormente del numero come de' luoghi già avevo citato alla mia presenza il padre Fra Michele Kokich⁽⁷⁴⁾ parroco de sudetti luoghi quale ora si trova qui presente (dal quale ho ricavato questo che siegue a piedi di questa⁽⁷⁵⁾ a cui darò la commisione anche per il Logos⁽⁷⁶⁾ e Carassevo⁽⁷⁷⁾, quand'effettivamente non fosse qualche altro sacerdote ne' mentovati luoghi. Questo per religioso essendo pratico delle lingue Turchescha, Tedescha, Illirica et Ungara e sufficientemente intelligente, giudico esser capace per un affare simile, onde quanto a questo particolare potrà bene quietarsi il di lei paterno zelo assicurando anche la Sagra Congregazione che come sin'ora abbiamo fatto il copioso frutto nella vigna del Signore, così in avvenire staremo costantissimi ed intrepidi e bisognando non sparagneremo anche spargere il sangue proprio per la salute dell'anime.

Quanto poi concerne la relazione de padri missionari, che fossero uccisi da barbari nel mese del già passato aprile, sono comparsi due padri nostri della riforma da Belgrado Turchescho a Petervaradino,⁽⁷⁸⁾ quali hanno anche di qua per tutto sparso che alcuni loro compagni fossero ammazzati da Turchi, ed altri esiliati.

Scrivono i padri di Bosna (Fol. 467/v.) che il padre guardiano del nostro convento di Foinizza⁽⁷⁹⁾ fosse tutto stropiato sotto le crudelissime bastonate de Turchi, ed un altro religioso morto dalle medesime bastonate dopo alcuni mesi, oltre altre mai più sentite persecuzioni aggravate, e tirannie sopportate da que' poveri religiosi e cristiani, ed è caso disperato di potere conservare que' conventi nella Bosna in piedi, se continuera la guerra.

Hora non occorendomi altro da notificarle, raccomando umilmente questa sua provincia al solito suo specialissimo paterno zelo e dalla benigna protezione assieme colla mia indegna persona e divotamente le baccio le sacre mani, ed abito.

Diacovar⁽⁸⁰⁾, 24 agosto 1715

Di Vostra Paternità Reverendissima

umilissimo divotissimo ed osservandissimo servitor e suddito

Fra Pietro di Lasua provinciale di Bosn'Argentina⁽⁸¹⁾

(Fol. 467/v.)

Essendo citato alla mia presenza il padre Fra Michele da Buda⁽⁸²⁾, figlio della nostra osservante provincia di Bosna Argentina ed attuale pastore delle anime, che dentro il Temisuar e fuori nel suo territorio si trovano, sotto il dominio Ottomano, quale seriamente riferì che dentro la fortezza di Temisuar⁽⁸³⁾

vi fossero 9 case de' cattolici, ed anime per la confessione⁽⁸⁴⁾ 52. Vi sono molti disertori soldati Tedeschi, servi, serve e schiavi tutti cattolici, di questi ultimi si contano più di 100 persone.

Nell' villaggio Rikas⁽⁸⁵⁾ vi sono case o famiglie 48, anime per la confessione (Fol. 468.) saranno 200 incirca.

Nel villaggio chiamato Ostrouo⁽⁸⁶⁾ vi sono otto case, anime per la confessione saranno 25 incirca.

Nel villaggio chiamato Cella⁽⁸⁷⁾ vi sono 13 case, anime per la confessione saranno 50 incirca.

Altri villaggi cattolici nel territorio di Temisuar⁽⁸⁸⁾ non vi sono.

Vi è anche⁽⁸⁹⁾ una terra chiamata Logos,⁽⁹⁰⁾ distante da Temisuar più d'una giornata di camino. Questo luogo è pieno di scismatici, e dieci soli mercanti cattolici vi abitano.

Altra terra distante da Temisuar due buone giornate di camino a cavallo chiamata Carasseuo, asserisce che nel sudetto luogo vi fosse un gran numero di cattolici, e per quant'ha inteso stanno senza il parroco, non essendo egli personalmente stato ne' due ultimi luoghi per la distanza grande ed a causa de pericoli che dagl'heretici ed altr'infedeli ne potrebbe patire etc.

Nasizze⁽⁹¹⁾ 15 agosto 1715

(Fol. 469/v.)

Ungheria

(summarius)

die 12. Novembris 1715.

Relata, quia jam provisum.

Archiepiscopus Athenarum secretarius

b,

AZ IRAT: APF Lettere SC Vol. 104. 1715. Fol. 63.

N

Al padre Lodovico di Ragusa, minore osservante

8 aprile 1715

Ha inteso con piacere questa Sacra Congregatione che Vostra Paternità; sia finalmente restituita alla sua provincia e convento ove spero che sarà; (Fol. 63/v.) per dare quel buon saggio che si desidera e si conviene della sua religiosa rassegnazione et osservanza. Nel rimanente se ella ha da notificar qualche cosa di rilievo e che sia degna della notizia della Sacra Congregazione potrà; farlo per via di lettere senza esporsi all'incomodo del viaggio a questa città; per tal effetto. Tanto devo brevemente accennare a Vostra Paternità; in risposta et alle sue orazioni mi raccomando.

9. sz.

Raguzai Lajos obszerváns ferences szerzetes levele a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak (1716.)

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 603. (1716.) Fol. 394-395/v. végig sk. eredeti

TARTALMA: A Hitterjesztés Szent Kongregációja 1703. évi dekrétumának engedelmességre a levélíró elindult Plovdivba (Filippopolisba) Szerbián át, ahol pap nélküli keresztényeket talált, akikhez a bosnyák ferencesek csak évente egyszer-kétszer jutottak el. Konstantinápolyba ment, ahol a pátriárka vikáriusa engedélyt adott arra, hogy e hívek közt működjön, és a nagyvezírtől ehhez fermánt is szerzett. Egy romos templomot újjáépített Temesváron, egy másikat felállított Rékás faluban. Több rabszolgát kiváltott, többeket visszatértet a katolikus hitre. 1711-ben a filippopolisi (ortodox) érsek unokaöccsét, Giacomo Joscichot, aki a törökök közt már megtagadta a hitet, visszatértette. A havasalföldi vajda szintén 1711-ben lerombolta a katolikus templomokat - kivéve a Campo Lungo-it - és elkergette a bulgár katolikusokat, alig 40 család maradt Temesvár vidékén, ezekről a levélíró gondoskodott. Kitört a pestisjárvány, a bosnyák ferencesek a pestisben meghaltak, ekkor is a levélíró gondozta (Temesváron) a híveket. A pestis idején a németek is - akiknek érti a nyelvét - évi 100 forint fizetéssel és ellátással magukhoz hívták, de nem akarta elhagyni temesvári híveit. Évtizednyi munkájáról igazoló iratok tanúskodnak.

N

Eminentissimi e Reverendissimi Signori.

Fra Ludovico di Ragusa sacerdote de minori osservanti umilissimo servo e oratore dell'Eminenze Vostre riverentemente loro espone come per ossequiosa ubbidienza alli comandi di questa Sagra Congregatione di Propaganda e con suo decreto dell'anno 1703 si partì; per Filipopoli⁽⁹²⁾ e passando per la Seruia trovò; li poveri cristiani ivi abitanti privi di pastore che loro amministrasse li santi sacramenti, e gl'elementi della cristiana dottrina, per non potere col; portarsi li padri Bosnesi, che una o due volte l'anno e con dispendio notevole d'essi cristiani⁽⁹³⁾ onde alla comparsa dell'oratore raccomandandosi molto perché loro prestasse la sua assisenza, gli dederò lettera per Constantinopoli, dove era inviato per altri affari, al vicario patriarcale di quel tempo⁽⁹⁴⁾, accioché loro provvedesse di sacerdoti curati, per le loro anime, e questi appunto vi destinò; l'oratore con l'autorità; conveniente, il quale volentieri intrapresa questa santa opera per poter esercitarla con sicurezza procurò; ed ottenne dal Gran Vizir⁽⁹⁵⁾ de Turchi il fermano⁽⁹⁶⁾ di sua permissione, con quali recapiti ritornato l'oratore alla Seruia, attese con la maggior diligenza al servizio di Dio in beneficio di quelle anime, prosperamente per il favore e libertà; che gode la nazione Ragusea dell'oratore nel dominio Ottomano. In tempo dunque della sua dimora oltre la continua assistenza a que' fedeli ebbe anche l'oratore varie occasioni di cooperare al

serviggio di Santa Chiesa, fra le quali fu il (Fol. 394/v.) risarcimento d'una chiesa cadente in Temisuar, l'erezione d'un'altra nell vilaggio di Rikasc⁽⁹⁷⁾ con pie limosine. Recuperò una schiava con diversi altri schiavi cristiani. Ridusse di nuovo alla cattolica fede alcuni rinegati, e desertori, il tutto con spese non poche aiutato di Dio e da benefattori.

Fra questi fu recuperato alla fede già rinegata fra Turchi dell'anno 1711 Don Giacomo Joscich nipote dell'arcivescovo di Filippopoli⁽⁹⁸⁾, che poi dall'oratore fu applicato all'assistenza de poveri cristiani dove era il maggior bisogno. Nell'anno medesimo avendo il vescovo di Valachia⁽⁹⁹⁾ unito con quel prencipe⁽¹⁰⁰⁾ rovinare le chiese cattoliche che erano in quelle parti (fuori di quella di Campo Longo⁽¹⁰¹⁾) e discacciati li cattolici Bulgari, si ridussero quaranta di quelle famiglie nel bannato di Temisuar, ai quali pure assiste l'oratore pontualmente.

Nel tempo di peste essendo rimasti morti li padri Bosnesi che assistevano a cristiani nei luoghi circonvicini pur l'oratore sottentrò alla fatica di quell'assistenza. Anzi ricercato in tempo di peste dalli Tedeschi, de quali possiede la lingua, di voler assister loro, collo stipendio di cento annui fiorini, tavola e messa libera, non istimò bene accettare il partito, benché vantaggioso, per non abbandonare le povere anime de cristiani che vivevano fra i Turchi in Temisuar e suoi contorni.

Il che tutto notifica l'oratore comprovato con attestati già pronti ed autentici, non per alcun fine di gloria umana, ma solamente per renderne intese il zelo santo dell'Eminenze Vostre a gloria di Dio e loro consolazione, sì come ancora comparisce l'oratore umilmente e volontariamente a loro piedi, per (Fol. 395.) dar minuto conto d'ogni sua operazione e giustificarsi pienamente da qualsivoglia sinistra informazione che fosse sopravvenuta in detrimento di sua condotta in tutto lo spazio degl'accenati dieci anni di suo servizio. Non essendo cosa nuova per chi procura il bene dell'anime a gloria di Cristo Signor Nostro e della sua Chiesa che abbia da provare avversarie le porte dell'abbisso. Perciò attenderà l'oratore tutto rassegnato le prudenti deliberazioni dell'alto sapere dell'Eminenze Vostre. Quas Deus etc.

hátlapja: Fol. 395/v.

Ungaria

All'Eminentissimi e Reverendissimi signori cardinali della Propaganda

per

Fra Lodovico di Ragusa.⁽¹⁰²⁾

(summarium)

die 10. Martii 1716.

Relata et redeat in suam provinciam arbitrio superioris.

Signavit Archiepiscopus Athenarum secretarius.⁽¹⁰³⁾

9.

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai. ⁽¹⁾ ⁽²⁾

Kőfalvi Tamás

1. A hiteleshelyek szerepe és jelentősége

A hiteleshelyek⁽³⁾ a magyarországi joggyakorlat sajátos és hosszú életű intézményei voltak. Kialakulásuk szoros összefüggésben állt a magyar írásbeliség elterjedésével, valamint a jogi eljárások ezzel párhuzamos átalakulásával. Tevékenységi körüket, mai fogalmaink szerint nehezen lehetne egyetlen mai hivatali szervével azonosítani. E speciálisan a magyar jogfejlődésből kinőtt intézmények ugyanis egyszerre végeztek a mai közjegyzők, nyomozók és ügyvédek feladataihoz is hasonló eljárásokat. A hivatali életben betöltött korabeli szerepüknek meghatározása kapcsán mindig felmerül a Nyugat-Európában kialakult és meghatározóvá vált közjegyzőséggel való összehasonlításuk.⁽⁴⁾ Működésük alapját az a presztízs jelentette, amelyet többek között a tagjaik által művelt írásbeliség, illetve az írás jogbiztosító szerepe⁽⁵⁾ teremtett számukra. A magánügyfelek és a hivatalos szervek részéről a hiteleshelyek kiadványai iránti bizalom legfőbb zálogául az e szervek által birtokolt, a világi joggyakorlatban közhitel érdemlő, működésük korai szakaszában megjelenő pecsét használata, vagyis a hiteleshelyek által kiadott okiratokra történt ráhelyezése szolgált.⁽⁶⁾ A hiteleshelyek két nagy megbízói kör számára végezték tevékenységüket.⁽⁷⁾ Az egyik csoportot azok a magánügyfelek jelentették, akik különböző jogi természetű ügyeik (adásvétel, elzálogosítás, csere, végrendelet, ügyvédvállás, stb.) intézése végett keresték fel e szerveket, amelyekről azután, a megtörtént és saját maguk által bevallott jogügyletről, írásos, közhitelű bizonyítékot, oklevelet nyertek. A hiteleshelyekhez fordulók másik körét a jogélet hivatalos szervei⁽⁸⁾ alkották, amelyek a perfolymatok konkrét szakaszai kapcsán, külön parancslevél (*mandatum*) révén bízták meg a hiteleshelyeket különféle eljárások (határjárás, birtokba iktatás, tudományvétel, oklevélátírás, stb.) elvégzésével, amelyek teljesítéséről azután a hiteleshelyek írásos jelentést (*relatio*) készítettek.

2. A hiteleshelyek működésének időhatárai

Az első hiteleshelyek a 12. század utolsó harmadában kezdték meg működésüket Magyarországon.⁽⁹⁾ Ebben a folyamatban érthető módon a legjelentősebb székes- és társaskáptalanok játszottak úttörő szerepet. A 13. század elején a nagyobb székes- és társaskáptalanok is követték ezeket, a század közepétől pedig a kiemelkedő presztízsű, általában királyi alapítású monostorok kapcsolódtak be a hiteleshelyi feladatok ellátásába.⁽¹⁰⁾ A hiteleshelyek fejlődésének jelentős lendületet adott az 1231. évi 21. tc., amely kimondja, hogy „mivel az országban sokan szenvednek sérelmet a hamis poroszlók miatt, ezek idézései vagy tanúbizonyosságai ne legyenek érvényesek, csak a megyés püspök vagy a káptalan tanúbizonyossága által [...], s a meggyanúsított poroszló is csak ezek tanúbizonyossága által tisztázhatja magát.”⁽¹¹⁾ A hiteleshelyek számának növekedésében Nagy Lajos király 1351. évi törvénye jelentett fordulópontot, ennek egyik rendelkezésével ugyanis a király felülvizsgáltatta a kisebb konventek pecséthasználati jogát.⁽¹²⁾ Erre azért volt szükség, mert egyes, hiteleshelyi feladatokat is ellátó egyházi intézmények felett -

elsősorban a magánkegyuraság alatt álló, illetve túlzottan kis létszámú konventekre kell itt gondolnunk - erős világi befolyás érvényesülhetett, ezáltal az itt keletkezett oklevelek tartalmával szemben is komoly kételyek merültek fel. A hiteleshelyek működésének történetében is jelentős mérföldkő volt az 1526-os mohácsi csatavesztés, de még inkább az ország 1541-ben bekövetkezett három részre szakadása jelentett éles cezúrát működésük középkori és a kora újkori időszaka között.⁽¹³⁾ A Mohács előtti közigazgatási struktúrák felbomlása, illetve átalakulása, valamint az ország területén állandósuló fegyveres konfliktusok következtében a hiteleshelyek egy részének anyaga elpusztult, másik részüket pedig a török pusztításoktól védettebb területekre - legtöbbször más egyházi intézmények oltalma alá - menekítették.⁽¹⁴⁾ Ha tehát valamely hiteleshely anyaga meg is maradt, a török uralom egész időszakára kiszakadt annak a területnek az életéből, ahol keletkezett, ennek következtében pedig szerves fejlődése megszakadt. Ezen iratanyagok, rendszertelen tárolásuk, nem megfelelő környezetben történt elhelyezésük és szinte folyamatos szállításuk következtében is erősen ki voltak téve az enyészetnek.⁽¹⁵⁾ Az egyik legnagyobb problémát talán a hiteleshelyek személyzetének elégtelensége okozta.⁽¹⁶⁾ Az általános létszámhiány⁽¹⁷⁾ és a kényszerűen megnövekedett működési terület miatti gondokat pedig csak tovább súlyosbította a közrend 16-17. századra jellemző zilált állapota. A hiteleshelyek működése, illetve iratanyaguk használata iránt a török kiűzését követően nőtt meg jelentősen az igény. A tulajdonjogok visszamenőleges igazolása során nagy értéket jelenthettek a hiteleshelyi levéltárak őrzetében fennmaradt oklevelek.⁽¹⁸⁾ A hiteleshelyeknek az ország közigazgatási újjászervezésében is jelentős szerep jutott. Mindezeknek köszönhetően a 17. század végétől a 18. század közepéig tartó időszakot a hiteleshelyi szervezet renovatio-ja⁽¹⁹⁾ jellemzi, sőt, szerepük - bár csak átmeneti - felértékelődése miatt talán még egy kérész életű utóvirágzásukról is beszélni lehet.⁽²⁰⁾ Természetesen a hiteleshelyek jelentősége, szervezetük kiterjedtsége már árnyéka csupán a 14. századi fénykornak.⁽²¹⁾ A 18. század közepétől a jogi írásbeliség művelése egyre inkább a világi írástudók feladatává vált.⁽²²⁾ A hiteleshelyeknek az alsó szintű hivatali írásbeliségben betöltött szerepe, a vármegyéknek, a városoknak⁽²³⁾ és a közjegyzőknek egyre terjedő íráshasználata következtében, rohamosan visszaszorult.⁽²⁴⁾ Ezt a folyamatot minden bizonnyal a reformált egyházak magyarországi megjelenése és elterjedése is gyorsította.⁽²⁵⁾ Mindezen tényezők együttes eredményeként a hiteleshelyek pusztán oklevélőrző, illetve az őrzetükben lévő anyagról másolatokat kiállító szervekké váltak. Önálló történetüket az 1874. évi 35. törvénnyel tekinthetjük lezártnak,⁽²⁶⁾ amelynek 214. §-a kimondta, hogy „*a hiteles helyek a gondviselésük alatt levő okiratokról hiteles kiadmányt a jövőben is adhatnak, azonban újabb hiteles okiratok kiállítására és őrzetére többé nem jogosítvák.*” A hiteleshelyek tevékenysége államiségünk ezer éves történetének majd' hét évszázadát öleli fel, iratanyaguk tehát a magyar történelem tanulmányozásának egyik igen gazdag forrásbázisát jelenti.

3. A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti vonatkozású adatai

A hiteleshelyek által kiadott oklevelekben található egyháztörténeti adatokat két nagy csoportra oszthatjuk. Az elsőbe azok az információk kerülnek, amelyek magukra a hiteleshelyekre mint egyházi intézményre vonatkoznak. Ennek az adatcsoportnak a vizsgálata kapcsán azonban figyelembe kell venni azt, hogy a hiteleshelyek által kiállított oklevelek hivatalos jogi okmányok voltak, amelyekért ráadásul az ügyfélnek kellett fizetnie,⁽²⁷⁾ így tehát a hiteleshelyre mint egyházi intézményre vonatkozó közvetlen információk csak kis számban kerülhettek az oklevelek szövegeibe. Ami azonban ennek ellenére mégis megtalálható bennük, az az egyháztörténet számára annál értékesebb, az esetek többségében egyéb forrásokkal pótolhatatlan információ. Ilyen adatok kerülhettek

az oklevélbe, ha az ügyben a hiteleshely maga is érintett volt valamilyen formában.⁽²⁸⁾ Ez leginkább akkor fordulhatott elő, ha a jogügyletben a hiteleshely mint egyházi földesúr kapott szerepet. Az ilyen ügyekben kiadott oklevelek nagy mértékben hozzájárulhatnak a hiteleshelyi tevékenységet végző káptalanok és konventek birtokainak, szolgálónépeinek jobb megismeréséhez. 1259-ben például Beatus pécsváradi apát és konventje előtt megjelent Nadica falubeli János fia: Joanka és engedélyüket kérte, hogy ínsége miatt a nevezett falu fölött, Jakabbal, Egyeddel és Bozouch-kal szomszédos szőlőjét eladhassa. Miután ezen engedélyt - az egyház összes jobbágyának tanácsára - meg is kapta, ismét megjelent a konvent előtt és kinyilvánította, hogy a szóban forgó szőlőt, az apát és a konvent színe előtt átvett 4,75 márka ezüstért, örök jogon eladta Symianus szekesői polgárnak. Az adásvételről az apát és a konvent, chirographált és pecsétjükkel megerősített oklevelet adtak ki Symianus számára.⁽²⁹⁾ A konvent egy másik, 1413. március 19-én kelt oklevele⁽³⁰⁾ szerint, mindazon szolgálatokért, amelyeket a monostor pécsváradi polgáraiért, jobbágyaiért és magáért a monostorért a néhai Imre pécsváradi bíró fia: Litteratus János, már ifjú kora óta, felmenőivel és őseivel, rokonaival és társaival együtt tett, s amelyek közül itt csak az említették, hogy amikor a városban egy néhány megátalkodott által okozott tűzvész pusztított, amelynek következtében János nagy háza is - amely Szent Péter apostol templomának északi sarkán állt - leégett, s amely ezután, a monostor és a város szegényére, még évek múltán is elhagyatottan állt, de végül Imre bíró, az említett János apja, igen nagy költséggel és fáradsággal helyreállította. Ám alighogy kész lett, néhány hitszegő férfi felgyújtotta a várost, s a tűzben az újjáépített ház is leégett. Ezután legalább 20 éven át elhagyottan állt, tetőzete és építményei teljesen elpusztultak, és János kúriájáig terjedően teljesen elhagyatottnak látszott. Végül Ozorai Pipo temesi ispán, a monostor gubernátora megígérte testvérének, az apátnak, hogy a helyreállításban segíteni fogja Jánost, és külön megbízottja révén a konventnek is ezt javasolta. A konvent ezért - miután káptalantermében megtanácskozta a dolgot - az említett házat, minden tartozékával és haszonvételével együtt, tudniillik egy észak felé eső kerttel, egy keletre eső kúriával (János másik házhelyéig), valamint az abban lakókat 60 évre mentesíti a *collecta* fizetése alól, az épület helyreállításának elősegítése érdekében pedig elengedi a János két szőlője után szedett kilencedet és tizedet. Az egyik szőlő a város fölött északra, a kolostor része mellett, a Szentlászlóra vivő nagy úttól délre, a másik pedig a város nyugati részén, Benedek fia: Mihály, Szabó László, a Mindenszentek templom papja: György, Varga Moor, Bakó Elyas, Simon és István, valamint Fonag János, a monostor polgárainak szőlője mellett fekszik. Az adómentesség akkor is érvényes, ha az apát vagy emberei, ínségük miatt a polgároknak, Jánosnak, vagy az épület lakóinak a borára adót akarnának kivetni.

A hiteleshelyi okleveleknek egyik legjelentősebb egyháztörténeti értékük, hogy lehetővé teszik a hiteleshelyi munka szereplőinek megismerését, ezáltal pedig a hiteleshely létszámának megbecslését.⁽³¹⁾ Az oklevelek egy részének végén ugyanis, az oklevél hitelének erősítése érdekében a hiteleshelyi munkában részt vevő káptalani, illetve konventi tisztségviselőket is felsorolták. Erre mindenekelőtt a privilégiumok, vagyis az ünnepélyes formában kiállított, különösen fontos jogokat biztosító oklevelek esetében került sor.⁽³²⁾

A hiteleshelyek tagjairól más módon is kerülhetett információ a hivatalos kiadványokba. A hiteleshelyek ugyanis munkájukat két fő szinten végezték. Az egyik ezek közül maga a káptalan vagy a konvent területe volt, ahol az ügyfelek személyesen vagy képviselőik révén megjelentek, és ügyeikről bevallást, jogi tartalmú nyilatkozatot (*fassio*) tettek. A jogélet hivatalos szerveinek parancsára végzett eljárások legnagyobb része ezzel szemben

a hiteleshelytől távolabb, akár több napi járőföldre történt. Ezekben az esetekben a hiteleshely, általában egy világi megbízott mellé rendelte saját kiküldöttjét, akinek az volt a feladata, hogy a világi személy eljárásánál tanúként szerepeljen és az ügy jogi lépéseit a hiteleshelyhez visszatérve igazolja.⁽³³⁾ A hiteleshelyi tanúk kiválasztását valószínűleg több szempont együttesen határozta meg. Mivel a külső hiteleshelyi munka a káptalan, illetve a konvent közösségtől távol, ráadásul világi környezetben eltöltött napokat jelentett, ami a fegyelem és a liturgikus kötelezettségek megtartása szempontjából különösen a szerzetesek esetében jelentett komoly próbatételt, ezért minden bizonnyal csak a legmegbízhatóbb személyeket igyekeztek külső hiteleshelyi feladatok ellátására küldeni. Természetesen a már túlzottan idős, beteges emberek, lelki szilárdságuk ellenére sem voltak alkalmasak az ilyen munkák elvégzésére. Az érett kor azonban nemcsak azért volt fontos, hogy az illető a világi élet csábításainak könnyebben ellent tudjon állni, hanem azért is, mert az eljárások során, a feljegyzések készítéséhez nagy szükség volt a biztos fogalmazás- és írástudásra, továbbá a kiküldötteknek a jogi eljárás részleteivel is tisztában kellett lenniük. Mivel a káptalanok és a konventek a hiteleshelyi feladatokat, mindenképp előtt természetesen az oklevéladást, pénzért végezték, ezért a hiteleshelyi munkába való bekapcsolódásnak - különösen a káptalanok esetében - anyagi indokai is lehettek.⁽³⁴⁾ A gyakorlatban természetesen leginkább a munka mennyisége lehetett az, amely végül is meghatározta a hiteleshelyi kiküldöttek körét. Ha a káptalan vagy a konvent a nagy számú megbízást nem győzte minden szempontból megfelelő személyekkel teljesíteni, akkor valószínűleg olyanokat is bevont ezekbe az eljárásokba, akik nem mindenben feleltek meg az elvárásoknak. Ha a hiteleshelyek által elvégzendő külső eljárások mennyisége nem tette lehetővé, hogy minden esetben a hiteleshely egy tagja vegyen részt a munkában, akkor a káptalanok és a konventek a felügyeletük alá tartozó plébániák papságát is megbízhatták ilyen jellegű tevékenység ellátásával.⁽³⁵⁾ A hiteleshelyi oklevelekbe a külső munkavégzésnek köszönhetően bekerült egyházi személyek az esetek többségében más forrásokban egyáltalán nem szerepelnek, ezért rájuk nézve a hiteleshelyi oklevelek jelentik a legfőbb és egyetlen forráshelyet. Megismerésük azért is fontos, mert ennek révén az általuk képviselt egyházi rétegekre vonatkozóan is fontos következtetésekre lehet jutni.⁽³⁶⁾

A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti adatainak másik nagy csoportját jelentik azok az információk, amelyek a hiteleshely működési területének egyházi viszonyaira vonatkoznak. Ebben a csoportban elsőként azokat az eseteket kell megemlítenünk, amikor más egyházi intézmények keresték fel valamelyik hiteleshelyet, hogy ügyükről oklevelet adassanak ki, vagy saját oklevelüket írássák át. A pécsváradi konvent például 1254 és 1526 között 6 fennmaradt esetben írta át a pécsi püspök, illetve káptalanja által kiadott okleveleket.⁽³⁷⁾ A hiteleshelyi oklevelekbe a hatósági megbízásból végzett tudományvételek, tanúk meghallgatása során, illetve a parancslevelek átírása révén is kerülhettek fontos egyháztörténeti adatok. Az egyházak kárára elkövetett hatalmaskodásokról készült beszámolók révén számos egyházi birtok gazdasága, népessége ismerhető meg. A pécsváradi konvent például 1390. február 22-én kelt oklevelében⁽³⁸⁾ jelenti Zsigmond királynak, hogy parancslevelének engedelmeskedvén, Lelezi János fia: László királyi emberrel tanúul küldte János pap testvérét, akik február 21-én megtudták, hogy Bátmonostori Töttös ez évben János testvér, bátai apát Zerenlien-i jobbágyaitól: Kozmától és Darabos Jánostól, azokkal perben állván, 12 ökröt és egy szekeret elvett és Buked nevű birtokára vitetett. Szintén a pécsváradi konvent egy másik, 1366. július 3-án kiadott oklevelében⁽³⁹⁾ olvashatjuk, hogy a konvent, I. Lajos király parancsának engedelmeskedvén, Peterdi László fia: Pál királyi emberrel tanúul küldte Márton pap testvérét, akik július 2-án megtudták, hogy Zyli Demeter fia: György, a margitszigeti apácák Merse nevű birtokához tartozó szántóföldeket, legelőket és

kaszálókat már egy éve elfoglalva tartja és kaszáltatja, továbbá, hogy Pethe fia: János, az apácák Kusuk-i jobbágya, miután a Berky nevű birtokon június 24-én tartott vásáron lovát 10 forintért eladta, hazafelé tartott, Simon fiai: Miklós és Mihály, rablógyilkosok módjára rárontva meg akarták ölni, a küzdelemben János 10 forintját és más holmiját elvesztette, kárát pedig nem térítették meg. Ezen kívül Busw-i István fia: Domonkos, az apácák Somogy megyei Beelch nevű birtokához tartozó erdőt Busw-i jobbágyaival elfoglalta, a királyné Busw-i birtokához csatolta és mostanáig is használtatja velük.

Sok esetben maguk az egyházi földesurak ellen folytattak a hiteleshelyek vizsgálatot, amely akkor érdekes különösen, ha a hatalmaskodások elkövetője és elszennvedője is valamelyik egyházi személy vagy közösség volt. A pécsváradi konvent 1470. április 13-i jelentése⁽⁴⁰⁾ számol be arról, hogy Maróti Mátyus macsói bán parancsára, Thobaydy Tamás királyi emberrel tanúul küldte István pap testvért, akik április 9-én Baranya megyében megtudták, hogy február 2. körül a margitszigeti apácák parancsára, Chele-i jobbágyaik Dobokai Miklós mesternek, a kalocsai egyház kanonokjának és kántorának, valamint Dobokai Thabaydy Mihálynak és Jánosnak Doboka birtokán fekvő Lapiserdew, Erceg és Cerwg nevű erdőit felégették, Thabaydy Jánost Chele birtokon, minden ok nélkül elfogták, megkínózták és ha fogott bírák segítségével ki nem szabadul, meg is ölték volna. A pécsváradi konvent oklevelei ezen kívül számos olyan konfliktust őriztek meg, amely a pécsi püspök és a Baranya megyei Gyula mellett élő pálos remeték között zajlott. A konvent 1400. január 1-jén arról tett jelentést⁽⁴¹⁾ Zsigmond királynak, hogy Lothardi Péter fia: Lőrinc királyi emberrel tanúul küldte Bálint pap testvért, akik 1399. december 30-án megtudták, hogy október 6-án a Dergesche-i jobbágyok, Bálint pécsi bíboros püspök parancsára, fegyveresen a remeték Zenthlazlou nevű birtokára törtek, a kolostor három kertjét és azok kerítéseit lerombolták, a kertekben lévő káposztát és sáfrányt pedig állataikkal lelegeltették, augusztus 15. után pedig a püspök és Andych-i Miklós fia: György mester, pécsi várnagy, Dergesche-i jobbágyaikat fegyveresen a kolostor Remethefalua nevű birtokára küldték, akik a remeték Jakab nevű ottani jobbágyának összes javait elvették, Dergesche birtokra szállították és a remeték többszöri kérésére sem adták vissza. Ezen kívül február 2. után ugyanezen jobbágyok, a püspök akaratából és György várnagy parancsára, a remeték szántóföldjeire mentek, és ott Mátyás nevű szolgájukat nyíllal megsebesítették. A konvent 1400. július 26-án kelt oklevele⁽⁴²⁾ szerint pedig Bálint pécsi bíboros püspök július 22-én Bene fiát: Ferencet, Tako Jakabot és más familiárisait is a remeték Dergesche nevű birtokára küldte, akik a remeték kertjében, azok Balázs nevű szolgájára rátalálva, köpenyét, kalapját és egy nagy tálját elvették, őt magát pedig megverték, másnap pedig az említett Ferenc és Jakab, több jobbágyukkal és familiárisukkal a remeték János nevű szolgáját, szintén a remeték rétvén megtalálva megverték és a remeték egy lovát késszúrással súlyosan megsebesítették

A határjárások során készített határleírások is számos egyháztörténeti vonatkozású adatot őrizhettek meg. Ezek leginkább csak említések, adatforgácsok csupán, amelyek azonban éppen egyediségük, elszórt jellegük miatt képviselnek különös értéket. Számos kisebb templom, kápolna, kegyhely létezéséről ugyanis mindössze ezek az említések maradtak fenn. Szintén az egyes birtokok határainak leírásakor történhet utalás az egyházi tulajdonban lévő birtokokra, birtokrészekre is.

A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti hasznosíthatóságáról ösz-szegzéseképpen elmondható, hogy bár az egyháztörténet rendelkezik jó néhány homogénebb jellegű és gazdagabb forrásbázissal is, a hiteleshelyi oklevelek adatainak feltárása, rendszerezése és hasznosítása azonban - különösen az egyéb forrásokban szegényebb időszakokra

vonatkozóan - mindenképp megéri a fáradozást.

Függelék

A hiteleshelyek történetével foglalkozó publikációk válogatott jegyzéke⁽⁴³⁾

Balló István: A hiteleshelyek néhány kérdése hazánk okleveles gyakorlatában, 13-14. század. In: Turul, 1994. 117-123. p.

Bilkei Irén: Hiteles helyek Zalában. 13-14. század. In: Somfai Balázs (szerk.): A Dunántúl településtörténete, 7. Veszprém, 1989. 343-350. p.

Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541. Zalaegerszeg, 1999.

Bónis, György: Les de foi publique et les archives des 'loci credibiles' en Hongrie. In: Archivum 12. Paris, 1961. 87-104. p.

Bónis György: A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. In: Levéltári Szemle, 1964. 125-142. p.

Borsa Iván: A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés. In: Levéltári Közlemények, 1987. 39-44. p.

Borsa Iván: A királyi ember és a hiteleshelyi kiküldött melléktevékenysége Leleszen. In: Kovács András - Sipos Gábor - Tonk Sándor (szerk.): Emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. születésnapjára. Kolozsvár, 1996. 101-108. p.

Borsa Iván: Ügyintézési törekvések a leleszi hiteleshelyen a 14. és a 15. század fordulóján. In: Kalmár János (szerk.): Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történész professzor 80. Születésnapjára. Bp., 1997. 57-64. p.

Dreska Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyének 14. századi oklevélátírásai. In: Takács Imre (szerk.): Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I. köt. Pannonhalma, 1996. 463-470. p.

Eckhart, Ferenc: Hiteles helyeink oklevélkritikája. In: Turul, 1913. 158-163. p.

Eckhart, Ferenc: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1914. 395-558. p.⁽⁴⁴⁾

E. Kovács Péter: Az egri káptalan hiteleshelyi és oklevélkiadói tevékenysége az Árpád-korban. In: Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 12. Eger, 1990. 5-43. p.

Érdújhelyi Menyhért: A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon. Bp., 1899.

Érdújhelyi Menyhért: A titeli káptalan története. Zombor, 1895.

Füssy Tamás: A zalavári konvent mint hiteles helynek története. In: Századok, 1891. 809-823.

Gerics József: A királyi kápolna tagjai által folytatott hiteleshelyi tevékenység történetéhez. In: Levéltári Közlemények, 1956. 31-34. p.

Horváth Antal: A csornai konvent hiteleshelyi működése. Keszthely, 1943.

Hunyadi Zsolt: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. In: Koszta László (szerk.): Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 1998. 33-65. p.

Jáger Márta: Adatok a Somogy megyei hiteleshelyek történetéhez. In: Somogy, 1993. 54-59. p.

Juhász Kálmán: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regeszták. Gyula, 1962. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 31-32.)

Jerney János: A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. In: Magyar Történelmi Tár, II. Pest, 1855.

Koszta László: Hiteleshelyek a pécsi egyházmegyében 1353-ig. In: Baranya, 1991. 55-70. p.

Koszta László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi pecséthasználata a XIV. század közepéig. In: Levéltári Közlemények, 1996. 51-60. p.

Koszta László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214-1353). Pécs, 1998.

Koszta László: A pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig. In: Századok, 1998. 3-46. p.

Köblös József: A fehérvári káptalan vonzáskörzete a középkor végén. In: Somfai Balázs (szerk.): A Dunántúl településtörténete, 7. Veszprém, 1989. 351-370. p.

Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban (1254-1301). In: Koszta László (szerk.): Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 1998. 129-149. p.

Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi munkaszervezése az Árpád-korban. (Kézirat.)

Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent külső hiteleshelyi tevékenységének főbb jellemzői 1526-ig (Kézirat.)

Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. In: Turul, 1928. 1-39. p.

- Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent pecsételési és oklevéltaxa-lajstromai. In: Levéltári Közlemények 1929. 312-325. p.
- Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent országos levéltára. In: Levéltári Közlemények, 1932. 223-255. p.
- Mezey László: A hiteleshely a közhitelűség fejlődésében és III. Béla szerepe. In: Horváth János - Székely György (szerk.): Középkori kútfüink kritikus kérdései. Bp., 1974. 315-332. p.
- Miklósi Zoltán: Hiteleshely és iskola a középkorban. In: Levéltári Közlemények, 1940-41. 170-178. p.
- Papp László: A hiteleshelyek története és működése az újkorban. Bp., 1936.
- Parlagi Márton: A bácsi káptalan hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. Szeged, 1998. (Kézirat)
- Sill Ferenc: A vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége. In: Horváth Ferenc (szerk.): Vas megye múltjából. Levéltári évkönyv 1. Szombathely, 1976. 20-60. p.
- Sipos Gábor: A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi tevékenysége. In: Csetri Elek - Jakó Zsigmond - Tonk Sándor (szerk.): Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1979. 33-50., 215-219. p.
- Solymosi László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Takács Imre (szerk.): Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I. köt. Pannonhalma, 1996. 481-498. p.
- Solymosi László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. In: Kállay István (szerk.): A magyar hivatali írásbeliség fejlődése, 1181-1981. Bp., 1984. (Magyar Herald, Nr. 1. - ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék kiadványai) 91-140. p.
- Solymosi László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: Farkas Gábor (szerk.): A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Székesfehérvár, 1996. 178-201. p.
- Stolcz Alfonz: A hiteles helyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon. Újvidék, 1912.
- Szakály Ferenc: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó működése 1526-ig. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből, 1. Szekszárd, 1969. 9-60. p.
- Szovák Kornél: A győri székeskáptalan hiteleshelyi működése: írásbeliség Nyugat-Magyarországon a 13. század első felében. Bp., 1985. (Kézirat)
- Szovák Kornél: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének kezdetei, 1224-1387. In: Takács Imre (szerk.): Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I. köt. Pannonhalma, 1996. 422-462. p.

Tóth Ildikó Éva: A boszniai káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig. Szeged, 1997. (Kézirat)

Tóth Szabó Pál: A jászói konvent mint hiteleshely a középkorban. In: Turul, 1903. 110-119. p.

Turbók Anita: A kalocsai székeskáptalan rövid története és hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. Szeged, 1998. (Kézirat)

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16-17. században.

Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16-17. században

Tóth Krisztina

Az egyházlátogatások, azaz canonica visitatiók szinte a kezdetektől fogva végig kísérték az egyház történetét. Legelső ismert adat róluk egy 8. századi zsinatról való, ahol elrendelték, hogy minden püspök évente látogassa végig plébániáit, azaz egyházmegyéjét".⁽¹⁾ Az egyházlátogatás tehát kezdetben kizárólag püspöki jog volt, amelyet később vettek át a főesperesek.

Magyarországon, ahol a Szent István megteremtette államszervezetben világi és egyházi közigazgatás szorosán összefonódott, hiszen a vármegyék területe legtöbbször megegyezett a főesperességek területével, a főesperesi látogatások az államigazgatásban is szerepet játszottak. Mivel ezeknek a látogatásoknak főleg az ellenőrzés volt a céljuk, írásos dokumentum nem maradt fenn róluk, vagy ha maradt is, elveszett, talán egyetlen kivételt képez az esztergomi káptalan 1397. évi vizitációja.⁽²⁾

A klasszikus értelemben vett és ma is ismert egyházlátogatás a tridenti zsinat (1545-1563) után alakult ki, ahol elrendelték, hogy a főesperesek püspöki rendeletre végezzék el a canonica visitatio-t és erről írásos jelentést tegyenek előljárójuknak. Ezzel az egyházkormányzatnak két célja volt: egyrészt a plébániák és plébánosok jövedelmeinek és bevételeinek írásban való rögzítése, amely az esetleges túlkapások megakadályozására is szolgált, másrészt a már igen elterjedt "eretnység" azaz a protestantizmus elterjedésének és formáinak pontos leírása és ellenőrzése.⁽³⁾ Magyarországon az egyházlátogatások a 16. században az államhatalom kezdeményezésére indultak meg, amely főleg a második szempont, azaz a protestantizmus ellenőrzése és a régi vallás helyreállítása szempontjából tartotta ezeket fontosnak. A törvénycikk, amelyekkel elrendelték ezeket (1548/6. és 1548/10.), szintén ilyen értelemben határozták meg a vizitációt. Nem véletlen tehát, hogy a legkorábbi - 1560-1562 közötti - vizitációink, amelyek csak az esztergomi és veszprémi egyházmegyében maradtak fenn, a hangsúlyt kizárólag a papok erkölcsének, hibáinak, esetleges eretnységüknek szentelték.⁽⁴⁾

A 18. század elején, 1720 körül már látható volt a katolikus egyház győzelme és a protestantizmus háttérbe szorítása, befejeződtek a véres vallásháborúk, és elkezdődött az államvallás szervezetének kiépítése, a protestánsok lassú, néha erőszaktól sem visszariadó meggyőzése arról, hogy egyetlen módjuk és lehetőségük karrierépítésre, meggazdagodásra, egyáltalán életbe maradásra, ha áttérnek a katolikus hitre.⁽⁵⁾ Mindez a vizitációkban is pontosan tükröződött, hiszen 1781-ig, II. József türelmi rendeletének kiadásáig kötelessége volt a főespereseknek a plébániák területén élő protestánsok vizitációja is, amelyek a protestáns egyházak szerencséjére számos értékes adatot őriztek meg számukra. De míg az előző századokban azért ellenőrizték a protestánsokat, hogy visszavezessék őket a katolikus egyházhoz, most már különálló szervezetként kezelték őket, elfogadva, hogy van templomuk (amelyet oratóriumnak, imaháznak neveztek a

katolikusok), lelkészük és önálló jövedelmük.

Mint említettem, a 16. századból csak az esztergomi és veszprémi, a 17. századból már a győri egyházmegye⁽⁶⁾ is őriz vizitációs jegyzőkönyveket. Ezek közül az esztergomi főegyházmegye egyházlátogatásai a legteljesebbek és terjedelemben a legnagyobbak. Fennmaradtak Oláh Miklós, Pázmány Péter, Lippay György, Szelepcsényi György, Szécsényi György és Kollonics Lipót idejéből származó vizitációk az egyházmegye szinte egész területéről. Ebben az időben tizenkét főesperességre oszlott az esztergomi egyházmegye, nem számítva az exempt plébániákat, amelyek az ország egész területéről az esztergomi érsek primási jogköréből kifolyóan tartoztak hozzá. A tizenkét főesperesség a következő volt: nyitrai (Árva, Túróc és Nyitra megye egy részével), a barsi, a főszékesegyházi (Esztergom megyével), pozsonyi, komáromi, sasvári (Pozsony és Nyitra megye egy részével), honti (Hont és Liptó megyével), tornai, nógrádi, zólyomi, gömöri és szepesi főesperesség. Ezek közül a gömöri főesperességről nincs vizitációnk, mivel ezt kiadták a levéltárból az 1773-ban megalakult rozsnyói püspökségnek és csak a vizitációt elrendelő rendeletek, illetve a vizitációhoz kapcsolódó iratok maradtak Esztergomban.⁽⁷⁾ A szepesi főesperességről a legkorábbi vizitációnk 1700-ból maradt fenn, ezt is emlékeztetőül írta a szepesi prépost száműzetésben 1714-ben.⁽⁸⁾ Ez a vizitáció azonban nem érseki rendeletre történt, a szepesi prépost saját jogköre alapján vizitált. Mindent összevetve ez összesen hétszázkilencvenhét plébániát jelent, és figyelembe véve, hogy mindegyik plébániának volt egy-két filiája, közel kétezer-ötszáz települést. Ezekről a 16-17. század valamely korszakából, néha többől is maradt fenn leírásunk. Tekintve, hogy az egyházmegye egész területén - néhány egyházi birtok kivételével - élt protestáns lakosság, a protestáns egyháztörténetesek számára is számos értékes adattal szolgálnak ezek a jegyzőkönyvek.

Most néhány példa alapján azt szeretném bemutatni, hogyan változott az egyházlátogatások fogadtatása katolikus és protestáns részről a katolikus egyház tekintélyének megerősödésével párhuzamosan.

Az 1526 után kialakult zűrzavaros helyzetben Oláh Miklós esztergomi érsekké való választása volt az első lépés a katolikus egyház régi tekintélyének visszaállítására.⁽⁹⁾ Ezt Oláh az alsópapság szigorú megreformálásával próbálta elérni, ezért már 1557-ben Pozsonyba idéztette egyházmegyéje plébánosait felszentelésüket igazoló irataikkal együtt, azonban ezt a már új tanokhoz csatlakozott városok és földesurak nem engedélyezték lelkészeiknek, ezért Oláh az uralkodóhoz fordult segítségért.⁽¹⁰⁾ Így került az 1557-es országgyűlés határozatai közé a zsinatok tartását és egyházlátogatásokat elrendelő cikkely (1557/10. tc.), amelynek értelmében Oláh 1559 és 1562 között általános vizitációt tartott egyházmegyéjében. Célja főként az volt, hogy a nem megfelelő képzettségű papokról tájékoztatást kapjon, akikkel azután az érsek nem bánt kesztyűs kézzel, hiszen mint Melachton egyik leveléből tudjuk 1555-ben már háromszáz olyan pap volt, akiket az érsek nem talált alkalmasnak a plébánosi feladatok ellátására és hivatalából elűzött.⁽¹¹⁾ Az 1559 és 1560 között lezajlott vizitáció Árva, Turóc, Nyitra, Pozsony, Bars, Esztergom, Komárom, Hont, Liptó és Torna megye plébániáit vizsgálta meg, bár voltak olyan megyék, amelynek egy részét a töröktől való félelem miatt nem tudta megközelíteni. A vizitációkból nagyon szomorú kép tárul elénk a papok képzettségére és erkölcsi életére vonatkozólag: a plébániák egy részén nem volt pap, egy részén olyan pap volt, aki nem tudta felmutatni felszentelési bizonyítványát, egy részén pedig olyan, akinek erkölcsi élete bizony sok kívánni valót hagyott maga után. Szinte minden papnak volt felesége, iszákos volt és néha egy jó kis verekedéstől sem riadt vissza. Említsük meg a Nyitra megyében

lévő Nagybossány plébánosát, akit a falu lakói, mivel elcsábította egy nemes ember lányát, elűzték a plébániáról, ezért egy zsellér házban volt kénytelen élni. Amikor a vizitátor megérkezett a faluba, éppen a kocsmában volt és mihelyt észrevette a jelenlétünket mint egy őrjöngő disznó a fegyveréhez rohant, majd kardot és puskát ragadva elkezdett kiabálni és fenyegetőzni, ha ezt vagy azt tenni szándékoznánk. Figyelmeztettük, hogy higgadjon le és nyissa ki nekünk a templomot, de azt mondta: »A vadállatoknak ezzel a kulccsal nyitom ki, amit a kezemben tartok« és fegyverére mutatott. Látva, hogy semmi eredményt nem érünk el nála, nehogy nagyobb botrány legyen, részegen otthagytuk." Az egyházlátogatást végző főesperes tehát kénytelen volt visszavonulni, csak annyit tehetett, hogy megidézte a papot a következő egyházkerületi gyűlésre.⁽¹²⁾ A lelkészek másik része, akiket a főesperes eretnek gyanúsának mondott, az érsek és a pápa tiszteletét tagadta meg, mint Léva plébánosa, akivel fél napot vitatkozott a vizitátor, majd mikor végképp nem sikerült meggyőznie, az érseki tekintélyre hivatkozott. Erre a plébános így felelt neki: "Miért akarsz engem az Antikrisztushoz vezetni?" Ekkor a főesperes is elvesztette türelmét, durván megszidta a papot, majd bepanaszolta Dobónál, a lévai vár főkapitányánál és megidéztette a következő egyházkerületi gyűlésre.⁽¹³⁾ De még ennél is durvább kifejezéseket használt a Torna megyei Szögliget papja, aki az érseket főördögnek nevezte, a katolikus egyház tagjait ördögtől származónak mondta, majd amikor az egyházlátogató főesperes a király levelét mutatta, azt összetépte, és azt mondta, hogy az ő királya és érseke Bebek úr, aki a katonák vezére és minden igaz ember védelmezője. "Ti pedig pápisták vagytok" - vettette a főesperes szemére.⁽¹⁴⁾ Ezek az idézetek, bár még számtalan hasonló példát hozhatnánk, a korabeli protestantizmusra is éles fényt vetnek: az a pap, akit ekkor az egyházlátogatás eretneknek, vagy protestánsnak nevezett, kevés kivételtől eltekintve, mégcsak nem is ismerte Luther és Kálvin tanait, vagy erkölcsi kilengéseit fedezte ezzel, vagy a tized, vagy más egyházi adó alól keresett így felmentést, vagy csatlakozott ahhoz a nemeshez, aki számára megfelelő védelmet tudott biztosítani. Az egyházlátogatást végző főesperest természetesen nem fogadták szívesen, hiszen ellenőrizni jött, az érsek és a király nevében követelt olyan dolgokat, amelyek alól ők éppen mentesülni akartak.

Az Oláh Miklós érseksége idején megkezdett reformok Pázmány Péter érseksége alatt tovább folytatódtak és a vizitációk tanulsága, a vizitációt végző főesperesek fogadtatása szerint már eredményt is értek el. Ezek az egyházlátogatások, amelyeket az 1611. évi és 1626. évi zsinaton⁽¹⁵⁾ rendelt el Pázmány Péter, már sokkal kedvezőbb képet mutatnak a főegyházmegyei állapotokról. Pázmány ideje alatt Árva, Turóc, Nyitra, Pozsony, Bars, Komárom, Nógrád és Zólyom megyében jártak a főesperesek.⁽¹⁶⁾ A meglátogatott plébániák közül szinte eggyel sem találkozunk, ahol katolikus részről ellenkezést okozott volna a vizitáció, bár a papok erkölcsi élete még mindig hagyott kivetni valót maga után, már sokkal ritkábban találkozunk nős és mulatozó plébánosokkal. Protestáns részről azonban sehol nem fogadták szívesen a főesperest, hiszen, ahogy Draskovith György váci püspök és pozsonyi prépost írja az 1634-ben végzett egyházlátogatás előszavában, attól féltek a protestánsok, hogy templomukat akarja elvenni vagy lelkészüket elűzni. "Bárcsak valaha is megtehetném!" - fűzte hozzá a püspök, de jól tudta, hogy nem teheti meg, sőt ha eredményt akart elérni, még az asztalához is meg kellett hívnia a protestáns prédikátorokat.⁽¹⁷⁾ A hatvan évvel ezelőtti egyházlátogatásokhoz képest jelentős változás tapasztalható a protestánsok körében is. Míg Oláh Miklós ideje alatt, mint láttuk, a protestantizmus a legtöbb esetben a katolikus egyház kötöttségeinek elhanyagolásával jelentett egyet, addig a 17. század elejére már mind a lutheránus, mind a kálvinista egyháznak kialakult szervezete volt, zsinatokkal, ahol a lutheránus seniorok szuperintendenseket, a kálvinisták pedig püspököket választottak. Ezeknek a protestáns

előjáróknak a feladata volt - ahogy írja Draskovith püspök - hogy egyházaikat meglátogassák és az egyházlátogatást végző főesperesnek járó katedrátikumot beszadják, amelyet azután egy összegben adtak át évenként a főesperesnek.⁽¹⁸⁾ Bár ezzel Draskovith tulajdonképpen elismerte a protestánsok különálló és a katolikus egyháztól független egyházszervezetét, mégis végiglátogatta, ahol tehetette, főesperessége protestáns parókiáit is, bár nagyon ritkán talált kedvező fogadtatásra. A lévárdi plébániára már el sem ment, mert mint írja, már három évvel ezelőtt sem engedték be és nem adtak módot az egyházlátogatás elvégzésére.⁽¹⁹⁾ Egyházfalván pedig attól féltek a protestáns lakosok, hogy elveszi templomukat, így mikor hírül vették, hogy közeleg a főesperes, fegyveresen összegyűltek, néhányan még puskát is rejtettek bekecsük alá és csak a főesperes könyörgése akadályozta meg őket abban, hogy használják is fegyvereiket.⁽²⁰⁾ De az egyházmegye más főesperességeiben sem volt jobb a helyzet: a Bars megyei Geletneken az evangélikus kántor, amikor látta, hogy közeleg a vizitátor, fogta a templom kulcsait és az erdőbe menekült.⁽²¹⁾ A komáromi főesperességben pedig az egyházlátogatás hírére kiürültek a parókiák és templomok, a megérkező főesperes már senkit nem talált.⁽²²⁾ Nógrádban, bár nem menekültek el, nem is igen törődtek a katolikus főesperessel, hiszen itt a protestánsok voltak többségben, a nemesség is protestáns volt, így a katolikusokkal szemben szinte bármit megtehettek. Szécsényben például, amikor húsvétkor a katolikusok a keresztrel régi szokás szerint kivonultak a mezőre, egy protestáns odakiabált nekik: "Ihin a pápisták az eő Istenüket az főre vizsik ki". Mindezért semmilyen büntetést nem kapott. A katolikus lakosok tehát nem tehetek mást, könyörögtek az egyházlátogatónak, tegyen jelentést az érseknek és kérje meg őt, hogy szóljon az érdekükben földesuruknak, hogy ilyen és ehhez hasonló gyalázatokat ne kelljen elviselniük.⁽²³⁾ Persze hozhatunk ellenpéldákat is, bár sokkal kevesebbet. A Pozsony megyei Szereden például a katolikus és protestáns lakosság békességben élt együtt, együtt használták a templomot, az egyházi tizedeket pontosan fizették, az egyházlátogatót szívesen fogadták, a protestáns lakosoknak is csak egy kérésük volt a főespereshez, kérje az érseket, hogy engedje meg nekik, hogy a katolikusokkal egy temetőben temetkezhessenek.⁽²⁴⁾ Tehát a Pázmány-féle vizitációkból tanulságként leszűrhető, hogy nem egész száz év alatt sikerült az alsópapságot megreformálni, vagy legalábbis elindítani a reformok útján, az érsek tekintélyét pedig oly mértékben visszaállítani, hogy az általa kiküldött és az ő nevében ellenőrző főesperesekkel még a protestáns lelkészek sem mertek szembeszállni (kivéve ott, ahol földesúri támogatást élveztek), inkább elmenekültek előlük. A katolikus egyház tekintélyének megszilárdítására indított folyamat, mint jól tudjuk, folytatódott Szelepcsényi György és Szécsényi György érseksége alatt is, míg a 18. század elejére teljes sikerrel nem zárult. A folyamat egyik utolsó fázisát Szécsényi György érseksége fémjelzi, akinek idején az érsekség tekintélye már oly nagy volt, hogy az általa kiküldött egyházlátogató főespereseket nemhogy elűzték volna, de viharos ünnepléssel fogadták, mint például a Gömör megyei Jalsó városában 1694-ben Miller János főesperest. Itt a városi szenátus a bíróval együtt a városfalakon kívül köszöntötte a főesperest, majd harangzúgás és tapsvihar kíséretében a templomhoz vezette.⁽²⁵⁾ A protestánsok sem idegenkedtek már annyira a főesperestől, bár az ellenkező esetre is van példa, most mégis egy olyat hoznék fel, amelyet maga a főesperes is meglepődve tapasztalt. Szintén Gömör megyében, Tornalján történt, hogy ide éppen böjt napján, pénteken érkezett meg az egyházlátogatást végző küldöttség. Mivel a gabona igen drága volt, azon kezdtek tanakodni, hogy honnan szerezzenek maguknak ebédet, amikor valahogyan a falu protestáns lelkészének tudomására jutott, kik érkeztek a faluba. Ekkor ő rögtön átöltözött, a küldöttség elé ment, házába kísérte és a legnagyobb tisztelettel bánt velük. Megkérdezte, ennének-e húst, mire a főesperes nemmel válaszolt, erre a protestáns lelkész, név szerint Bánffy Hunyadi Ferenc, a saját böjtös ételéből látta el az egyházlátogatókat, és saját maga ellenőrizte az

étel elkészítését. Ebéd után katolikusok és protestánsok elbeszélgettek, a szó a nemrég áttért, gályarabságot is szenvedett Otrókócsi Főris Ferencre terelődött, akiről nem elítélően beszélt az evangélikus lelkész és ez a katolikus főesperest nagy meglepéssel töltötte el.⁽²⁶⁾ Az egyházlátogatók tekintélyét és feladatuk jogosságát tehát már senki nem vonta kétségbe.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az egyházlátogatások a tekintélyét visszaszerezni kívánó katolikus egyház eszközei voltak, amelyeknek csupán ellenőrzési joga volt, végrehajtói hatalom nélkül, ezért szükségszerűen akkor, amikor a katolikus egyház tekintélye romokban hevert és minden erőt nélkülözött, az egyházlátogatások sem tudták kivívni maguknak a megfelelő tiszteletet. Bár feladatukat, ahogy tudták elvégezték és számos értékes adatot mentettek meg számunkra a társadalom alsó rétegeinek életéből és mindennapjaiból.

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára

A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára

Szatmári Judit

Az 1848. évi 20. törvénycikk szentesítése után a protestánsok elmondhatták gróf Zay Károly evangélikus főfelügyelő szavaival: „legtúlzóbb várakozásaink teljesedésbe mentek”.⁽¹⁾ Az új vallásügyi valamint az úrbériség és a tized eltörléséről szóló törvények azonban megoldandó feladatok elé is állították a protestáns egyházakat. Az 1848. évi miniszteriális konferencia célja ezeknek megoldása és az egyház és állam új kapcsolatának kialakítása volt. Mindez Eötvös lemondása, a hadjáratok majd a szabadságharc bukása miatt előkészületeiben félbeszakadt. Az önkényuralom éveiben a protestánsok már azzal nagyon elégedettek lettek volna, ha visszatérhetnek az 1847-es állapothoz.

A protestáns egyházak 1848-as szerepvállalása mind a dualizmus éveiben, mind azt követően jórészt feldolgozatlan maradt. A magyarországi református egyház 1848. évi történetével kapcsolatosan Kósa László mutatott rá, hogy a protestáns egyháztörténetírás mindaddig mennyire elhanyagolta e téma feldolgozását.⁽²⁾ A protestánsok nem sok igyekezetet tanúsítottak abban, hogy összefüggő képet rajzoljanak meg az egyházban ekkor végbemenő változásokról. Az egyházkerületek állásfoglalása, véleménye a jegyzőkönyvek szintjén még csak ismert, de az egyházközségekben lezajló események jórészt ismeretlenek. Igaz, hogy a protestáns egyházakat kívülről érintő változás (egyenjogúsítás, állam és egyház új kapcsolatának kialakítása) illetve a belülről megindult változások, változtatási szándék (nemzeti zsinat előkészítése) előbb a háborús események, majd az önkényuralom miatt csak kezdemény lehetett. Ugyanakkor 1848 mindenképpen fontos előzménye volt az egyház és az állam közötti viszony alakulásának és a protestáns egyházi szervezet egységessé válásának a 19. század utolsó harmadában.

Az 1791/26. törvénycikk meghozatala után fél évszázad telt el, mire az 1843-44-es országgyűlésen új vallásügyi törvény született. Bár ez több hátrányos megkülönböztetést érintetlenül hagyott, olyan pozitívumok szerepeltek benne, mint a vegyes házasságok protestáns lelkész előtti megköthetése, szabad áttérés protestáns vallásra. A magyarországi református és evangélikus egyház igen elégedett volt az 1844/3. törvénycikkkel, hiszen meghozatala három országgyűlésen keresztül húzódtott. Az 1832-36-os diétán a főrendi tábla visszautasítása hiúsította meg, az 1839-40-esen pedig elmaradt a királyi szentesítés.⁽³⁾ Az utolsó rendi országgyűlésen a vallásügy nem szerepelt a királyi előterjesztésben a tárgyalandó törvényjavaslatok között. A protestáns fél ezt igen kedvezőnek találta, hiszen a katolikus klérus éppen ennek ellenkezőjére törekedett, módosítani, kiegészíteni akarta az 1844/3. törvénycikket. A protestánsok viszont azt szerették volna elérni, ha e törvényt mindenki szorosán betartja, s a vallási sérelmeket eszerint rendezik. Ilyen sérelmek: az áttérések megnehezítése, a vegyes házasságokból

származó gyermekek vallásának megszabása, mely ügyekben gyakran maga a Helytartótanács az 1844/3. tc. szellemével ellenkezőleg rendelkezett, nem is beszélve a klérus akadályozó szerepéről. A protestánsok, ezen belül a reformátusok 1847-es állásfoglalására jellemző példa a református egyház két vezető személyiségének levélváltása. Báró Vay Miklós tiszántúli református főgondnok és Szoboszlai Pap István tiszántúli református szuperintendens egymás közötti levelezésükben az országgyűlés kezdetétől rendszeresen visszatértek a vallásügyre. A levélváltást Szoboszlai hivatalos naplójában követhetjük nyomon.⁽⁴⁾ Mindketten úgy vélték, jobb nem hozzányúlni az 1844/3. törvénycikkhez, mert csak szigorítását várhatnák. A vallásügyben előrelépést egyedül akkor remélhetnek, ha az nem felekezeti ügyként, hanem nemzeti ügyként tárgyalatik. Ezért úgy tervezték, hogy a tiszántúli egyházkerület majd 1848. májusi gyűléséből fog felirattal fordulni az ország rendjeihez vallásügyben. A márciusi események, a forradalmi változások azonban gyors cselekvésre ösztönözték az egyházi vezetőket. A március 29-re összehívott konzisztórium gyűlés előtt már március 22-én rendkívüli gyűlést tartottak Debrecenben, hogy a jelen sürgetős körülmények" között a törvényhozás eleibe egyházkerületünk nevében haladék nélkül kérelemlevél terjesztessék". Természetesen ilyen rövid időn belül a nagy kiterjedésű kerület távolabbi részéről nem érkezhettek meg a tisztségviselők. A 22-i gyűlésen a 15 egyházi (lelkési), jórészt debreceni illetékességű képviselőkön kívül 31 világi jelent meg, a város, a vármegye tisztségviselői.⁽⁵⁾ Összehasonlításképp: a 29-i "rendes" gyűlésen 15 egyházi és nyolc világi vett részt az egyházmegyei képviselőiben.⁽⁶⁾ A gyűlésen megjelentek a szuperintendensnek már előzetesen elkészített jegyzetei alapján petíciót szerkesztettek. A pesti tizenkét pont mintájára pontokba foglalt kérelemlevél nem csupán a tiszántúli református egyházkerületnek, hanem mind a négy református szuperintendenciának, sőt általában a magyarországi protestáns egyházaknak vallásügyi kívánalmait összegezte.⁽⁷⁾ A kérelemlevelet 3000 példányban kinyomtatta a szuperintendencia - szabadon tehetette, a cenzúra megszűnt - és elküldte a többi három református egyházkerületnek, az evangélikus főfelügyelőnek, gróf Zay Károlynak, valamint gróf Teleki József erdélyi kormányzóknak, erdélyi "general conventi" elnöknek, aki egyúttal a tiszáninneni református egyházkerület főgondnoka is volt. Természetesen Vay főgondnok és Debrecen város két követe is megkapta Pozsonyban. Komlóssy László és Sápó Sámuel debreceni követek már március 30-án arról számoltak be, hogy megkapták a petíció 600 példányát s szét fogják osztani az alsó- és felsőtábla tagjai között, Vay pedig benyújtotta a kerületi ülés elnökségéhez, mely a képviselő tábla elé terjesztette.⁽⁸⁾ Vay április 8-i leveléből kiderül, hogy a petíció alapján a képviselői tábla által egy törvénycikk készült, amelyet a főrendi tábla is elfogadott s minden remény megvolt arra, hogy ezt a törvénycikk-javaslatot királyi legfelsőbb jóváhagyás fogja követni.⁽⁹⁾ Az elkészült törvény a debreceni tíz pont főbb kéréseit vette át - általános lelkiismereti szabadság, hitfelekezetek közötti egyenlőség és viszonyosság, egyházi és iskolai szükségletek állami fedezése, protestáns tábori lelkészség -, kiegészítve az unitárius vallás bevételével.

A felelős magyar kormány megalakulása és a régi kormányzók megszűnése után az új vallás- és közoktatásügyi minisztérium megszervezése feleslegessé tett egy évszázados egyházi hivatalt. A protestáns egyházak a 18. század első felétől kezdve a Magyar Kancellária és a Helytartótanács mellett ágenseket tartottak, hogy vallási ügyekben járjanak el a hivatalokban.⁽¹⁰⁾ Barkassy Imre, a Kancellária melletti bécsi ágens április 25-én tette fel a kérdést: az ügyek Bécsből Budapestre tétettek át, mi legyen az ágensi iratok sorsa?⁽¹¹⁾ Ugyanígy beszámolt Pokoláb Dávid, a Helytartótanács melletti budai ágens most már lezárult tevékenységéről.⁽¹²⁾ Mivel az új kormány szerv, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megalakulása után is szükség volt egy megbízottra, aki a

minisztériumnál előmozdítja az egyházi ügyeket, a négy református egyházkerület ifj. Polgár Mihályt, a dunamelléki világi főjegyzőt bízta meg ezzel a feladattal.⁽¹³⁾ A protestáns egyházak örömmel fogadták az új minisztérium megalakulását, a tiszántúli református egyházkerület már májusi gyűléséből osztatlan bizalmáról biztosította.⁽¹⁴⁾ Sőt Szoboszlai Pap István szuperintendens minden egyházkerületi eseményről hűségesen jelentést tett, akár miniszteri rendelet kihirdetéséről, akár szuperintendensi körlevél közzétételéről, akár a debreceni kollégium tanévzárójáról volt szó.⁽¹⁵⁾ Ám kisebb-nagyobb zökkenőktől sem volt mentes a minisztériummal való viszony, ahogyan erre előre figyelmeztetett Barkassy Imre bécsi ágens. Áprilisi levelében örömmel tudósított a Kancellária megszűnéséről, kivált az utóbbi időben olyan szellem uralkodott a dicasteriumban, mely megérdemli ezt a véget", de tartott attól, hogy éppen azok kerülnek az új hivatalba, akik erről a szellemtől tehetnek.⁽¹⁶⁾ Mintha az ő sejtését igazolta volna a következő, megütközést keltő eset. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a tiszántúli ref. egyházkerületnek előző évi jegyzőkönyveit visszaküldve⁽¹⁷⁾ a leiratban kitért a püspöki cím helytelen (a szuperintendensi helyetti) használatára.⁽¹⁸⁾ Ez a leirat nagyon hasonlított a Helytartótanácstól kapottakhoz, a dunamelléki egyházkerületnek 1848. február 1-én még a Helytartótanács küldte vissza a jegyzőkönyvet, tiltva a püspöki címmel élést immár sokadszorra, amit a protestánsok eddig is sérelmesnek tartottak, hát még az egyenlőség és viszonyosság törvénybeni kimondása után.⁽¹⁹⁾ Az egyházkerületek azt sem nézték jó szemmel, ha egyes egyházközségek megkerülve az egyházi utat, közvetlenül a minisztériumnál akarták elérni kívánságaik teljesítését. A dunamelléki ref. szuperintendenciában a szekszárdiak már 1844 óta akartak lelkészüktől megszabadulni, de kérésüket sem az egyházmegye, sem az egyházkerület nem teljesítette. Most egyenesen a minisztériumhoz fordultak segítségért, az pedig a nyugalom fenntartását, a békés kiegyenlítődést tartva szem előtt, kérte az illetékes szuperintendenst, hogy még a kerületi gyűlés előtt bizottság vizsgálja ki az ügyet. Polgár Mihály viszont az egyház belügyeibe való közvetlen beavatkozásnak tekintette ezt a lépést, s nem sietett a válaszadással.⁽²⁰⁾ Abban viszont, hogy a forradalmi változások közepette a belső rend és nyugalom megőrzése a legfontosabb feladat, minisztérium és egyházak teljesen egyetértettek. Az áprilisi törvények megmagyarázása, a nép felvilágosítása, a kormány iránti bizalomra és a törvényes út betartására való intése a lelkészek feladata volt. Nemcsak a szószékről, de a közösségben betöltött vezető szerepét is felhasználva a lelkészek minden alkalommal a törvényességre kellett figyelmeztetni hallgatóit. A dunamelléki református egyházkerület részéről Polgár Mihály szuperintendens és Teleki Sándor főgondnok már március 20-án elnöki körlevéllel fordult az egyházközségekhez, melyben a nyugalom és béke megőrzésére hívta fel a figyelmet.⁽²¹⁾ Erre a többi egyházkerületben is sor került. Így a tiszántúli kerület március 22-i gyűléséből felszólította a lelkészeket, hogy az egyházi szónokszékből intézzenek hallgatóikhoz célszerű tanítást, sőt a templomon kívül is, minden lehető viszonyok, nevezetesen a társalgási beszélgetések is, e célra használtassanak fel."⁽²²⁾

Az 1848/20. tc. 3. §-a az egyházi és iskolai szükségletek állami fedezését ígérte, ez pedig országos rendezést tett szükségessé, részben a szeptemberi miniszteri értekezlet is e célt szolgálta volna. A lelkészek azonban sok helyütt már a törvény meghozatalakor nem kapták meg fizetésüket, a minisztériumhoz sorra érkeztek e tárgyban a sérelmek, panaszok, arra is akadt példa, hogy a református és római katolikus lelkészek együtt folyamodtak a miniszterhez.⁽²³⁾ Több helyen az eltörölt tized képezte a lelkészi jövedelem alapját (mint Gömör-Kishont vármegye egyes evangélikus lelkészeinek), s a nép, amely közvetlenül soha nem fizette papjait, azután főleg nem akarta.⁽²⁴⁾ Az érmelléki református egyházmegye gyűléséből a következőt írták: a 20. tv. 3. szakasza már szentesítése előtt

tudomásukra jutott hitsorsosaiknak, s a köznép fejébe az a balhiedelem fészkelte magát, hogy az egyházi hivatalnok fizetésétől már egyáltalában felmentetett, sőt a tavalyról elmaradt fizetéseket sem akarják megadni, erre az évre pedig minden felvilágosítás ellenére pláne nem fogja megadni"⁽²⁵⁾ - a minden jövedelem nélkül maradt lelkészek nem várhatnak a budapesti értekezletig. Ilyen esetekben a minisztérium általában a vármegyének küldött utasítást, hasson oda, hogy a lelkészek, tanítók fizetést kapjanak az egyházközségektől. Ugyanis nem engedhetik meg, hogy a lelkészek, tanítók élelemhiány miatt állomásaikat elhagyni legyenek kénytelenek, s így a nép minden lelki vigasztalás, az ifjúság pedig minden oktatás nélkül maradjon.⁽²⁶⁾ Eötvös egyik utolsó miniszteri rendelete ellenszegülés esetére már a törvényhatóságok által kényszerítő eszközök alkalmazását ígérte.⁽²⁷⁾ A minisztérium működésében észrevehető, hogy szeptemberre erélyesebben próbált fellépni az engedetlenkedő egyházközségekkel szemben. Például az említett szekszárdiakat azzal fenyegette, ha nem fizetik tovább nem-szeretett lelkészüket, a vármegye közreműködésével fogják behajtani.⁽²⁸⁾

A protestáns egyházak egyházi és iskolai szükségéinek pontos felméréséhez 1848 májusában kezdett hozzá a vallás- és közoktatásügyi minisztérium.⁽²⁹⁾ Az egyházkerületekhez s rajtuk keresztül az egyházközségekhez kérdőíveket küldött a minisztérium. A táblázatok egyrészt az egyházközségek, lelkészek, másrészt a népiskolák, tanítók jövedelmeinek összeírására szolgáltak. Így próbálták felmérni, valójában mekkora támogatást igényelnek az egyházak a lelkészek fizetésének kiegészítésére, az iskolafenntartás költségeihez való hozzájárulásra. A táblázatok kitöltése, visszaküldése azonban igen lassan haladt. A kormány Debrecenbe menekülésekor a már beérkezett példányok is elvesztek, ezért 1849-ben ismét kiküldték, ismét csekély sikerrel. Például Török József barsi esperes csak 1848. augusztus 20-án kapta kézhez a szuperintendenstől a kérdőíveket. Gyorsan szétküldte az egyházközségeknek, azonban a lelkészek által sebtében beírt adatokat szinte mind elhamarkodottnak, hibásoknak találta. Maga próbálta, amennyire lehet, kiigazítani azokat, s vitte magával a pesti értekezletre.⁽³⁰⁾

Eötvös miniszter az 1848:20. tc. 3. § teljesítése végett egyházi és iskolai reformról tartandó értekezletet" először augusztus 1-re, majd az Erdéllyel történt unió miatt szeptember 1-re hívta össze.⁽³¹⁾ A későbbi időpont lehetővé tette, hogy az erdélyi református, unitárius és szász evangélikus egyházak is felkészülhessenek és képviselőik megjelenhessenek az értekezleten, bár az erdélyi református egyház inkább az előzetes ismeretszerzés alkalmának tekintette a miniszteriális konferenciát. Utasította küldötteit, hogy az egyház átalakulását illető kérdésben tudják meg, hogy a kultuszminiszter és a magyarhoni szuperintendenciák milyen nézeteket vallanak, ismertessék az erdélyi egyházi viszonyokat, állapotokat, az ottaniakról pedig kimerítő felvilágosítást hozzanak. Egyúttal eszközöljék ki, hogy az erdélyi református főtanács kihallgatása nélkül a nagy fontosságú ügyekben végleges döntést ne hozzanak.⁽³²⁾ Az erdélyi küldötteknek ez a különállása később az értekezleti jegyzőkönyvben is megjelent.

A miniszteri értekezletre való felkészülést igen komolyan vették a protestánsok, a különböző nézetek, vélemények, eszmék közzétételének nyilvános fóruma a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL) volt. A PEIL - egyetlen országos orgánuma a protestáns egyházaknak - 1848-ban végig fontos szerepet játszott, mint a híreket közlétező, vitás kérdéseknek helyt adó folyóirat. A Székács József pesti evangélikus és Török Pál pesti református lelkészek szerkesztésével 1842-ben indult PEIL március 19-i száma már "A sajtó szabad" felirattal jelent meg, s ettől a számtól kezdve folyamatosan híreket közölt a két protestáns felekezet egyházkerületeinek, egyházmegyéinek eseményeiről, gyűléseiről.

Ugyanígy hozta a hamarosan megalakult vallás- és közoktatásügyi minisztérium közleményeit, de a 20. törvénycikket is teljes terjedelmében közölte. Székács szerkesztő Merengések cím alatt az év elejétől közölt sorozatában az 1844/3. tc. hiányosságait kihasználó visszaéléseket taglalva már március 12-én a protestánsok jogos igényeként fogalmazta meg a felekezeti közötti tökéletes egyenlőséget.⁽³³⁾ Április 2-án örömmel írhatta, hogy az, amit pár héttel korábban félve, a körülményektől és a cenzúrától tartva, mondhatott ki, a kölcsönös viszonyosság elve kimondatott, s hiszi, hogy tényleges megvalósulása is bekövetkezik. Tehát "gondolkozzunk, szóljunk, írjunk", s felteszi a vitaindító kérdést: milyen feltételekkel fogadják el az egyházak az állami támogatást? Ezután sorra jelentek meg a felszólalók pro és contra cikkei a lapban - hogyan őrizhetik meg az egyházak autonómiájukat, ha az állam fizeti lelkészeiket, meddig maradnak az iskolák egyházi kézben? A felszaporodott cikkek, a közlésre váró hírek sokasága és a fokozott érdeklődés következtében az addig hetente egyszer megjelenő PEIL júliustól hetente kétszer jelent meg. Kialakult az autonómiához feltétlenül ragaszkodók tábora, s azoké is, akik az állami támogatás fejében akár az iskolákat is átengedték volna. Könyves Tóth Mihály debreceni lelkész éppenséggel három pártról számolt be a tiszántúli egyházkerületben. Így írta Török Pálnak májusi levelében: "Mi a fene lesz belőlünk: nem tudom. Sok tractus⁽³⁴⁾ feltétlenül veti magát a miniszter kezébe, mert tagjaitól a nép forma szerént megtagadta a fizetést, a papok és családjaik szinte kétségbe estek. A felsőszabolcsi tractusban van pap, ki a szomszéd faluból kéregetett egy véka tengerit. E tractus képviselői egyenesen és minden halogatás nélkül egészen a statusra bízzák egyházunkat. A debreceni és békési tractus pedig éppen ellenkezőleg inkább independensé válik, s községi rendszer nyomán minden terheket inkább visel, hogy sem az egyházat a statusnak átengedje. A többi alkudni szeretne, ha volna kivel. Nem lehet velük elhitetni, hogy a cultusminister csak nyilatkozatot kíván [133;] Egyébiránt hidd meg, legjobban szeretném, ha az iskolákat egészen átvinné a status; az egyházat pedig magára utasítaná; természetesen a miénkkel együtt a pápista s. a. t. egyházat is. Éljen mindegyik, ahogy tud. Az életre való megmarad."⁽³⁵⁾ A sokféle vélemény, nézet közül kitűnt higgadságával és a lényegre tapintó kérdésfelvetésével Jakabfalvy András írása a PEIL hasábjain.⁽³⁶⁾ Jakabfalvy az abaúji református egyházmegye tanácsbírája,⁽³⁷⁾ s majd a miniszteri értekezleten a tiszáninneni egyházkerület egyik képviselője, gyakori szerzője volt a lapnak.⁽³⁸⁾ Szerinte a papok fizetése, az iskolák, az egyházi belső szerkezet nem fő tárgyai a miniszteri értekezletnek. Hiszen a lelkészi jövedelem meghatározását elérhetnék csupán a statisztikai adatok felküldésével is, felesleges lenne a tömérdek költségbe és időbe kerülő személyes összefüggés. Amiről tárgyalni kell, az a magyar protestáns egyháznak a magyar államhoz való viszonyának meghatározása az egyenlőség alapján. A törvény által kimondott egyenlőség és viszonyosság megköveteli, hogy a római katolikus egyház által élvezett előjogok megszüntessenek. Ha majd a katolikus egyház és az állam viszonya rendeződik, "nem lesz többé regnum marianum", örömmel elhagyják a protestánsok is az alkudozások hangya munkáját", különben megmaradnak eddigi állapotukban, de néhány forintért nem áldozzák fel egyházuk szabadságát. Az egyházi reform tekintetében Jakabfalvy megállapította: a protestáns egyházaknak eddig sem volt semmi baja az állammal. Ez továbbra is így lesz, ha megmarad a dogma sérthetlensége, az egyházi kormányzat autonómiája (bizonyos belső változtatások kidolgozása az egyházak feladata), és sor kerül a nemzetgyűlési képviselő és a papok polgári állásának, címének rendezésére (nincs szükség országgyűlési képviselőre, sem világi címekre, tehát a katolikus egyház se maradjon meg ezek birtokában). Az iskolák tekintetében a szerző óvatosságra intett, az egyház és iskola különválasztása még nincs eldöntve, s személyekhez se kössék az ügyet. Eötvös miniszter a protestánsok teljes bizalmát bírja, de ha "egy jesuitai szellemű encyclopaedista dilettáns" kezébe kerül az irányítás, akkor az iskoláiról lemondott

protestantizmus önmagát gyilkolta meg. Röviden összefoglalva Jakabfalvy álláspontja: a protestánsok nem teszik meg az első lépést az állam irányában, amíg a katolikus egyház nem vall színt.

A szeptember 1-i dátum közeledtével egyre inkább erősödött a protestáns egyházakban az autonómiához való ragaszkodás. Az Eötvös által július végén benyújtott népiskolai törvényjavaslat teljesen váratlanul érte őket.⁽³⁹⁾ Sérelmezték, hogy a miniszter az egyházi vélemény előzetes kikérése előtt, nem várva meg a szeptemberi értekezletet, az országgyűlés elé vitte a törvényjavaslatot. Bár törvény nem született, a bizalmatlanság megmaradt, s ez rányomta bélyegét a szeptemberi értekezletre. Ezután már semmiféle államségélyért nem akart a református egyház lemondani az iskolái fenntartásáról.

A miniszteri értekezletre készülve a református egyházkerületekben az egyházmegyék népképviselői alapon választották meg küldötteiket, egyenlő számú lelkészi és világi tagot. Amíg három egyházkerületben az egyházmegyék külön-külön választott képviselőiből állt össze az egyházkerületi delegáció, a tiszáninneni szuperintendenciában másképp történt. Itt az egyházkerületi szavazólistán első hét helyre került lelkészi, illetve első hét világi jelölt lett képviselő (valamint két tanár a sárospataki iskolából). Az egyházkerületek lélekszáma alapján a tiszáninneni kerület 16, tiszántúli 33, dunántúli 22, dunamelléki 18 tagot választott. Az erdélyi egyház hat küldöttel képviseltette magát Pesten. A világi résztvevők között számos országgyűlési képviselőt, 1848-ban és a kiegyezés után egyaránt fontos szerepet betöltő politikusokat, későbbi minisztereket találunk (a két Pázmándy Dénes, Ráday Gedeon, Batthyány Kázmér, Szemere Bertalan, Lónyay Menyhért, Kazinczy Gábor stb.). A lelkészek között három szuperintendens (a tiszáninneni kerületben éppen betöltetlenül ez a tisztség, Apostol Pált - egyébként az értekezlet résztvevőjét - majd szeptember végén választják meg), esperesek s az egyházi életben tekintéllyel bíró papok, mint Török Pál, a PEIL szerkesztője, a pesti egyházmegye alesperese (később esperese, 1860-tól szuperintendens). A harmadik csoportot a sárospataki, debreceni, pápai, kecskeméti főiskola és a losonci iskola képviselői alkották.⁽⁴⁰⁾

Mielőtt magával a gyűléssel foglalkoznánk, először azt kell tisztáznunk: miért nevezték már egykorúan is miniszteri értekezletnek? Mind az evangélikus, mind a református egyház úgy értelmezte a miniszter felhívását, hogy szeptember 1-én Eötvössel fognak értekezni. Emiatt gondoltak arra, hogy jó lenne már előbb Pesten összegyűlni és egyeztetni az egyházkerületek véleményét. Teleki József tiszáninneni főgondnok javasolta: augusztus 28-án gyűljenek össze előleges értekezésre, hogy majd a miniszterrel sikeresebben, célszerűbben, üdvösebben tanácskozhassanak.⁽⁴¹⁾ Az evangélikusok már július 25-én gyűléseztek, mivel az augusztus 1-i határnap elhalasztása későn jutott tudomásukra, s bizottságot jelöltek ki, mely kidolgozta a "Vezéreszméket", az evangélikus egyház álláspontját. Zay Károly evangélikus főfelügyelő mind a négy református egyházkerületet értesítette júliusi gyűlésükről, s tudatta, hogy augusztus 30-án ismét összeülnek, sőt kérte, hogy a testvéregyház képviselőivel a Vezéreszmék felett közösen értekezzenek, s így előkészített elvekkal járulhassanak követeik a miniszter elébe.⁽⁴²⁾ Már javában tartottak a gyűlések, amikor kiderült, szó sincs személyes találkozásióról, Eötvös csak arra gondolt, hogy a protestáns egyházak maguk közt tanácskoznak s beadványukat a minisztériumnak benyújtják.⁽⁴³⁾

Magának az értekezletnek a jegyzőkönyve a "Vezéreszmékkel" evangélikus részről a PEIL-ben megjelent,⁽⁴⁴⁾ illetve a gyűlés jegyzőkönyvét külön is kinyomtatták. Ezzel

szemben a reformátusok tanácskozása kevésbé volt ismert egykorúan is. Ahogy Török József barsi esperes feljegyezte, a jegyzőkönyv nem készült el naponta, az értekezlet végén sem volt kész, sőt azt írta, hogy Eötvös miniszternek sem tudták azonnal benyújtani.⁽⁴⁵⁾ Az egyházkerületek ígéretet kaptak, hogy a hitelesített jegyzőkönyvet utólag megküldik nekik. Ez meg is történt, de igazán ismertté mégsem válhatott. A dunamelléki egyházkerület levéltárában található egy hitelesített példány.⁽⁴⁶⁾ Ebben a kerületben arra is van adat, hogy pl. a pesti tractusban az esperes szétküldte a jegyzőkönyvet, így a lelkészek is megismerhették.⁽⁴⁷⁾ A tiszántúliak még a gyűlés ideje alatt gondoskodtak arról, hogy saját másolatuk elkészüljön - ez majdnem teljes egészében tartalmazza a későbbi hivatalos jegyzőkönyvet, az eleje és vége kivételével, illetve néhány apró eltéréssel.⁽⁴⁸⁾ Náluk az 1848. november 6-i közgyűlés rendelte el, hogy az egyházközségek kézhez kapják a jegyzőkönyvet.⁽⁴⁹⁾ A tiszáninneniekénél csak az 1849. június 12-én Miskolcon tartott gyűlés határozott úgy, hogy értekezleti jegyzőkönyvet a sárospataki főiskola nyomdájában 500 példányban nyomtassák ki, hogy az abban lévő elemekkel minél többen megismerkedhessenek.⁽⁵⁰⁾ Erre azonban már nem kerülhetett sor. A dunántúliaknál meg kevésbé volt ismeretes. Ismét Török József barsi esperes hivatalos naplójára támaszkodhatunk. Még 1849-ben sem kapta kézhez az elkészült jegyzőkönyvet, ezért saját maga készített beszámolót az értekezletről, s körlevélben kiadta egyházmegyéjének. Dunántúlon valószínűleg a hadi események gátolták meg elterjesztését. Elmondhatjuk, hogy már egykorúan sem volt országosan ismert az értekezleten lefolyt tárgyalások pontos tartalma, majd a szabadságharc bukása után az önkényuralom hosszú éveit feledésbe merült. 1867-ben a tiszántúli egyházkerület nyomtatásban kiadta a hitelesített jegyzőkönyvet, az egyházi könyvtárak, levéltárak leginkább ennek példányait őrzik.⁽⁵¹⁾

A jegyzőkönyvek vizsgálatának problémájához tartozik, hogy a protokollumok egy letisztult formát képviselnek, a végleges határozatokat, döntéseket ismerhetjük meg belőlük. Az előzetes vitákat, hozzászólásokat már nem, vagy csupán halvány nyomokban. A jelen esetben is csak egy-két alkalommal jelzi a jegyzőkönyv az egyházkerületek egymástól eltérő álláspontját. A négy egyházkerületnek külön-külön tartott előzetes gyűléseire, az ott elkészült egyházkerületi véleményekre alig néhány utalást találtam. A dunántúliaknál a már említett Török József-féle beszámolót, a tiszántúliaknál éppenséggel semmit, a dunamellékieknél pedig az augusztus 26. és szeptember 6-i jegyzőkönyv kimondottan kerületi ügyekkel foglalkozik, a közös értekezletet még csak meg sem említi.⁽⁵²⁾ Egyedül a tiszántúliak részletes jegyzőkönyve ad háttérinformációt a miniszteri értekezlet lefolyásának módjáról.⁽⁵³⁾ A tiszántúli kerületi gyűlés már augusztus 26-án összeült (mivel számos országgyűlési képviselő volt közöttük, reggel héttől ülészetek), s a következő napokban megvitatta, kialakította a szuperintendencia álláspontját. Tiszántúlról származott az az indítvány, amelyet a másik három kerületi ülésbe is átküldtek, hogy mikor a haza vészteljes bonyodalmai és mind inkább komolyuló körülményei a nemzeti kormányt a közálladalom anyagi erejének a hon megmentésére való összpontosítására kényszerítik", csak a legfontosabb, halaszthatatlan ügyekre összpontosítsák a figyelmet. Hiszen, ha mindent nyíltan felhoznának, amit hitfelekezetük jogai megkövetelnek, olyan kérdések is előkerülhetnének, amelyek a más hitű honfitársakat felizgatnák, s így a közbékét megzavarva a hazát fenyegető bajokat újabbal, a felekezeti viszályal tetéznék. Ha pedig a közbéke fenntartása miatt elhallgatják, amit hitfelekezetük érdekében ki kell mondani, joguk és érdekük elhanyagolásának vádját vonhatják magukra. Tehát most csupán a halasztást nem szenvedhető egyházi és iskolai szükségüket terjesszék elő. Ilyen halaszthatatlan tárgy az egyházi adó eltörlése, mely ügyben éppen a haza érdekében fontos mielőbb intézkedni, mivel így az ezen terheknek megszüntetését már teljes reménnyel

elváró nép megnyugatható lenne. A minisztérium pedig majd a béke helyreálltával ismét hívja össze őket a megkezdett értekezlet folytatására és teljes bevégzésére.⁽⁵⁴⁾ A tiszántúliak indítványát a többi kerület elutasította, így az augusztus 30-án kezdődött közös gyűlés részletes tanácskozásba bocsátkozott.⁽⁵⁵⁾

A négy anyaországi egyházkerülethez a két testvérhon egyesülése következtében" az erdélyi is csatlakozott, így az öt kerület a dunamellékitől kapott meghívás után a pesti református templomban kezdte meg az ülést, majd alkalmasabb helyen, a pesti református egyház termében folytatta. Az első napon a követek igazolása, elnök, jegyzők választása után a tiszántúli kerület véleménye terjesztett elő - az említett halasztó javaslat -, amelyet számos és hosszas vitatkozások" követtek. A tanácskozás másnap, augusztus 31-én folytatódott, felolvasták a tiszamelléki, dunamelléki, dunántúli szuperintendencia véleményét. Innét tudhatjuk, hogy az előzetes kerületi üléseken készültek írásos vélemények, illetve a tiszántúliakét Szoboszlai Pap István szóban terjesztette elő. Ez utóbbit, mint legrészletesebbet, minden tárgyat legteljesebben kifejtőt választották a képviselők vezérfonalul, ezt egészítették, javították ki közösen. Legelőször azt szögezték le, hogy a miniszteri meghívóban szereplő egyházi és iskolai reform kifejezést egyházi belső életükre nem vonatkozhat, ennek irányítása autonómiájuk szerves része, a reformot külső állásukra óhajtják. Az államhoz való viszonyban kiindulópontjuk az 1848/20. tc. 2. §: tökéletes egyenlőség és kölcsönösség minden bevett vallásfelekezettel. Ennek kihangsúlyozását és a gyakorlati életben megvalósulását különösen fontosnak találták, hiszen korábban sem a törvényekkel szemben akadt ellenvetésük (1796/26. és 1844/3. tc.), hanem azok be nem tartása, félremagyarázása miatt a katolikus egyházzal és részben a Helytartótanáccsal, vármegyékkel adódtak konfliktusaik. Ezért részletesen kifejtették, hogy a törvény életbe lépésének milyen konkrét következményekkel kell járnia a református egyháznak az államhoz és a többi egyházhoz való viszonyára nézve. Hosszasan foglalkoztak a más vallásra történő átmenet és a vegyes házasságok kérdésével, melyet az 1844/3. tc. még nem az egyenlőség és kölcsönösség szerint rendezett. (Házassági, házassági bíraskodási ügyekben az erdélyiek továbbra is az eddigi gyakorlat szerint kívántak élni, különvéleményüket a jegyzőkönyvben rögzítették.)

Az anyagi kérdésekben, vagyis az 1848/20. tc. 3 §-a tekintetében először az egyházi szükségeket sorolták fel (egyházi épületek fenntartása, hivatalnokok fizetése, igazgatás költségei), s eddig ezt milyen forrásokból fedezték (ingatlanok, egyháztagok természetbeni és pénzbeli adója - ágybér, papbér vagy kepe, alamizsna, alapítványok, stóllák). Az államtól a lelkészek, káplánok fizetését várták, hogy eltörölhessék az egyházi adót, a papbért, melynek fizetése sokszor problémát okozott.

Az iskolai reformra áttérve észrevehető az a védekező álláspont, amelyet a református egyház képviselt Eötvös népiskolai törvényjavaslata után. A közös iskolák rendszerét illetően elismerték, hogy az államnak joga van saját költségén bárhol iskolát felállítani, de ez nem jelentheti a felekezeti iskolák beolvasztását, ezek fenntartásához továbbra is ragaszkodtak. Mint az előző pontnál, itt szintén felsorolták az iskolai szükségeket (tanítólak, iskola, tankert, iskolai felszerelés, tanítói fizetés stb.), a fenntartott iskolák típusait (kisdédóvó, elemi, polgári-reál iskola, gimnázium, líceum, kollégium, praeparandia - eddig a főiskolák kebelében, ezentúl külön létesítendő) és a saját anyagi forrásokat (ingatlanbirtok, pénz és terménybeli adó, segélyek, alapítványok, tanítási díj - didactrum, ösztöndíjak stb.). Az államtól a tanítók fizetését kérték, hogy a közvetlen adózást és az elemi iskolai tanítási díjakat eltörölhessék.

Miután a kitűzött tárgyakra nézeteiket összegezték, s az Eötvösnek benyújtandó jegyzőkönyvben a jövődre vonatkozó kívánságaikat előadták, a hazát fenyegető veszély miatt csak a halaszthatatlan teendőkre hívták fel a miniszter figyelmét. Az egyházi adó haladéktalan eltörlését és jövedelem nélkül maradt lelkészek, tanítók segélyezését tekintették a legsürgetőbb feladatnak. Állami segély által azonnali pótlását kérték azon lelkészek és iskolai tanítók fizetésének, akiknek az 1848-as törvények által megszüntetett úrbériség és dézsma képezte jövedelmük alapját. A sokszor akadozva fizetett egyházi adót (az ágy vagy párbért más szavakkal a pap és tanító bért - legyen az pénzben, természetnyben, avagy közmunkákban, - mint amely terhek kivetésükben eddigelő igazságtalanok, behajtásukban gyűlöletesek voltak"), amelyet a nép félreértve, az úrbériséggel együtt eltöröltnek hitt, állami kárpótlással véglegesen meg kívánták szüntetni.

Az egyházak külön gyűléseit szeptember 3-án a megyeházán az evangélikusok, reformátusok és unitáriusok közös tanácskozása követte. Magyarország összes protestáns felekezetének ilyen reprezentatív összegyűlésére még nem volt példa, a magyarországi négy református és négy evangélikus egyházkerület 1791-1817 között még tartott közös konferenciákat, de most az erdélyi szász evangélikus, református és unitárius egyház is képviseltette magát. Megállapodtak, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel történő tárgyalásnál Szoboszlai Pap István, tiszántúli református szuperintendens lesz közös szószólójuk, jegyzőkönyveiket pedig egyházanként külön adják be.⁽⁵⁶⁾ Szeptember 4-én báró Prónay Albert házában találkoztak az egyházak képviselői Eötvössel.⁽⁵⁷⁾ A miniszter megígérte: a törvényben kifejtett egyenlőséghez képest semmi visszalépés nem történhet, de ennek alkalmazása nehézségekkel jár, mivel közben egyik hitfelekezet érdekei sem sérülhetnek meg, egyházi és iskolai szükségekre az országgyűléstől két és fél millió forintot kap a minisztérium. A miniszter nyilatkozata "többféle aggodalmat" szült. Melyik az a hitfelekezet, amelynek érdeke ne sérüljön, miért épp két és fél millió, hány évre s hogyan lesz felosztva? A református küldöttek maguk közül bizottságot választottak, hogy az további tárgyalásokat folytasson Eötvössel. Az anyagiakra vonatkozóan a bizottság tagja, ifj. Pázmándy Dénes, az országgyűlés alsóházi elnöke adhatott azonnal választ: 1848-1849-re vonatkozik az összeg, a másfél millió az iskolák fenntartására és még egy millió a lelkészek fizetésére, mégpedig az összes felekezetet beleértve. 1848-ban 250 000 forint jutna egyházi és 375 000 forint iskolai szükségekre. Gyors számítás után kiderült, ha a népesség arányában osztják szét az összeget, a protestáns hitfelekezetek lelkészei például alig 50 000 forintra számíthatnak. Ennyi legfeljebb a teljesen jövedelem nélkül maradt lelkészek segélyezésére elegendő. Szeptember 6-án ismét tárgyaltak Eötvössel, aki rossz néven vette a protestánsok részéről megnyilvánult bizalmatlanságot: "fájdalmát nyilvánította afelett, hogy egész lefolyt politikai élete, s legközelebb hivataloskodásában bebizonyított elvei mellett, úgyszintén amellet, hogy ő egy szabadelvű kormány testületnek egyik tagja, szavai éppen a protestánsoknál illy kétségre és aggodalomra szolgáltatnak alkalmat." A miniszterséget sem vállalta volna el, ha az egyenlőség és viszonyosság elve a törvényben nem szerepel. Ám a másik fél sem volt teljesen elégedett, többet vártak a minisztériumtól, ám a haza fenyegetett volta miatt félretették követeléseiket a béke helyreállításáig: "Tudomásul vesszük, oly biztos reménnyel, hogy a nyilvánított elvek és ígéretek a törvény értelmében tettekben fognak megvalósulni."

Szeptember 7-én a három egyház képviselői közös tanácskozással zárták le az értekezletet. Az államhoz való viszony konszolidálásán kívül ugyanolyan fontosnak tartották, hogy saját belső viszonyaikat is rendbe tegyék. Székács József a PEIL lapjain már korábban figyelmeztetett erre: "Mert rendezetlen testülettel nehéz rendezett minisztériumnak

közlekedni."⁽⁵⁸⁾ A magyarországi református és evangélikus egyház utoljára 1791-ben tartott Budán illetve Pesten zsinatot, az ott hozott kánonok uralkodói szentesítése azonban elmaradt. Az egyházkerületek éltek a maguk külön életét, s míg az evangélikusoknál legalább az egyetemes főfelügyelő tisztsége országosan összefogta az egyházat, a reformátusoknál ez teljesen hiányzott. A szuperintendenciák esetlegesen érintkeztek egymással, ha a vallási sérelmek, a közös alapítványok, a bécsi és budai ágensek, az országgyűlési prédikátor stb. ügye közös döntést követelt. A budai zsinat óta a négy kerület rendszeres évi generalis conferentiái" az 1840-es évekre abbamaradtak. Az erdélyi egyházkerület csatlakozása, amelynek hagyományai még több ponton eltértek a magyarországitól, tovább színezte az egyházi gyakorlat tarka képét. Ezért határozták el az összegyűlt képviselők, hogy a következő évben kerüljön sor nemzeti zsinat megtartására, és sorra vették az annak előkészítésével kapcsolatos kérdéseket. A zsinat idejét és helyét kijelölték: 1849. augusztus első vasárnapja, Pest. Nem tudhatták, hogy nem egy év, de több évtized telik el a következő zsinatig (1881. Debrecen református zsinat, 1891. Budapest evangélikus zsinat), a szabadságharc leverése lehetetlenné tette annak megtartását.

Az 1848-as miniszteriális konferencia látszólag eredménytelenül végződött, a tervezett új vallásügyi törvény nem született meg. Az állam és egyház közötti kapcsolat rendezetlen kérdéseinek megoldása a következő nemzedékre várt. Az 1848/20. tc. által kimondott felekezetek közötti teljes egyenlőség és kölcsönösség csak a századvégi egyházpolitikai törvényekkel válhatott teljessé.

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

Az evangélikus egyháztörténet 19. századi forrásai az Evangélikus Országos Levéltárban.

Az evangélikus egyháztörténet 19. századi forrásai az Evangélikus Országos Levéltárban

Kertész Botond

Az evangélikus egyház 19. századi történelme nincsen megfelelően feldolgozva. Talán éppen ezt a korszakot sújtja leginkább, hogy az 1945 és 1990 közötti időszakban az egyháztörténeti kutatás lehetőségei rendkívül korlátozottak voltak.

Az első világháború előtt még túlságosan közel voltak a 19. század eseményei ahhoz, hogy az egyháztörténészeket igazán érdekelte volna, Trianon után pedig talán a liberalizmussal való szembefordulás miatt nem volt meg a megfelelő érdeklődés a korszak iránt. Az elmúlt tíz évben a közelmúlt eseményeinek tisztázása állt az egyháztörténettel foglalkozók érdeklődésének középpontjában. A reformáció és ellenreformáció, a 18. század és a legújabb kor evangélikus egyháztörténeti feldolgozásaival összevetve, ezért van máig mostoha helyzetben a hazai evangélikus egyház 19. századi történetírása. A legkevésbé feldolgozott korszak ezen belül is a dualizmus időszaka.

Pedig a múlt század egyháztörténetének igen fontos tanulságai vannak. A polgári állam megjelenése, a szekularizáció előretörése, a hagyományos társadalmi keretek felbomlása alapvetően új helyzetet teremtett az egyházak számára. Annak a "modern világnak" a gyökerei, amelyben az egyházak ma is élnek és működnek, a 19. századra nyúlnak vissza. Ekkor jelentek meg azok a főbb teológiai irányzatok, az egyház új működési és megjelenési formái, amelyek jórészt jelenleg is alkotják az egyházi életet.

Az evangélikusok a korszakban a népesség 6-7%-át adták, ami kicsiny, de nem elhanyagolható kisebbség, ezért történetük megismerése fontos része a korszak társadalom- és művelődéstörténetének. A reformátusokhoz, katolikusokhoz, illetve elsősorban a dualizmus korában az izraelitákhoz való viszonyuk kutatása nélkül az említett egyházak történetírása sem lehet teljes. Nagyon fontos az evangélikus egyház szerepe a nemzetiségi kérdés tekintetében. Szlovák, német és magyar gyülekezetek, lelkészek, tanítók, egyházi vezetők éltek egymás mellett. Az egyházon kívüli nemzetiségi viszonyok hatottak az egyházon belül is, de fordítva is igaz ez az állítás: elsősorban a szlovák-magyar viszony alakításában aktívan vettek részt evangélikus egyházi értelmiségiek (papok, tanítók). Ezért nem érdektelen a szűk felekezeti korlátokon kívül sem e korszak forrásainak vázlatos ismertetése.

Az evangélikus levéltárügy fejlődése a többi hazai történelmi egyházakhoz képest eltérően alakult. Az egyetemes egyház, az egyházkerületek, egyházmegyék, oktatási intézmények, egyházi egyesületek és hagyatékok nagy része egy helyen, a Budapesten lévő Evangélikus Országos Levéltárban (EOL) található. Az 1819-ben alakult levéltár részint az egyetemes egyház működése során keletkezett iratokat őrizte, részint már a kezdetektől gyűjtőlevéltárként működve, magánszemélyek és gyülekezetek adományai által gyarapodva, az egyház múltjára vonatkozó valamennyi dokumentum gyűjtőhelyévé

vált. A levéltárat mindenkori elöljáróknak, mindenkor levéltárosok és az egyház más patrónusai gyarapították különféle iratokkal. Ezek között voltak neves evangélikus családok családi levéltáraiból származó dokumentumok, árveréseken beszerzett, egyházra vonatkozó iratok,⁽¹⁾ vagy különböző levéltárak anyagából másolt fontos források. Ez a gyűjtemény képezi a mai levéltár magát és legjobban feldolgozott részét, az úgynevezett Archivum Generalis Ecclesiae-t.

Az egyetemes levéltár 1952-ben vált országos levéltárrá, amikor az egyházszervezet teljes átszervezése során megszűnt négy egyházkerület (Bányai, Dunáninnyi, Dunántúli, Tiszai) iratai, majd a további években sorra az egyházmegyék, illetve a megszűnő egyéb egyházi intézmények iratai is a levéltárba kerültek.⁽²⁾ Az evangélikus egyház története írott forrásainak jelentős része tehát a budapesti Evangélikus Országos Levéltárban található. Az iratok mennyisége ma nagyjából 1000 iratfolyó méter. Továbbiakban az itt őrzött fondokban található főbb múlt századi forrástípusokat szeretném bemutatni.

Archivum Generalis Ecclesiae

A fent már említett AGE anyag 1915-ig tartalmaz iratokat. A fondot Góbi Imre, a pesti evangélikus gimnázium tanára és egyetemes levéltárnok rendezte darabszinten 1905-15-ig.⁽³⁾ Az iratokat kronologikusan helyezte el, a kutatást mutató segítő. A fond elenchesének két része jelent meg, az első 1791-ig tartalmazza az iratokat, a második pedig a kéziratoskat ismerteti.⁽⁴⁾ Az 1850 előtti kéziratosokról Böröcz Enikő 1993-ban készített bővebb katalógust.⁽⁵⁾ A további iratokról készült jegyzék, illetve a mutató kéziratban maradt, a levéltárban áll a kutatók rendelkezésére.

Az AGE korszakunkra vonatkozóan főleg az egyetemes közgyűlés jegyzőkönyveit és az azzal kapcsolatos iratokat tartalmazza. Az egyetemes közgyűlés az evangélikus egyházkerületek évenként összeülő tanácskozása volt. Egyetlen országos hatáskörű szervezatként, itt vitatták meg az egész egyházat érintő legfőbb kérdéseket, bár a döntések végrehajtása a kerületek jóváhagyásán múlt. Jól használható forrás egyház és állam viszonyának kutatásához is, hiszen minden országos jelentőségű egyházi ügygel foglalkozott a közgyűlés. A teljesség igénye nélkül: az 1791-es pesti zsinat iratai, az itt elfogadott kánonok megerősítését kérő folyamodványok, az 1790/91-es országgyűlések vallásügyi tárgyalásaival kapcsolatos legkülönbözőbb iratok, az 1840-es évek uniókísérletével kapcsolatos dolgozatok, az 1848-as miniszteri értekezlet előkészítő iratok, főleg 1848 után a különböző egyetemes bizottságok (tanügyi, pénzügyi, Róth-Teleki ösztöndíj) jegyzőkönyvei, líceumok éves jelentései. Az AGE-hez tartozik Bauhofer György, a budai evangélikus gyülekezet első lelkészének, József nádor evangélikus vallású feleségének, Mária Dorottya pártfogoltjának és bizalmasának 1849-ig vezetett naplója is, amely a budai evangélikus gyülekezet életére, a nádornéval való kapcsolatára, a skót misszió hazai működésére nézve tartalmaz fontos adatokat. Talán sikerül elérni, hogy ezt a sokat kutatott forrást belátható időn belül kiadja a levéltár.

Egyházkerületi Levéltárak

Mint bevezetőmben említettem, az 1952-ben megszüntetett kerületek iratai is nagyrészt az EOL-ban vannak. Sajnos a legnagyobb evangélikus egyházkerület, a Zólyomtól Bácsig terjedő, az ország középső részét magába foglaló Bányai kerület levéltárának régi anyagai a II. világháború során szinte teljesen megsemmisültek. A pozsonyi központú, az 1891-es kerületrendezésig a Felvidék nyugati részét és Moson megyét magába foglaló

Dunáninnyi kerület levéltárának nagyobbik része Szlovákiában, Modorban található. A Dunántúli és a Tiszai kerület levéltára azonban majdnem teljes egészében megmaradt és így került Budapestre. Az egyházkerület, mint az evangélikus egyházkormányzat alapegysége a múlt században, a legfontosabb döntéshozó szint volt. Ezért a kerületek irataiból lehet leginkább nyomon követni az egyházi élet főbb eseményeit.

A Dunántúli egyházkerület iratait 1848-ig a múlt század végén, tárgyi csoportok szerint kialakított rendjükben lehet kutatni. A 62 raktári egységből álló levéltár darabszintű jegyzéke pontos, de kissé nehezen kezelhető, ám némi gyakorlattal ki lehet benne igazodni. A kerületi közgyűlések jegyzőkönyvein és ahhoz tartozó iratokon kívül a mindenkori szuperintendenshez írt leveleket is tartalmaz a fond. Ezekből a levelekből például nagyon értékes adatokat kaphatunk az egyes gyülekezetek életéről és gondjairól az 1848-as évben. Mivel a közgyűlés nem csak igazgatási, hanem bírósági szervezet is volt, ezért periratokat is bőven találunk. Sajnos az 1848 utáni anyag, a Canonica Visitatiók kivételével, nincs darabszinten rendezve. Ebben közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve iratok találhatóak.

A Tiszai egyházkerület anyaga is tárgyi csoportok szerint rendezett, a rendezést az elmúlt tíz évben végezték el. A közgyűlési iratokon kívül szeretném felhívni a figyelmet az iskolai iratokra. A löcsei, eperjesi és késmárki nagy múltú és igen jelentős evangélikus iskolák anyakönyvei, jegyzőkönyvei és tananyagai közül sok megmaradt a kerület fondjában. Egyházi bírósági iratok főleg a 20. századból találhatóak. A Tiszai egyházkerület anyagában találhatóak valószínűleg eredetileg hagyatékokból származó, múlt századi prédikációk is.

Egyházmegyei Levéltárak

A következő egyházkormányzati szint az egyházmegye volt. Harmincnyolc evangélikus egyházmegye volt 1880-ban Magyarországon, amelyek nagyobb részt a vármegyék szerint szerveződtek. Az Evangélikus Országos Levéltárba azok az egyházmegyei levéltárak kerültek be 1955 után, amelyek területének nagy része a Trianon utáni Magyarországon maradt.

A kerületekhez hasonlóan az egyházmegye is a mindenkori esperesek szerint változtatta székhelyét. Adminisztrációja elvben létezett, a múlt században általában levéltárosa is volt. Az egyházmegyei anyagok mennyisége és feldolgozottsága a szerint változik, hogy az egyes esperesi levéltárosok milyen alaposan végezték munkájukat. Ezért ezek a fondok igen nagy különbségeket mutatnak. Kutathatóságukat az is nehezíti, hogy gyakran több időpontban és több helyről érkeztek be levéltárunkba egy egyházmegyéhez tartozó iratok.

Az Evangélikus Országos Levéltár jelenleg huszonöt egyházmegye iratanyagát őrzi. E fondok részletes bemutatása túllépné ennek a közleménynek a kereteit, ezért példaként csak két, rendezett és bőséges anyaggal rendelkező egyházmegyei levéltárat ismertetek. A Békési egyházmegye a Bányai egyházkerülethez tartozott, így az itt található iratok, a többi, bányai kerületi egyházmegyei levéltárhoz hasonlóan, részben pótolják az egyházkerület megsemmisült anyagát. A levéltár 19. századi iratainak nagy részéről darab szintű jegyzék készült a múlt század végén. Ez, a dunántúli jegyzékhez hasonlóan, tárgyi csoportokban írja le a levéltár anyagát.

A levéltár gerincét a közgyűlési iratok, illetve az egyházmegye vezető tisztségviselőinek - felügyelő és esperes - levelezései alkotják. Ebben a fondban is találhatóak prédikációkat. Egyházközség-, illetve helytörténet kutatáshoz nélkülözhetetlenek az egyházközségi leltárak, számadások, népmozgalmi jelentések és a különböző - általában a gyülekezet, lelkész, tanító - háromszögben" zajló perek iratait. Figyelemre méltók a különböző egyházmegyei ad hoc bizottságok dokumentumai is, amelyek úgy a kerületi, illetve országos jelentőségű ügyekben, mint az egyes egyházmegyéhez tartozó gyülekezetek helyi problémás ügyeiben eljárak. A középiskolák mellett az elemi iskolákról is nagyon sok adat, kimutatás és összeírás szerepel az iratok közt.

A Tolna-Baranya-Somogyi, nagy kiterjedésű, főleg németek lakta és mára nagyobb részt elpusztult gyülekezetekből álló egyházmegye levéltára főleg hely- és gyülekezettörténeti szempontból érdekes. A múlt században készült gyülekezeti leírások, valamint az 1930-as években készült gyülekezettörténetek pótolhatatlan forrásértékkel bírnak. Ennek az anyagnak a rendezésére az Evangélikus Országos Levéltárban került sor. A békési egyházmegye levéltáránál elmondtuk, hogy iratai a felette lévő egyházkormányzati szint, a kerület elpusztult levéltárát pótolják. A Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegye levéltárában pedig olyan iratokat találunk, amelyek a mára már sokszor megsemmisült, egykor virágzó gyülekezetek tönkrement levéltári iratait pótolják.

A Pesti Egyház levéltára

Az EOL a legutóbbi időkig nem foglalkozott gyülekezeti iratok gyűjtésével. Ez alól egyedüli kivétel a Pesti Egyház, amelynek iratai az ötvenes években - az anyakönyvek kivételével - szintén a levéltárhoz kerültek. A pesti evangélikus egyház a 19. században több szempontból is kiemelkedik a gyülekezetek körül. Eleinte szlovák és német kétnyelvű, majd 1837-től, Székács József magyar lelkésszé váló megválasztásával, három nyelvű gyülekezet volt, amelyből később a szlovákok kiváltak. Ahogyan Pest szerepe az országban előtérbe került, úgy emelkedett a gyülekezet jelentősége is. Papjai (többek közt Jan Kollár, Székács József) országos hírnévnek örvendtek. Pesten tartották a Bányai egyházkerület, valamint az egyetemes egyház éves közgyűléseit is.

A német-magyar egyház iratai rendezettek, részben korabeli, tematikus alapon készült leltár szerint kutathatók. A gyülekezeti közgyűlési és presbiteri iratok mellett társadalomtörténeti szempontból is figyelemre méltók a különböző korszakokban készült névjegyzékek. A szlovák-magyar viszony kapcsán érdekes a szlovákoktól való szétválás részletes dokumentációja. A gyülekezet országos hírnevű felügyelőinek, például a pesti egyetemen tanító és a pesti evangélikus gimnáziumot megalapító Schedius Lajosnak is találhatóak itt iratai.

Sajnos a szlovák gyülekezet iratai részben még rendezésre várnak. Korszakunkban főleg Jan Kollár lelkészi működése révén (1819-1851) játszott kiemelkedő szerepet a pesti gyülekezet az egész hazai szlovákság életében. A pesti egyháznak a forrásokból kibontakozó múlt századi történetén keresztül a magyar, német és szlovák nemzetiség sorsának alakulását is nyomon lehet követni a polgárosuló és magyarosodó Pesten.

Iskolák levéltárai

Iskolákra, oktatásra vonatkozó iratok nemcsak a fenti egyházkormányzati szintek irataiban, hanem külön fondként is találhatóak az evangélikus levéltárban. A korábbi

előzmények után a századforduló körül alakult soproni, majd budapesti teológiák, valamint az eperjesi jogakadémia iratainak zöme a huszadik századból való.

A soproni líceum irattárának egy része, a dunántúli kerület levéltárának anyagai közé keveredve került az evangélikus levéltárba. Töredékes, de értékes forrás a hiányosan meglévő igazgatói irattár 1791-1901 között. Szintén fontos forrás az a másolatgyűjtemény, amely a soproni iskola történetére vonatkozó iratokat tartalmazza 1744-1825 közötti időben. Az 1812-1847 közötti évekből való tanulói névjegyzékek azért különösen jelentősek, mert ebben az időszakban a soproni líceum volt a legmagasabb színvonalú evangélikus líceum, ezért nem csak a Dunántúlról, hanem az ország egész területéről érkeztek diákjai.

A pesti evangélikus gimnázium teljes irattára az evangélikus levéltárba került. A reformkori Pest két gimnáziumának egyike volt az evangélikus és később is jelentős iskolája maradt a fővárosnak. Az igazgatói irattár mellett az anyakönyvek, érettségi jegyzőkönyvek, tanmenetek az iskola teljes történetéről képet adnak, ezen kívül Pest helytörténetének, esetenként a családfakutatásnak is fontos forrása. Az igazgatói irattár 1868-tól kezdve iktatva volt.

Egyesületek

Az egyesületi élet a magyarországi evangélikus egyházban is a polgári korszak idején lendült fel. Az alábbiakban két olyan egyesületről szeretnék részletesebben is szólni, amelyek irattárát jelenleg az evangélikus levéltár őrzi és a múlt században fontos szerepet tölthettek be az egyházi életben.

Az egyetemes gyámintézet - későbbi nevén Magyarországi Evangélikus Gusztáv Adolf Gyámintézet - nem klasszikus, polgári egyesület. Az 1840-es években hozták létre, elsősorban nyugdíjintézetként lelkészek és özvegyeik, árváik részére. Később tevékenysége kiszélesedett, és a hátrányos helyzetű gyülekezetek intézményes támogatását is magára vállalta. Az anyagilag igen szegény evangélikus egyházban a gyámintézet fontos és nélkülözhetetlen szerepet játszott. Mint általában a gazdasági ügyekkel foglalkozó szervezetnek, iratkezelése mintaszerű volt, ezért ránk maradt levéltára is rendezett és jól kutatható.

A másik jelentős egyesület, a Protestáns Országos Árvaegylet, szintén szociális indíttatású, közös protestáns kezdeményezés volt. Az árvaegylet iratai 1860-tól kezdve vannak meg levéltárunkban. Ugyanebben a fondban találhatóak az egyesület által fenntartott budapesti protestáns árvaház és népiskolájának iratai is 1882-től. Társadalom- és művelődéstörténet szempontjából is értékes és hasznos forrás.

Hagyatékok

A különböző egyházkormányzati szintek és egyházi intézmények, egyesületek levéltáraiban elsősorban az egyházszervezet működésére vonatkozóan találhatunk forrásokat. Az egyház belső életét a levéltári források közül legjobban egyes személyi irathagyatékokból lehet megismerni. A korszakban keletkezett hagyatékok közül csak néhányat szeretnék kiemelni.

Geduly Lajos dunáninneni püspök hagyatékában nagyon értékes adatok találhatóak a protestáns pátens (1859) idején keletkezett pozsonyi szlovák egyházkerülettel kapcsolatos konfliktusokra. A Kánya hagyaték, amelyben Kánya Pál (1793-1869) pesti gimnáziumi tanárnak, valamint levéltárosnak iratait, illetve leánya, Kánya Emília naplóját és levelezésének egy részét találjuk, két okból kell megemlítenünk. Tanári és levéltárosi munkája mellett Kánya Pál rendszeres résztvevője volt a kerületi gyűléseknek, és tagja volt annak a delegációnak, amellyel a bécsi udvar a protestáns pátens előkészítése során 1855-ben egy hónapig tárgyalt a protestánsok számára meghozandó törvényről. Kánya Emília (1828-1905) a Monarchia első női újságszerkesztője volt, emlékiratai tavaly jelentek meg.⁽⁶⁾

Székács József (1809-1876) az első pesti magyar lelkész, 1860-tól bányakerületi püspök, 1842 és 1848 között a nagy jelentőségű Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok egyik szerkesztője volt. Az ország papjának" hagyatéka is az evangélikus levéltárban kutatható. A sokoldalú munkásságot kifejtett, méltán híres Székács iratainak talán legértékesebb részét mintegy háromdoboznyi levelezése képezi, amely darab szinten, a feladók betűrendje szerint rendezett.⁽⁷⁾

Végül Zsilinszky Mihály (1838-1925) egyháztörténész, bányakerületi felügyelő, országgyűlési képviselő és kultuszminisztériumi államtitkár hagyatékára hívom fel a figyelmet. Megjelent és íróasztalfiókban maradt történeti munkái mellett egyházpolitikai és egyházkormányzati vonatkozású iratok is találhatóak ebben a fondban.

Külön gyűjtemények

A külön gyűjtemények közül először az ordinációs anyakönyveket említem. Ezekbe az anyakönyvekbe a felszentelendő lelkészjelöltek írták be saját kezűleg életrajzukat. Mindegyik kerületből vannak ilyen eredeti, vagy másolatban meglévő életrajzok, bár egyik kerületből sincs teljes sorozat. A családfakutatás, főleg az "Ároni Dinasztiák" történetének nélkülözhetetlen forrásai korszakunkban is. Az ordinációs anyakönyvekhez alfabetikus cédulakatalógus készült.

Hasonló cédulakatalógus segíti az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben való kutatást, amelyek levéltárilag az egyházkerületek és egyházmegyéik fondjaihoz tartoznak ugyan, de jelentőségüknél fogva külön megemlítenők. A Canonica Visitatiót az evangélikus egyházban a püspök, vagy az esperes végezte több-kevesebb rendszerességgel. Ezeknek a jegyzőkönyveknek a forrásértéke változó. A dunántúli kerületben például a polgári korszakban egészen rendszeressé vált az esperesi vizitáció, amelyet előre megszerkesztett kérdőívek alapján végeztek. Ezek adatai egymással jól összevethetők és elemezhetők, de sablonosságuk miatt megfelelő forráskritikát kell gyakorolni. A nem kérdőív alapján végzett látogatások jegyzőkönyveiben gyakran nagyon részletes adatokat találunk nem csak az adott gyülekezet akkori helyzetéről, hanem történetéről is. A látogatásokhoz sokszor csatlakoztak nyilvános iskolai vizsgák is, amelyek lefolyásáról és eredményéről gyakran tudósítanak a jegyzőkönyvek. A legtöbb jegyzőkönyv a tiszai és a dunántúli egyházkerület gyülekezeteiről maradt fenn. A bányai és a dunáninneni kerület anyagában is találunk vizitációkat, bár ez utóbbiban csak a huszadik századból. A canonica visitatio jegyzőkönyvek a levéltár legsűrűbben kutatott iratai közé tartoznak.

A magyarországi evangélikus egyház múlt századi történetének nagyon fontos forrásait találhatjuk meg az Evangélikus Országos Levéltárban. Természetesen nem csak itt, hanem

a közlevéltárakban, gyülekezeti levéltárakban, emlékiratokban, egyházi és világi sajtóban, családi levéltárakban", röpiratokban is kell kutatnunk az evangélikus egyház múltját.

Függelék

Az Evangélikus Országos Levéltár 19. századi iratokat tartalmazó fondjai

Egyházigazgatás, egyetemes és kerületi

Archivum Generalis Ecclesiae

Egyetemes Tanügyi Bizottság iratai

Bányai Evangélikus Egyházkerület iratai (Töredékesen)

Dunántúli Evangélikus egyházkerület iratai

Tiszai Evangélikus Egyházkerület iratai

Egyházigazgatás, egyházmegyei és gyülekezeti

Békési Evangélikus Egyházmegye iratai

Budapesti Evangélikus Egyházmegye iratai

Csanád-Csongrádi Evangélikus Egyházmegye iratai

Fejér-Komáromi Evangélikus Egyházmegye iratai

Győri Evangélikus Egyházmegye iratai

Hegyaljai Evangélikus Egyházmegye iratai

Kemenesaljai Evangélikus Egyházmegye iratai

Mosoni Evangélikus Egyházmegye iratai

Nógrádi Evangélikus Egyházmegye iratai

Pestmegyei Evangélikus Egyházmegye iratai

Somogyi Evangélikus Egyházmegye iratai

Soproni Alsó Evangélikus Egyházmegye iratai

Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye iratai

Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye iratai

Vasi Felső Evangélikus Egyházmegye iratai

Vasi Közép Evangélikus Egyházmegye iratai

Veszprémi Evangélikus Egyházmegye iratai

Zalai Evangélikus Egyházmegye iratai

Pesti Evangélikus Gyülekezet iratai

Pesti szlovákajkú Evangélikus Gyülekezet iratai

Oktatási intézmények iratai

Pesti Deák téri Evangélikus Elemi Iskola és Polgári Leányiskola iratai

Soproni Evangélikus Gimnázium iratai (töredék)

Pesti Evangélikus Gimnázium iratai

Soproni Evangélikus Teológiai Akadémia iratai

Egyesületek iratai

Magyarországi Evangélikus Gusztáv Adolf Gyámintézet iratai

Protestáns Országos Árvagyület iratai

Hagyatékok

Bredeczky Sámuel (soproni, bécsi tanár, lemergi lelkész, 1772-1812) iratai

Fabó András (egyház történész, eperjesi tanár, 1810-1874) irathagyatéka

Kánya Pál (pesti gimnáziumi tanár, 1793-1869) és Kánya Emília (író, újságszerkesztő, 1828-1905) irathagyatéka

Koren István (aszódi tanár, 1805-1893) irathagyatéka

Payr Sándor (egyház történész, 1861-1938) irathagyatéka

Radvánszky Béla (történész, 1849-1906) irathagyatéka

Sántha Károly (lelkész, énekköltő, 1840-1928) irathagyatéka

Székács József (bányakerületi püspök, 1809-1876) irathagyatéka

Zsilinszky Mihály (egyház történész, VKM államtitkár, 1938-1925) irathagyatéka

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919-1938

Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919-1938

Rácz Kálmán

Az I. világháborús vereség hátrányos következményeit a magyar katolikus egyház sem kerülhette el. A történelmi Magyarország feldarabolása egyben az alapjaiban Szent István által létrehozott területi egyházszervezeti rendszer összeomlását, valamint az egyházi vagyontulajdon jelentős részének elvesztését is jelentette. Az egyházmegyék közül területét érintetlenül csak a veszprémi, a székesfehérvári, a váci, az egri és a pannonhalmi őrizte meg, ellenben a nyitrai, besztercebányai, szepesi, munkácsi görög katolikus egyházmegye egy plébánia kivételével teljes egészében Csehszlovákiához, az erdélyi püspökség valamint a gyulafehérvári-fogarasi érseki tartomány négy egyházmegyéjével, három parókia kivételével Romániához, a zágrábi metropólia négy egyházmegyéjével teljes egészében Jugoszláviához került. Székhelye Magyarországon maradt, de területeket veszített a győri, pécsi, szombathelyi, kalocsai, hajdúdorogi görög katolikus és az esztergomi egyházmegye, míg a roznycói, kassai, csanádi, szatmári, váradi egyházmegyék székhelye elszakadt, de egyes területrészei Magyarországon maradtak. Az Esztergomi Főegyházmegye a változás egyik fő elszenvedője volt. A hercegprímás a cseh felvidéki térfoglalás következményeként szűkebb kormányzati egysége területének körülbelül 80 %-át veszítette el. A főegyházmegye 493 plébániájából 404, birtokainak hozzávetőleg háromnegyede került határon túlra. Mindezek következtében egy sor új kérdés, megoldandó probléma merült fel. Először is egyházkormányzati gondok, vagyis milyen formában történjen ezentúl az új határ által központjától elválasztott egyházmegyék igazgatása, valamint mi lesz azokkal a birtokokkal, melyekhez ettől kezdve a javadalmak nem tudtak hozzáférni, nem láttak azok jövedelméből semmit. Magyar részről nem kívántak belenyugodni a veszteségbe, s diplomáciai harc kezdődött az egyházszervezeti struktúra lehető legteljesebb fenntartásáért és a vagyoni visszaszerzéséért.

Az egyházkormányzati és vagyoni jogi kérdések szorosan összefüggtek egymással. A csehszlovák kormány mindkettő esetében megakadályozta Esztergom mindennemű kapcsolattartását az északi érsekségi részekkel. Prága célja, melyben a létrejött szlovák egyház is támogatta, az volt, hogy az Esztergomi Érsekség egyházzogilag is felosztásra kerüljön, tehát valósuljon meg az egyházkormányzati dismembratio, s ezzel az egyházszervezeti struktúra is alkalmazkodjon a trianoni határokhoz, egybeessen velük. E törekvésükkel párhuzamosan hozzáálltak a birtokviszonyok átalakításához is. A szlovák teljhatalmú miniszter 1919. augusztus 11-én kibocsátott rendelete a Magyarországon székelő katolikus egyházi személyeknek és intézményeknek a Szlovákiában fekvő birtokait zárlat, azaz állami kényszerkezelés alá helyezte. A rendelet az Esztergomi Érsekség, az Esztergomi Székesfőkáptalan, az esztergomi és budapesti papnöveldek, a lekéri, zirci és jászói apátságok ill. prépostság, a bencések, a váci Székeskáptalan, a vallásalap és a Pázmány Péter Tudományegyetem Felvidéken lévő összes ingó és ingatlan vagyonát érintette. A javak kezelését egy Pozsonyban felállított Központi Bizottságra (Centrálna komisija r. kat. majetkov pre Slovensko) bízta. A bizottság igazgatása alá

körülbelül 95 000 kat. hold került, melyből korábban 51 368 kat. hold az esztergomi érsekség, 31 571 kat. hold a székesfőkáptalan és 5112 kat. hold az esztergomi szeminárium kezelésében volt.⁽¹⁾ A Központi Bizottság vezetésével a pozsonyi minisztérium egyházügyi referensi tisztét is ellátó Karol Medvecký kiugrott volt plébánost bízták meg, akit a magyar időkben nacionalizmusa miatt ide-oda helyeztek a besztercebányai egyházmegyében. Most egyházi ügyekben szinte teljhatalommal rendelkezett, s nem felejtette el sérelmeit, amit éreztetett is a magyar nemzetiségű papsággal.

Esztergom birtokainak zöme, beleértve a legértékesebb részeket is, határon túlra kerültek, s a javadalmasok a zárlat következtében elestek az onnan származó összes jövedelemtől. A hercegrímásnak különösen nagy érvágást jelentett ez, mivel elzáródtak forrásai a különféle egyházi szervezetek a nagy központi intézmények és a méltóságából fakadó költségek fedezésére, ugyanis a felvidéki birtokok korábban szinte teljes jövedelmi bázisát jelentették. A magyar katolikus egyház - az érdekközösségből adódóan a kormány által is támogatva - a korszak kezdetén az integritás álláspontját képviselte, vagyis, hogy az egyházkormányzatot és a vagyontulajdont illetően is minden maradjon a régiben. Jól tükrözi mindezt Csernoch János 1920 decemberében közzétett nyilatkozata is, az érsekségi birtokokra és magánvagyonára vonatkozóan: Az Esztergomi Érsekség nevében kijelentem, hogy a birtokok utolsó darabjához teljes tulajdonjoggal, teljes rendelkezési joggal ragaszkodom, a bizottság idegen hivatalnokait nem ismerem el, minden személyi és üzemi változtatást, ami hozzájárulásom nélkül történt, jogtalannak tartom, és követelem, hogy a birtokok kezelése újból visszaálljon a javadalmasokra. A magam személyében pedig kijelentem, hogy az érsekségi birtokon lévő élő és holt felszerelés, termény és anyagkészletek magántulajdonomat képezik, és azok elidegenítését minden lehető eszközzel meg fogom akadályozni."⁽²⁾ Csernoch e megfogalmazott "maximálprogramot" az idő haladtával, a kényszerítő körülmények hatására kénytelen volt kissé mérsékelni, s a "mindent vissza" jelszava helyett a kárpótlás és igazságos megosztás célját tűzni zászlajára.

Igényeit a közismerten antiklerikális csehszlovák állammal szemben kellett érvényre juttatnia, melynek politikáját a radikális liberalizmushoz közel álló Masaryk és Beneš koncepciója határozta meg. Egyik célkitűzésük az állam és egyház teljes szétválasztása, a katolicizmus politikai és társadalmi befolyásának megszüntetése volt. E politikához elengedhetetlenül hozzátartozott az egyház megszabadítása birtokaitól, s különösen az irredenta magyar egyháztól felvidéki birtokainak elvétele. A cseh társadalom jelentős része támogatta az ezirányú törekvéseket. Már a Monarchia idején feléledt, s most állami ösztönzést is kapott a függetlenségi, valamint katolikus egyházzellenes élel rendelkező huszita tradíció, és erősen érezhető volt az ellenszenv a Habsburg uralommal azonosított katolikus egyház iránt. Szlovákia esetében mindez nem mondható el. Prága, az ország rész irányítását a főleg evangélikusokból álló csehszlovákistákra bízta, felállítván a teljhatalmú ún. Szlovák Minisztériumot Vavro Robár vezetésével. A hatalmat teljesen kisajátították, s ezzel méginkább kiéleződött a szembenállás a lakosság 20 %-át kitevő evangélikusok és a katolikus többség között. A Robárék törekvéseivel szembeni politizálást az Andrej Hlinka rózsahegy plébános által vezetett Szlovák Néppárt tevékenysége jelentette, amely az autonómiaért, Szlovákia államjogi különállásáért harcolt, s kiállt a katolikus egyház érdekeiért is. Támogatták a szlovák egyház diszmembrációs törekvéseit, és hogy a birtokokat újra az egyház használhassa, de persze nem a régi javadalmasok, hanem a szlovákiai egyházmegyék.

1920 júliusában a magyar hercegprímás Rómába utazott, s kérte a Szentszéktől ügyének támogatását. Felhívta a Vatikán figyelmét a csehszlovák kormány intézkedésének jogtalanságára és az ő nehéz anyagi helyzetére. Álláspontja szerint nem lehet kétséges, hogy a birtokok élvezete és kezelése a jogos javadalmast illetik meg, s nem lehet hagyni, hogy a bitorlók anyagilag is teljesen kifosszák őket. A Szentszék tekintélye nem tûrheti, hogy a csehek nagy horderejû eredményt érjenek el vele szemben - tudniillik az egyházkormányzati változtatást - mielőtt az elkövetett jogsérelmet nem orvosolják. Nem szabad elismerni a kormány jövedelem-felhasználási jogát, valamint a bizottsági kezelést, mert azt idegen, cseh tisztviselők útján végzik, aminek folytán rengeteg érték veszik el⁽³⁾ - érvelt a hercegprímás.

Prága és a szlovák egyház fő célját, az új határokhoz igazodó egyházkormányzat megteremtését illetően Róma volt döntési pozícióban, ugyanis az egyházjog értelmében az egyházmegyék szétválasztására csak a Szentszék illetékes. E jogkör ütökártya volt a Szentszék kezében, mivel a dismembratio halogatása esélyt adott a nyomásgyakorlásra az egyházzellenes intézkedések megszüntetése, vagy legalább mérséklése irányában. A Vatikán jogosnak tartotta Esztergom felháborodását és követeléseit, de álláspontja kialakításánál számos tényezőt kellett figyelembe vennie, s nem volt könnyû eldönteni, mi szolgálja valójában a katolicizmus érdekeit. Magyar részről ezért gyakran úgy tûnt, hogy nem állnak teljes mellszélességgel jogos igényeik mellett. Hangsúlyozták, hogy míg Magyarországon az egyház érdekei biztonságban vannak, az egyház különleges helyzettel és pozíciókkal bír, s kitûnõ a kapcsolat a Vatikánnal, addig Csehszlovákiára épp az ellenkezõje az igaz. Csernoch szerint a Szentszék nem teljesítheti az egyház ellenségeinek követeléseit a hû katolikus magyarsággal szemben, vagyis nem szabad hagyni, hogy az átkerült részek Esztergomtól elszakadjanak. A Szentszék részérõl a mérleg másik serpenyõjében legalább ilyen nyomós érvek voltak. Figyelembe kellett vennie a szlovák katolikusok érdekeit is, továbbá a csehek állandó fenyegetését, hogy ha nem teljesítik kérésüket, konfiskálni fogják Esztergom minden vagyonát, s kiosztják a földreform keretében. A Vatikán mindezek miatt rugalmas politikát kellett, hogy folytasson. Barcza György szentszéki magyar követ jellemzése szerint, nem akarták egyik országgal sem a viszonyukat kockára tenni.⁽⁴⁾ Esetünkben Róma nem szerette volna a csehszlovák kormánnyal a végsõkig elmérgeíteni a viszonyt, de azért arra is ügyeltek, hogy a magyar és egyetemes egyházi érdekek sem károsodjanak. Az egyházkormányzatot illetően mindez bizonyos engedékenységet jelentett, a birtokok esetében pedig, hogy azokat mindenképpen meg kell menteni, ha nem is az addigi javadalmast, de legalább az egyház számára.

Az egyik engedmény a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúra felállítása volt 1922-ben. Az adminisztrátor csak a Szentszéktõl függõ egyházi vezetõ lehet, így az intézkedés az érsek joghatóságának felfüggesztését jelentette megyéjének északi területein. Nem jelentett viszont dismembratiót, mert nem mondatott ki a végleges jogi elválasztás, nem állítottak fel új püspökséget.⁽⁵⁾ Ennyit engedtek a birtokok szekularizációjával fenyegetõ Csehszlovákiának, de a továbbiakra nézve biztosították Csernochot, hogy az anyagi kérdések rendezése, vagyis igazságos megegyezés és a birtokok egyházi kézbe való visszaadása nélkül nem tesznek több intézkedést. Mindezt a Rómába látogató Beneš¹⁵⁴; külügyminiszternek is határozottan a tudomására hozták.⁽⁶⁾ Ekkorra már magyar részrõl feladták az integritás álláspontját, belementek volna a vagyon megosztásába is, melyet kárpótlási összeg egészített volna ki. A konfiskálás réme itt sem maradt hatás nélkül.

A birtokokat a kormány az apostoli adminisztrátornak sem adta át, csupán annyit tett, hogy feloszlatta a Központi Bizottságot, és helyébe az ún. Felszámoló Bizottságot (Likvidacná komisia) szervezte meg a birtokok irányítására. Feladataként jelölték meg többek között a birtokok egyházi kézbe való átadásának előkészítését is. A gyakorlatban viszont semmi sem változott, igazából nem állt szándékukban a felszámolás.⁽⁷⁾

Az állóvíz 1926-ban mozdult meg, amikor a Prágához hasonlóan új egyházkormányzati rendszert - Nagyszombat központú érsekséget - akaró szlovákiai püspökök, valószínűleg a kormány javaslatára megegyezési ajánlatot tettek Esztergomnak. Eszerint felosztanák a birtokokat a két egyházmegyerész között, ami után a magyar kézbe került birtokokat a javadalmas eladná az általa kiválasztott vevőnek, így nem kell attól tartania, hogy az ottani magyarságnak ártva a földek, esetleg volt legionáriusok vagy más szlovák telepések kezére kerülnének. Ráadásul Esztergomnak tetemes anyagi haszna származna az ügyletből.⁽⁸⁾ Csernoch, a magyar kormánnyal folytatott megbeszélések után úgy döntött, hogy nem térhet ki a tárgyalások elől, mivel több tényező kényszeríti erre. Először is, hogy bár a Szentszék úgy nyilatkozott, hogy a dismembrációra addig nem kerül sor, amíg a vitás anyagi kérdések rendezve nincsenek, Gasparri vatikáni államtitkár figyelmeztetett, hogy Róma enélkül is döntené fog a kérdésben, ha azt tapasztalja, hogy a megegyezés a hercegprímás, illetve a magyar kormány vonakodása miatt nem születik meg. Sőt egyes kőszai hírek szerint a Szentszék már Csernoch János lemondását fontolgatta annak hajthatatlan magatartása miatt. Még ha ez a hír nem is volt megalapozott, a veszély mindenesetre fenyegetett, hogy a tárgyalás elmulasztása esetén Róma kész tények elé állítja őket, s akkor már nem lesz esély kedvező eredményt elérni vagyoni ügyben. A másik nyomós ok a birtokok földreformra való felhasználásának réme volt.⁽⁹⁾

A tárgyalás felvételének elhatározása után már csak azt kellett eldönteni, hogy ott milyen álláspontot képviseljenek. Az egyházi törvénykönyv 1500. kánonja dismembratio esetén a javadalmak hívők számaránya szerinti megosztását írja elő. Csernoch számítása szerint ezen elv tisztán való alkalmazásával csehszlovák relációban a magyar javadalmak követelése 38 134 kh. lehet. A veszteség (Szepes, Kassa, Munkács, Szatmár magyarországi birtokai) 20 505 kh. A különbség Magyarország javára billen el, a nyereség 17 629 kh. lenne. Csakhogy ezzel nem volt megelégedve a hercegprímás, mivel nem a birtokot kapnák meg, hanem az alacsonyan megállapított vételárat. Ezért Csernoch arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyházmegye esetleges szétválasztásakor a vagyongosztás nem történhet tisztán a hívők számaránya alapján, hanem figyelembe kell venni a vagyon magyar eredetét, az ősi székek előjogait és ahogy az 1500. kánon említi az alapító szándékát. Így az esztergomi érseki javadalomnál nem maradhat figyelmen kívül, hogy ezt az esztergomi érsek, mint az ország hercegprímása, első közjogi méltóságának viselője kapta az ezzel a magas állásával kapcsolatos kiadások, az érseki székhelyen lévő nagy kulturális intézmények fenntartásával járó terhek fedezésére. A dismembrációra tekintettel e vagyonnak csak egy része kerülhet az új egyházmegye birtokába, de csak annyi, amennyire fenntartása érdekében szükség van. Csernoch szerint még ez is nagy engedmény, hiszen nem az ő kötelességük az új egyházmegyék dotálása saját vagyonukból. Mindezekből kifolyólag az esztergomi javadalmasok követelésének nagyságát nem a lélekszám szerinti 38 000 holdban, hanem 45 000 holdban szabták meg.⁽¹⁰⁾

Prága rendezési hajlandóságának eredménye a Szentszék és Csehszlovákia között 1927 decemberében megkötött modus vivendi egyezmény lett, amely egyik pontjában kimondta azt az alapelvet, hogy az egyházmegyék határainak egybe kell esniük az ország

határaival, tehát külföldi egyházfő nem gyakorolhat joghatóságot másik országban. Mindez viszont jó ideig csak papíron maradt, gyakorlati végrehajtás, a rendezési folyamat beindulása nem követte. Róma ugyanis támogatta azt a magyar feltételt, hogy dismembrációra és a törzsvagyon megosztására csak akkor kerülhet sor, ha a magántulajdont - például Csernochét - képező felszerelések és készletek megváltása, az elmaradt jövedelmek visszatérítése, az elidegenített felszerelések kártalanítása megtörténik, valamint feloldják a zárlatot, és átadják a birtokokat az egyház kezelésébe. Mivel csehszlovák részről vonakodtak mindezek végrehajtásától, a modus vivendi gyakorlatba való átültetése hosszú időre kitolódott.

Csernoch hercegprímás és az esztergomi főkáptalan, még 1921-ben a túloldali birtokok érdekeinek, valamint ottani magánvagyonának Csehszlovákiában való képviselőjére egy helyi ügyvédet, Heim Istvánt bízta meg. Hat éven keresztül semmilyen eredményt nem sikerült elérnie, ezért megbízatását 1926 végén visszavonták, s azt Gyuriss Emil pozsonyi ügyvédre ruházták. A "Gyuriss korszak" a kárpótlás tekintetében már eredményesebbnek bizonyult, mivel 7 millió csehszlovák koronát átutaltak a hercegprímás elmaradt jövedelmei fejében.⁽¹¹⁾ Prága jelét kívánta adni, hogy a magyar egyházi érdekeltek bizonyos kárpótlási igényének jogosságát nemcsak szavakban ismeri el, ezért járult hozzá, hogy a Felszámoló Bizottság folyósítsa az összeget Esztergomba. A pénzt, kiadott nyilatkozatukban "előleg" gyanánt jelölték meg. Gyuriss Emil ügyvéd Csernoch János 1927-ben bekövetkezett halála után a prímás magánvagyonai hagyatéka szlovákiai részének behajtására is megbízást kapott. Ez igen tetemes volt, hiszen a hercegprímás hatalmas vagyonnal rendelkezett, melyek zöme a Felvidéken volt, s így zár alá került. Az érsekségi birtokokon található minden eszköz, felszerelés, valamint az állatállomány egy része a prímás magántulajdona volt, tehát a hagyatékhoz tartozott. Mindez azért alakult így, mert Csernochnak elve volt minden felszerelést magához váltani, hogy azzal szabadon rendelkezessék, azt tetszése szerint szaporíthassa, megváltoztathassa, s ekként gazdaságait modernizálhassa.⁽¹²⁾ Az érsek összesített magánkövetelése, mely halála után a hagyaték része lett 37 546 450 Kè volt, s ehhez járult még az évek előrehaladtával állandóan növekvő elmaradt jövedelmek összege.⁽¹³⁾ A kártérítési követelés eredménye - 1937-ig, mikor újra adtak valamit - csupán az a 7 millió Kè lett, melyet 1927-ben folyósítottak.

A birtokok irányításával megbízott bizottság munkáját végig a korszakban a felelőtlen gazdálkodás jellemezte, melyet mind magyar, mind szlovák katolikus részről állandó kritika kísért. 1937-ben Karol Sidor, a Néppárt képviselője interpellációt intézett a kormányhoz, melyben a zárt birtokokon folytatott gazdálkodás elszámolására, a birtokkérdés terén kialakult állapot megoldására szólított fel. A kormány szemére vetette katolikusellenes tendenciájú politikáját, a modus vivendi végrehajtásához való hozzáállásukat, a birtokokon tapasztalható katasztrofális gazdálkodást. A modus vivendi gyakorlatba való átültetésének elhúzódásáért a kormányt tette felelőssé. Szemére hánytva, hogy a köztársaság fennállásának 18. évében sem került sor a Vatikán és Csehszlovákia közötti viszony rendezésére, a vitás kérdések megoldására. Ennek oka szerinte a kormány katolikusellenes politikája, ugyanis a viszony rendezése ellenkezne eszméikkel, programjukkal. A modus vivendi megkötésére is csak pillanatnyi érdekeik és a katolikus lakosság félrevezetése céljából kerülhetett sor. Valódi céljuk a katolicizmus erejének megtörése, különösen Szlovákiában, ahol az nagyon erős. Ezért nem akarják visszaadni az egyház erejének gazdasági alapját jelentő birtokokat sem. Az elmúlt évek szégyenletes gazdálkodásának következtében a birtokok olyan állapotba jutottak, hogy most már a felülvizsgálat is kényelmetlen lenne a számukra. Azért is vonakodnak a Szentszéknek részletes kimutatást adni a jövedelmek hova fordításáról, mert azok gyakran egyházellenes

célokra lettek felhasználva.

A képviselő betekintést nyújtott a gazdálkodásba is. Állítása szerint a birtokok vezetése olyan személyekre volt bízva, akik az egyház gyengítésének célját következetesen meg is valósított. A képzettség, szaktudás, gyakorlati tapasztalatok mellékeseknek számítottak. A Központi Bizottság és a Felszámoló Bizottság tagjai számos szakmából toboroztattak, volt ott tanár, jogász stb., csak egy nem, a legfontosabb hiányzott, egy elméletileg képzett, és gyakorlati tudással tökéletesen felvértezett gazda.

1919-ben kb. 95 000 kh. kiterjedésű birtokterületet vettek át. Ebből volt 27 000 hold erdő, szántóföld volt 38 650 kh. nagyságban házi kezelésben, 35 000 kh. bérben. A házi kezelésű rész jelentős részét, a legjobb minőségű földeket nevelésesen alacsony összegért bérbe adták. Ebből évente milliós veszteségek keletkeztek. Az érthetetlen eljárásra talán az magyarázatot ad, hogy a bérbeadó bizottság tagjai között ültek ők is, akik azokat ilyen előnyös módon bérbe kapták, így amíg az egyházi birtokok adósságban úsztak, a bérlői meggazdagodtak. A megmaradt házi kezelésű részekben is hasonlóan katasztrofálisak voltak az eredmények. 1919-1929 között az érseki birtokok egy kat. holdjának átlag hozadéka 27 Kè, a káptalani birtokon 140 Kè volt, mely jóval elmaradt a korábbi mutatóktól. De a hanyatlás ezzel sem állt meg, 1930-1935 között az egész házi kezelésű rész egy holdjának az átlaga már csak 10 Kè volt. Az erdei gazdálkodást tekintve sem volt jobb a helyzet, 1919-29 között a primási erdők hozadéka átlaga egy kat. hold után 79 Kè volt. Ez még jó átlagnak számított, ami a megelőző korszak jó erdőgazdálkodásának eredménye. De, hogy 1919 után csak az erdők kizsákmányolásával törődtek bizonyítja, hogy 1930-35 között már csak 5 Kè volt az egy holdankénti hozadéki átlag.

A gazdálkodás egészét tekintve a zár alatt lévő birtokokon (a Benedek rend tulajdonán kívül) 1919 és 1935 között megközelítőleg 67 millió Kè jövedelemre tettek szert. Egy kat. holdra átlag 48 Kè hozadék esett. Sidor számításai szerint ez olyan rossz eredmény, hogy ha a vezetőség az egész birtokmennyiséget reális áron bérbe adta volna, akkor is kb. 164 millió Kè jövedelme lett volna, tehát kb. 94 millióval több, mint a valóságban. Ha az erdők illetén bérletét is hozzászámítjuk, akkor 107 millióval többet lehetett volna keresni.

Mégsem ez volt az igazán nagy veszteség, ami az egyházi javadalmakat, vagy ahogy Sidor fogalmaz, a szlovák katolicizmust érte. A birtokok nagysága ugyanis az 1919-es 95 000 kh-ról 1934 év végére 65 000 kh-ra csökkent. A különbséget a földreform céljaira lett igénybe véve, vagy el lett adva. A csökkenés kizárólag a legértékesebb részt, a szántóföldet érintette.

Mindezeket tetézve a pénzügyminisztérium ellenőrző bizottsága, melyet a kormány az egyházi birtokok állapotának megvizsgálására küldött - mivel a Felszámoló Bizottság tőle kért kölcsönt - megállapította, hogy 1931 végén az egyházi birtokoknak 41 millió felüli adóssága volt.⁽¹⁴⁾

Sidor képviselő állításai szinte tökéletesen egybecsengtek azon jelentések és kimutatások tartalmával, amit Hajdú István, az érseki birtokok utolsó jószágkormányzója küldött rendszeresen Esztergomba. Hajdú a fordulat után Szlovákiában maradt, és ahogy emlékiratában említi, a birtokok több vezető alkalmazottjával "véd- és dacsövetséget" kötött az esztergomi érsek vagyonának minden áron való átmentésére, amihez megszerezték Csernoch hercegprímás hozzájárulását is, azzal a kötelességgel, hogy minden lépésükről informálják. Küldetésük biztonsága érdekében a levelezéseiket egymás között és Esztergommal virágnyelven és fedőneveket használva folytatták. Szorosan együttműködtek a primácia által a felvidéki birtokok képviselőire megbízott Gyuriss Emil pozsonyi ügyvéddel is.

Csernoch János 1927-es halála után Serédi Jusztinián ugyanazt az álláspontot vitte tovább, amit elődje is képviselt. 1928 május elején egy országos nemzeti zarándoklat élén látogatott Rómába, ahol felkereste a szinte barátjának számító Gasparri államtitkárt és Borgongini helyettes államtitkárt, akikkel hosszabb beszélgetést folytatott a *modus vivendi* végrehajtásával kapcsolatban. Előadta nézetét, hogy az államhatárok és az általuk szelt egyházmegyék határainak gyakorlati összeegyeztetését időszerűtlennek tartja, mivel a trianoni határok revíziójának gondolata egyre inkább tért hódít a világban. Csernoch politikájához csatlakozva azt az óhaját is kifejezte, hogy a vagyoni kérdések a területi kérdések előtt, és semmi esetre sem azok rendezése után tárgyalassanak. Ne adja ki a Szentszék a kezéből utolsó kártyáját, az egyházmegyék rendezésének halogatását, míg a vagyoni kérdések kielégítően megoldva nincsenek, mert a megvalósított területi változás után a kártalanításra és a birtokok megegyezései elosztására már lehetetlen lesz rábírní őket.⁽¹⁵⁾ A hercegprímás szerint a vagyoneosztásnál az egész egyház érdeke is azt kívánja, hogy lehetőleg minél több birtok maradjon meg Esztergom tulajdonában, mert ebben az esetben minden garancia megvan arra nézve, hogy ezen vagyon meg fog őriztetni rendelkezésének, míg ha a birtokok cseh egyházi tulajdonba mennének át, ezen biztosíték már fenn nem állna, azokat állandóan a földreform veszélye fenyegetné."⁽¹⁶⁾

A *modus vivendi* végrehajtását illetően Gasparri és Borgongini biztosította a hercegprímást a vagyoni rendezés elsődlegességéről, s közölte, hogy semmi okuk sincs siettetni a tárgyalásokat, mert jobb a Szentszéknek egy rossz provizórium, mint egy rossz definíció. XI. Pius sem vitatta a prímás követelésének jogosságát, de panaszkodva jegyezte meg, hogy a csehekkel nem lehet boldogulni, és hogy Beneš rosszabb, mint a bolsevikok."⁽¹⁷⁾ A kihallgatás után Serédi Barcza vatikáni magyar követtel beszélgetve elpanaszolta, hogy a Szentszék mennyire nem erélyes a csehekkel, s ha így megy tovább, ő hamarosan "fizetéképtelen" lesz. Közölte, hogy bár a pápa belátja helyzetének súlyos voltát és kérésének jogosságát, mégsem lesz képes a cseh kormányra megfelelő nyomást gyakorolni. Azt, hogy a Vatikán az elmaradt prímási jövedelmek folyósítása érdekében a diplomáciai viszony megszakításával még csak fenyegetőzzék is, nem tartotta valószínűnek, más eszköze a *presszionálásra* pedig nem nagyon van."⁽¹⁸⁾

1935 tavaszán a függő egyházi kérdések szekerét a csehszlovák kormány Szentszék elé állított alternatívája lökte ki a kátyúból. Prága felajánlotta, hogy felszabadítja az egyházi birtokokat a zárlat alól, de ennek feltételül kikötötte, hogy a magyarországi javadalmasok vonják előbb vissza hágaik pereiket és bízzák a Szentszék és a csehszlovák kormány között kötendő egyezményre igényeik kielégítését. A nagyobb nyomaték kedvéért a prímási birtokok kisajátításával való fenyegetőzést is hozzáfűzték javaslatukhoz. A szóban forgó pereket még a 20-as évek elején indította az esztergomi érsekség (51 368 kh), esztergomi főkáptalan (31 571 kh), esztergomi szeminárium (5 112 kh), budapesti szeminárium (565 kh), illetve a csornai premonstrei rend (300 kh), győri káptalan (251 kh), zirci ciszterci rend (1 476 kh), pannonhalmi bencés rend (4100 kh) és Radnai Farkas volt besztercebányai püspök elveszett javaik miatt, a trianoni békeszerződés 250-es és 239-es számú cikkének előírásai értelmében.⁽¹⁹⁾ Kérték a bíróságtól, hogy kötelezze a csehszlovák államot a békeszerződés 250. cikkének megsértésével lefoglalt birtokaiknak visszaadására, és az elmaradt hasznoknak, valamint a kényszerkezelés kapcsán okozott egyéb károknak megtérítésére. Az említett 250. cikk úgy rendelkezett, hogy a magyar állampolgároknak, vagy a magyar állampolgárok által ellenőrzött társaságoknak a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén fekvő javai, jogai és érdekei nem eshetnek lefoglalás vagy felszámolás alá. Ezek a jogosultaknak, minden más rendelkezéstől függetlenül vissza kell, hogy adassanak, abban az állapotban, melyben elvételükkor voltak. Ha ez mégsem

történne meg, a károsultak a 139. cikk értelmében a hágai Vegyes Döntőbírósághoz fordulhatnak panaszaikkal. A 249. cikk pedig a viszonyosságot biztosítva előírta, hogy a volt magyar királyság állampolgárai élvezhetik magyarországi javaikat.⁽²⁰⁾ A Vegyes Döntőbíróság tagjai magyar részről Szladits Károly egyetemi tanár, cseh részről Antonín Hora egyetemi tanár, a két semleges tag Alvarez chilei és van Heckeron holland bíró voltak, míg az elnöki tisztet Schreiber svájci bíró töltötte be.⁽²¹⁾

A per menete csigalassúságú volt. Először az hátráltatta, hogy a bíróság addig nem akarta megindítani a tárgyalást, amíg a csehszlovák-vatikáni viszony nem rendeződik, mivel a bíróság jobbnak tartotta volna, ha a Szentszék oldja meg az ügyet. A modus vivendivel a viszony úgy ahogy rendeződött, de az egyezmény nem foglalt állást a csehszlovákiai magyar birtokok kérdésében. Ezután a csehszlovák kormány emelt hatásköri kifogást, ugyanis szerintük a 250. cikk nem volt alkalmazható a szóban forgó esetre, mivel a felperes egyházi személyek és intézmények katolikus jellegük miatt nem tekinthetők magyar állampolgárnak, s így nem élhetnek a trianoni szerződésben a magyar állampolgároknak biztosított jogokkal.⁽²²⁾ 1934-ben a bíróság elutasította a hatásköri kifogást, és felszólították a csehszlovák kormányt érdemben való védekezésének előterjesztésére. Ezután kerülhetett sor a periratváltás folyamatának megkezdésére.

Az említett egyházi érdekelték mellett a Pázmány Péter Tudományegyetem is pert folytatott ugyanezen fórum előtt, szintén Csehszlovákiával szemben. Az ügyben 1933-ban a bíróság olyan ítéletet hozott, mely reménykedésre jogosította a többi felperest is. Jogerős ítéletben a 16 000 hold birtokukat az egyetem tulajdonának ítélték, valamint kártérítésre kötelezték az alperest az elmaradt jövedelmekért. Az egyetem használatába viszont már nem kerülhettek vissza a birtokok, mivel jelentős részüket felparcellázták, így a kielégítés formája a pénzáttulás lehetett.⁽²³⁾

A Szentszék kezdettől fogva helytelenítette a per megindítását. Elsősorban azért, mert a kérdést a saját hatáskörébe tartozóként fogta fel, s kellemetlen volt számára, hogy azt az ő rendelkezése alól "kivéven" Hága elé vitték. Pizzardo bíboros 1931-ben levélben kérte Serédi hercegprímást, hogy vonja vissza a pert. Szerinte, még ha kedvező ítélet is születik Hágában, akkor sincs rá biztosíték, hogy nem sajátítsák ki a földeket a birtokreform céljaira. Ellenben, ha a Vatikánra bízzák az ügy elintézését, akkor az a tárgyalásokon ennél jóval több eredményt tudna elérni. Damoklész kardjaként a modus vivendi végrehajtásának megtagadását tartanak a fejük felett, ha a birtokokat nem adnák vissza, s ez - vélte Pizzardo - jóval fenyegetőbb a számukra, mint a hágai per.⁽²⁴⁾

Az említett, ultimátumnak beillő 1935-ös csehszlovák javaslat után pedig még határozottabban lépett fel a Szentszék a per visszavonása érdekében. Mivel Róma érdeke az volt, hogy a birtokok újra egyházi rendelkezés alá kerüljenek, s Prága kijelentése ezt veszélyeztetni látszott, elfogadta egyezkedési javaslatukat. Ezt követően a Vatikánból erős nyomást gyakoroltak Serédire. A hercegprímás nyomban Rómába utazott, s a pápa, Pacelli államtitkár és Pizzardo helyettes államtitkár előtt kifejtette, hogy mivel a hágai, csehszlovák kormány ellen indított per visszavonása esetére nem lát olyan megfelelő garanciát, amely a magyarországi egyház jogos követelését biztosítja, s mivel a magyar kormány is ragaszkodik a per folytatásához, nem áll módjában azt visszavonni. De mivel nem szeretné a Szentszék tárgyalásait meghiúsítani, bizonyos feltételek mellett hajlandó a perek felfüggesztésére. Mégpedig ha a csehszlovák kormány biztosítja arról, hogy visszaállítja a lefoglalás előtti állapotokat, az elmaradt jövedelmeket kiadja, az okozott károkat megtéríti, és az érsekségi birtokok megosztása esetére biztosítja, hogy mind a

magyar, mind a szlovák egyházi jogalanyokra eső rész csakugyan birtokukban is maradhat, úgy, hogy azzal szabadon rendelkezhetnek. A kiadás és kártérítés után a megosztást a Szentszék végezné, vagyis ő döntené el, az érsekség csehszlovákiai diszmembrálandó darabjának mennyi lesz átadandó, figyelembe véve, hogy a primási javak - bárhol is vannak - a primást illetik mert a primást a politikai határok nem osztották két részre".⁽²⁵⁾ A pápa jóváhagyta Serédi javaslatát, hogy a megosztást egy négy tagból álló bíborosi bizottság végezze. A bizottság tagjai Pacelli, Sincero, Serafini és Rossi bíborosok lettek volna. Prága viszont elzárkózott a feltételek teljesítése elől. Ennek ellenére Serédi, mivel belátta, hogy a Szentszék nélkül nem sokra megy, felfüggesztette a pert.

Ezután Prága gesztusértékű intézkedést tett, jelképesen átadta a birtokokat a szlovák püspökökből álló egyházi bizottságnak, a zárlat alól viszont nem oldotta fel. Ezenkívül beleegyeztek, hogy a Vatikán által megállapítandó kártérítést átutalják a magyar érdekelteknek. Szavuknak nyomatékot adva megküldtek a birtokok jövedelméből egy bizonyos összeget Serédinek.

XI. Pius nem késett a válasszal, 1937 szeptemberében kiadta az "Ad ecclesiastici reginis incrementum" kezdetű bullát a diszmembrációról. Ezzel jogi érvényre emelték a modus vivendiben meghatározott elvet, hogy az egyházmegyei határok essenek egybe az államhatárokkal, vagyis kimondatott az elszakadás a magyar egyházszervezettől. A Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra viszont továbbra is megmaradt, nem hoztak létre helyén új érsekséget, ahogy azt szlovák és cseh részről akarták. Létrehozását továbbra is a vagyoni kérdések rendezésétől tették függővé. Magyar oldalon úgy értékelték a bullát, hogy az csak a már eddig is fennálló helyzetet stabilizálta, s bíztak a Vatikán többször is hangoztatott ígéretében, hogy az országhatárok változása esetén visszaállítja a régi struktúrát.

A pápai bulla kiadása után Prága és Róma között megkezdődtek a tárgyalások az egyházmegyei határainak Szlovákián belüli megvonásáról és a javadalmak elosztása felől. 1938. november 2-ig nem született megegyezés, amikor alapvetően megváltozott a politikai helyzet, s ez az egyházi kérdések tekintetében is teljesen új feltételeket teremtett. A német és olasz külügyminiszterek ún. első bécsi döntése értelmében Csehszlovákia magyarok lakta területeinek legnagyobb része visszakerült Magyarországhoz. Miután 1939 márciusában Kárpátalját is megszállták a magyar csapatok körülbelül 620 000 magyar került újra határokon belülre. Az esztergomi egyházmegye területének hozzávetőleg fele, magyar lakosságának legnagyobb része került vissza. Az új helyzettel a birtokprobléma tulajdonképpen megoldódott. Mivel a korszak folyamán jogilag nem kerültek ki a javadalmak tulajdonából, az esztergomi érsek 32 000 kat. holdat, a székesfőkáptalan 13 000 kat. holdat, a szeminárium pedig 5000 kat. holdat kaphatott vissza. Mivel az 1928-as modus vivendi és az 1937-es pápai bulla a szlovákiai részeket kiszakította korábbi kereteiből, az egyházkormányzati restauráció kissé nehezebben mehetett. A régi jogállapotok csak a pápa újabb rendelkezése állíthatta helyre. Erre 1939. július 19-én került sor a "Dioecesium fines" kezdetű bulla kiadásával, amely az 1938-39-es változásokhoz alkalmazta az egyházkormányzatot.

Ez a revízió után kialakított állapot 1945-ig maradt fenn, amikor is az újabb vesztes világháború és a megváltozott világpolitikai feltételek merőben új korszakot nyitottak a magyar egyház és azon belül az Esztergomi Érsekség történetében.

1.
évfolyam **Ökumenikus tendenciák a 19-20. századi magyarországi városi**
1. szám **temetkezésben**
A. D.
MM

Ökumenikus tendenciák a 19-20. századi magyarországi városi temetkezésben

Tóth Vilmos

I.

A 19. századi Magyarországon, a liberális nacionalizmus kiteljesedésének és a szekularizáció ehhez kapcsolódó jelenségeinek eredményeként, jelentősen módosult a keresztény felekezeti hűség jelentése. Ennek lényege, hogy csökkent a katolicizmust a többi keresztény felekezettől, mindenekelőtt a protestáns vallásoktól elválasztó távolság.⁽¹⁾ A dogmatikus különbségek kisebb jelentőséggel bírtak, mint az előző századokban, és a katolikus-protestáns ellentét - egyfajta szimbolikus szerepbe kényszerülve - inkább a politikai szférában nyilvánult meg. Ezzel a tendenciával összhangban több jelentős változás figyelhető meg az urbánus temetkezésben is.

Az európai keresztény temetkezésre a 18-19. századig elsősorban az egyes egyházak voltak befolyással. A 19. századtól azonban egyre inkább a törvényi szabályozás dominált, és a vallási alapú szokásjog szerepét átvette a világi irányítás. Magyarországon 1775-ben látott napvilágot Mária Teréziának a temetkezésre és temetőkre vonatkozó rendelete, 1868-tól pedig törvény deklarálta, hogy az egyes bevett keresztény felekezetek tagjainak vegyesen kell használniuk a temetőket.⁽²⁾ Ez egyenlő volt a városi sírkertek köztemető-jellegének bevezetésével, de a gyakorlatban természetesen csak az újonnan létesített temetőkre vonatkozott. Számos városban máig fennmaradtak a keresztény felekezetek egymástól elkülönülő temetői. (jellegzetes példákat szolgáltatnak erre Kecskemét, Miskolc, Nagybánya, Rohonc, Selmezbánya, Sopron vagy Szentendre sírkertjei.)

A temetkezésben így törvényi alapot is kapott a valós tendencia: megváltozott a keresztény felekezetek közti viszonyrendszer, átjárhatóbbá váltak az őket elválasztó határok. Ezt elősegítette az is, hogy a Mária Terézia-féle rendelet óta elvben tilos volt a templomokba és a templomkertekbe való temetkezés. A gyakorlatban mindkettőre akadt példa, de a temetők használata a 19. századi Magyarországon már abszolút dominánssá vált, még egyházi személyek esetében is (kivéve az érsekeket).

A köztemetőkben tehát vegyesen temetkezettek az egyes felekezetek. Létezett persze számos példa arra, hogy az adott temető egy-egy részterületét valamelyik felekezet preferálta és szinte ki is sajátította, de többnyire ténylegesen a keveredés volt jellemző. Az egyre gyakoribb vegyes házasságok is ezt erősítették. A felekezeti szegregáció megszűnését az urbánus temetkezésben két fontos tendencia kísérte: a síremlékek elvilágiasodása (a vallási szféra verbálisan, de főként ikonográfiailag háttérbe szorult), illetve az egyes felekezetekre jellemző speciális városi síremlék-típusok eltűnése (új típusok alakultak ki, amelyek már nem a felhasználók vallása szerint különültek el egymástól). okkal fontosabbakká váltak a nemzeti jelképek és motívumok. A felekezeti

hovatarozás kiemelése helyett a magyarság kihangsúlyozása került a középpontba. Emellett a korábbiaknál fontosabbá vált az egyéniség bemutatása, az egykori tevékenység, az alkotások ismertetése. Az általános, általában antik eredetű, a melankóliát vagy a pátoszt megjelenítő allegóriák is előtérbe kerültek a keresztény jelképekhez képest.

A nemzeti jelképként szolgáló figurák és motívumok egyfajta kváziszakrális státusba kerültek. Ennek legjellegzetesebb funerális példái: a magyar vitéz (ősmagyar harcos, kuruc, huszár vagy honvéd), a népviseletbe öltöztetett alak (főként pásztor- vagy parasztfigura), a Hungária-alak, a Turul, illetve egyes többletjelentéssel felruházott tárgyak (például a nagyszentmiklósi ökörfejés ivócsanak, amely különösen a századforduló reprezentatív állami temetésein vált elengedhetetlen kellékké). Emellett, mint említettük, a 19. században, különösen a dualizmus idején már nem beszélhetünk jellegzetesen katolikus vagy jellegzetesen protestáns városi síremlék-típusról. Ezek a felekezeti szegregáció megszüntetésével párhuzamosan, de nem annak következtében tűntek el. A katolikus-protestáns különbségek korábban a városi temetkezésben is hangsúlyosan jelen voltak. Az előző századok protestáns síremlékei, különösen a református és az unitárius sírjelek két fő ismérveként a képi ábrázolások elvetését, illetve a puritán kialakítást lehet megjelölni. Emellett - mint minden olyan vallás vagy etnikum esetében, amelynél hagyományai vannak a megjelenítés különféle formáival szembeni indulatoknak - fokozottan előtérbe került a verbális szféra. A sírfeliratok jelentősége három téren növekedett meg: fontosabbá vált a tájékoztató-informáló jelleg, emellett előtérbe került a szöveg irodalmi értéke, valamint a felirat díszítő (kalligrafikus) funkciója.

A 19. században mind a megjelenítés-ellenesség, mind az egyszerűség háttérbe szorult, különösen a világi elit temetkezésében. A részletes, igényes fogalmazású szövegek megritkultak, a bibliai idézetek kiválasztását pedig csupán a megszokás irányította. A protestáns és a katolikus elit temetkezésében mutatkozó differencia nagyrészt, az alapvető vallási szimbólumokat leszámítva, megszűnt (a populáris, különösen a paraszti temetkezés esetében ez nem így történt). Valamennyi keresztény felekezetre érvényes, hogy a 19. századi urbánus temetkezésben megnövekedett a síremlék-szobrászat szerepe, és csökkent a sírfelirat-irodalomé. Ez az általános tendencia azonban a protestáns síremlékeken radikálisabb változásokat eredményezett, hiszen a katolikusok és a görög keletiek korábban is nagy mértékben éltek a képi megjelenítés lehetőségeivel.

A századforduló körüli évtizedek katolikus, protestáns, görög keleti, valamint kitért zsidó elitjének temetkezése már kevésbé tipologizálható vallási alapon (a kikeresztelkedett zsidóságot a korabeli közgondolkodás egyértelműen külön kategóriaként, szinte külön felekezetként tartotta számon). Az urbánus temetőkben valamennyi felekezet képviselőinél megjelentek a látványos méretű és kivitelezésű, sokszor bombasztikus síremlékek. Szintén a vallástól függetlenül terjedt el a figuralitás (ez még a ki nem térő zsidóságra is érvényes). A gazdasági és kulturális prosperitás egy időre maga mögé tudta utasítani minden egyes vallás értékrendjét.

II.

A következőkben, esettanulmányként, a budapesti Kerepesi úti temető síremlék-együtteséből emelünk ki néhány példát, a fenti szempontok illusztrálására.⁽³⁾

Ez a temető a 19. század második és a 20. század első felének egyik legreprezentatívabb hazai kultikus területe volt. Az itteni síremlékek a történelmi és a polgári elit, valamint

részben a középosztályok temetkezését tükrözik. Nem adnak képet a teljes akkori magyar társadalom funerális szokásairól, a fent leírtakra azonban kiváló példákkal szolgálnak. A Kerepesi úti temető kialakításakor, illetve hivatalos megnyitásakor (1849) Pest város vezetősege hangsúlyozottan deklarálta, hogy egy köztemetőről van szó, ahol az egyes felekezeteknek vegyesen kell temetkezniük (közel húsz évvel a fent említett törvény megszületése előtt). A temetőben ténylegesen elkülönülve valóban csak Pest görög keleti vallású lakosai - szerbek, románok és görögök - temetkeztek, de 1885-ben ezt a szegregációt is megszüntették. (Addigra azonban ez a részterület elnyert egy olyan összképet, amelyet egyetlen felekezet síremlékei határoztak meg, és ebből a szempontból ma is unikálisnak számít a Kerepesi úti temetőn belül.) 1874-ben a temető addigi területéből hasították ki a Salgótarjáni úti zsidó temető területét, és ezt fallal is elválasztották a keresztény temetőtől. A temető múlt századi képében a vallási szféra elsősorban a három közös kegyeleti helyen és a kápolnában kapott hangsúlyt. Ezeket azonban a korabeli kiadványok nem említik a temető fő látványosságai között.

A megnyitás utáni évtizedekben a temető legkitüntetettebb részterülete a falsírboltok sora volt, ahol a síremlékek szembetűnő különbségei az egyes családok tehetőségére, és nem vallására utaltak. A falsírboltok religiózus demokráciája akkoriban Magyarországon egyedülálló volt: vegyesen temetkeztek a római, görög és örmény katolikusok, a protestánsok, a görög keletiek és a kitért zsidók. Egy sorban, egymás mellett álltak és állnak ma is például a szerzetesrendi sírboltok (a piaristáké, a szervitáké, a ferenceseké és a cisztercieké), Horváth Mihály katolikus püspök síremléke (a temető egyik első jelentős figurális alkotásával), Laky Adolf ötvösművésznek, a fasori református templom építtetőjének sírja, Gozsdu Manónak, a pesti görög keletiek egyik legnagyobb mecénásának különleges öntöttvas mauzóleuma, vagy az evangélikus egyház olyan prominens tagjainak sírjai, mint Glosius Dániel, Schedius Lajos és Hunfalvy Pál (aki a magyar Luther Társaság elnöki tisztét is betöltötte). A századforduló rangban első parcelláira, a Deák-mauzóleum környékén kialakuló díszsírhely-együttesre ugyanez érvényes: egyenrangúként temették itt el Szász Károly református püspököt, Czobor Bélát, a művészettörténészként működő katolikus papot, vagy Bachat Dániel evangélikus püspököt. Az 1928-ban szekunder temetésekkel kialakított újabb díszparcellában egymás mellé került Székács József evangélikus, Márkus Gyula római katolikus és Török Pál református püspök síremléke, de ide temették át a hazai protestantizmus egyik legnagyobb 19. századi alakját, Ballagi Mórt (aki kitért zsidó volt), a katolikus egyházjogászként is működő, egykor pappá szentelt Csiky Gergelyt, vagy a század legismertebb ateistáját, Táncsics Mihályt.

A dualizmus korának nagy, reprezentatív síremlékein a vallási motívumok háttérbe szorultak a nemzeti jelképek és az általános, "kozmpolita" allegóriák mögött. A legjobb példa erre Kossuth Lajos 1909-re felépült mauzóleuma a Hungária-alakkal, a két párduccal, valamint az épület tetején látható oroszlánnal és szárnyas Génusz-szal. (Utóbbi, az alkotó, Stróbl Alajos interpretációjában az erőt és a szabadságot hivatott megjeleníteni, és csak távolról rokonítható egy angyalfigurával.) Népviselőbe öltözött, de szintén Hungáriaként aposztrofált női alak került Irányi Dániel sírjára is (1901), Klapka Györgyére pedig egy más jellegű, germán típusú Hungária (1894). A századfordulón kialakított díszsírhelyeken, ahol ezek az alkotások is állnak, csupán egyetlen igazán reprezentatív Krisztus-ábrázolás kapott helyet: Fadrusz János síremlékeként saját híres feszületét állították fel, de csak 1926-ban, huszonhárom évvel a művész halála után. Ekkor is elsősorban mint műalkotás, és nem mint vallásos ábrázolás kapott szerepet: a sírra kerüléséhez az esztétikai szempontok adták a döntő lökést.

Az 1920-as évek előtt tehát a világi jellegű ábrázolások túlsúlya óriási volt. Krisztus vagy Mária alakja csak elvétve fordult elő. Angyalfigurából már több akadt, ezek azonban közelebb álltak az általános érvényű allegóriákhoz, és ennek megfelelően sokszor egyenesen profanizálódtak, hasonultak az eleinte a protestáns sírokon gyakoribb mitológiai eredetű allegóriákhoz. Deák Ferenc mauzóleumának hatalmas, koszorút hozó bronzangyala inkább polgári, mint vallásos erényeket jelenít meg (1887). A főváros legjelentősebb sírkő-faragójának számító Gerenday-cég összerakható, importált angyalszobrokat hozott forgalomba,⁽⁴⁾ amelyek némelyike - például a Beniczkyne Bajza Lenke sírján álló - inkább egy unatkozó úrinőre emlékeztet, akinek történetesen szárnyai vannak (1905). A későbbi évtizedekben is megfigyelhető az angyalábrázolásokkal kapcsolatos bizonytalanság: Maróti Géza szobrászművész sírjára meztelen, erotikus angyalnő került, Bláthy Ottó 1941-ben felállított síremlékén pedig két transzformátor kíséretében jelenik meg az angyal.

A vallásos és a profán ábrázolások sok esetben kombinálódtak is. Ennek különleges jelentőségű példája Huszár Adolf síremléke (1889), amelynek elkészülte a magyar síremlék-szobrászat fénykorának kezdetét jelentette. Az alkotáson a feszület, azaz a keresztény szimbólum egy világi, a görög mitológiából származó allegorikus alakkal kombinálódott, pontosabban a szobrász, Donáth Gyula csak egymás mellé helyezte a kettőt. A Moira-alak (amelyik akár Klóthó, akár Atroposz lehet, mivel orsót és ollót is tart a kezében) hátával a kereszthez simul, szinte átöleli azt. Donáth munkásságában később kizárólagossá váltak a teljesen profán halál-allegóriák, mivel a keresztény és a pogány szimbóluma kombinálása számára nem tűnt járható útnak, azzal együtt sem, hogy a Huszár-síremlék nagy sikert aratott. A kombináció egy másik érdekes példája a Kerepesi úti temető árkádsorának Seenger-sírboltja (1914). Itt az előtérben állnak a gyászolók allegorikus alakjai, a sirató nő és a patetikus férfi, a Megfeszített ábrázolása pedig a háttérbe szorul, szinte kulisszává válik. A két részt a síremléken olvasható Prohászka-idézet köti össze: Töröld le könnyed s nézzed: / Ő is tövistől vérzett!".

Az első világháborút és a forradalmakat követően döntő fontosságú ikonográfiai változások következtek be: némileg visszaszorultak a profán ábrázolások, és hatalmas mértékben megnövekedett a Krisztust, Máriát vagy egy angyalt ábrázoló, illetve a keresztet formázó síremlékek száma. Ennek részben ideológiai okai voltak: a hazai nacionalizmus jelentősen megváltozott azáltal, hogy fő komponensei közé bekerült a vallás, melynek nyomán a magyarság és a kereszténység fogalma mintegy fuzionált, és egy anti-szekularizációs folyamat vette kezdetét. A másik ok a magyar síremlék-művészet kiüresedése, elfáradása, melynek nyomán előtérbe kerülhetett mindaz, ami addig főként csak általános motívumként volt jelen. A két világháború közti évtizedek jellegzetes síremlékei közelebb kerültek a valláshoz, de jóval fantáziátlanabbakká váltak.

A hangsúlyosabbá váló keresztény komponens könnyebben kombinálódhatott a nemzeti jelképekkel, mint egykor az antik elemekkel. Jó példa erre Huszár Károly volt miniszterelnök síremléke (1942), melyen egy magyar parasztfigura keresztet emel a magasba. A kereszt azonban sok esetben inkább architektúraként, mint vallási jelképként funkcionált: Oprée Rezső sportvezető síremlékén (1925) például két futball-labda tartóelemeként jelenik meg. A református sírok még a századforduló körül - a nacionalista és esztétizáló tendenciák teljes győzelmekor - is kevésbé éltek a figuralitás eszközével. Az első világháború után is ezek maradtak a legegyszerűbbek, bár kivétel is akadt: Szabolcska Mihály, a költőként is ismert református esperes síremlékét a kor legtöbb hatásvadász funerális művét megalkotó szobrásza, Horvai János készítette el (1938). Krisztus

ábrázolása a 20. században valamennyi felekezetenél, a protestáns sírokon is elterjedt.

A változások azonban nemcsak a síremlék-szobrászatban, hanem a sírfeliratokban is megmutatkoztak. Amint az ország temetőit ekkoriban szenvedélyesen kutató Károly Pál írta: A vallásos jellegű feliratok az utóbbi két évtizedben meglepésszerűen szaporodtak el. [133:] A temető a megtisztult és újjáéledő hit fáklyahordozója lett."⁽⁵⁾ Károly a vallásos feliratokhoz sorolta a Bibliából és más vallási művekből (imákból, egyházi énekekből, teológiai munkákból) vett idézetek mellett azokat az eredeti szövegeket és jellegzetes temetői fordulatokat is, amelyek tárgya vagy szövegezése vallásos jellegű.

A városi temetők vallásos feliratait illetően máig érvényes, hogy ezek döntő többségét negyven-ötven népszerű, a halálra vonatkozatható, elsősorban bibliai idézet teszi ki (azok a részletek, amelyek a temetési beszédekben is a leggyakoribbak). A Bibliából a legtöbbször Jób könyve, a zsoltárok, Máté és János evangéliuma, a jelenések könyve, illetve Pál levelei szolgáltak és szolgálnak forrásként. Ez azonban nem felekezetspecifikus: a katolikusok és a protestánsok legkedveltebb idézetei ugyanazok (csak szövegezésbeli különbségek vannak, az eltérő bibliafordítások miatt). Egyházi személyek sírján természetesen gyakoribbak a bibliai idézetek, főként protestánsokén. Viszont többnyire katolikus sírokon jelentek és jelennek meg a Szentírás passzusai latin nyelven.

Végezetül érdemes megemlíteni két, már a második világháború utáni eseményt: az egyházi szertartások betiltását, illetve a különálló zsidó temető megszüntetésének kísérletét. Míg a Kerepesi úti temetőt a Rákosi-féle vezetés teljesen fel akarta számolni, addig a Kádár-korszak ideológusai saját céljaikra használták fel a nagy múltú sírkertet. Furcsa, első látásra ökumenikus célokat követő, valójában a teljes ateizmus jegyében fogant tervek születtek.

1956 májusában a Fővárosi Tanács a Kerepesi úti temetőt Nemzeti Pantheonná, egyben zárt temetővé és védett területté nyilvánította, amelyet a határozat szerint emlékparkká kell alakítani. A terv lényege az volt, hogy csak a neves sírok maradhatnak a helyükön, és a továbbiakban csak a politikai, társadalmi, művészeti és tudományos élet nagyjait lehet itt eltemetni, tehát új sírhely csak különleges engedéllyel jelölhető ki. Döntés született arról, hogy a temető falain belül semmiféle egyházi szertartás nem végezhető. A Kerepesi úti temetőt hivatalosan ateistává minősítették (ez 1988-ig érvényben maradt). Természetesen az ateizmus jegyében alakították ki a munkásmozgalmi mauzóleumot és a hozzá tartozó parcellákat is.

A temető 1957-ben elkészült rendezési terve szerint a jelentős síremlékeket a temető erre kijelölt részein, az úgynevezett sírmúzeumokban kellett összegyűjteni. A tervezett átalakítás utolsó ütemében a Salgótarjáni úti zsidó temetőt is az új Pantheon részévé kellett volna tenni: teljesen fel akarták számolni, és az ott nyugvó neves halottakat a megtartandó sírok befogadására szolgáló parcellák valamelyikébe áttemetni, a Kerepesi úti temetőből származó síremlékek közé. A cél tehát egy vallások feletti, azoktól független állami dísztemető megvalósítása volt.

A zsidó temetkezés szegregációjának megszüntetésére a régi sírok esetében végül nem került sor, de egyes új temetéseknél igen: 1959-ben például a vallását hangsúlyozottan megtartó Fejér Lipót matematikust, a zsidó temetőben lezajlott szertartást követően, a Kerepesi úti temető egyik díszparcellájában temették el.

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

Eötvös József valláspolitikája

A katedráról⁽¹⁾

Eötvös József valláspolitikája

Barcza József

A nagy lélek és nagy szellem előtt hódolattal, de egyébként meglehetősen fájó érzelmekkel ünnepelünk. [133;] Midőn itt élt, csak a költőt szerettük benne, az államférfiút, a reformátort nem értettük meg. Most már jórészt mind táborában vagyunk, de most meg az idők változtak meg teljesen. De eljő a kor, amelyben minden ellentétek kiegyenlítődnek s Eötvös eszméi megvalósulnak." - írta 1913-ban, születésének 100. évfordulójára a Debreceni Protestáns Lap szerkesztőségi cikke.⁽²⁾ Méltatásába kesernyés önkritika elegyedik, amely érzékelteti: a gyökérbajokat a tényleges és időtálló előrehaladás jegyében orvosló bölcsészpolitikus elvei és tettei a magyarországi protestantizmus részéről nem találtak osztatlan megértésre. Ugyanígy, római katolikus részről sem. Ő tisztában volt helyzetével - mint akinek fogadtatása közös a korukat megelőző történelmi személyiségekével - és ezért tudta hitelesen kérni barátját, a francia liberális katolicizmus egyik kiemelkedő alakját, Montalembertet: Ne engedje magát elkedvetleníteni a támadások által, amelyek érik. Régi tapasztalat, amit Hieronymus óta egyházunk leghûségesebb tagjai szereztek, hogy leginkább éppen azokat támadják az egyház nevében, akik annak a legnagyobb szolgálatokat tették.⁽³⁾ Erőszaktól borzadó jelleme töretlen maradt szakadatlan kezdeményezései során: Minden rosszkedv mellett erősen megyek előre - írta 1867 októberében - habár nem kevés harag és berzenkedés között főképp a tisztelendő urak részéről, kik általában véve nem nagy barátai az újításoknak".⁽⁴⁾ Ő azonban az egyház Urához igazodott, mondván: Ha a keresztyén porba hajlik Isten előtt, nem szabad elfelednie, hogy az Úr saját képmására teremté őt, s hogy más teremtmények előtt hajlongania nem illik.⁽⁵⁾

Szavai arra utalnak, hogy a maga módján mélyen hívő s egyházát szerető lélek volt. Szakosztályunk⁽⁶⁾ mostani ülésének összefoglaló témáját szem előtt tartva kerestem Eötvös József valláspolitikájának 1./ teológiai és egyháztörténeti jellegű motívumait, 2./ úgy látom: belőlük fakadnak alapelvei, amelyek a "szabad egyház a szabad államban" fogalomban csúcsosodnak ki, 3./ végül szeretném felvillantani legfontosabbnak vélt, levont gyakorlati konzekvenciáit.

I.

Eötvös József a római katolikus egyház tagjának vallotta magát s kétségtelen, hogy tiszta szándékkal fáradozott egyház érdekében.⁽⁷⁾ Korántsem jellemezte azonban dogmatizmus, sem konfesszionalizmus. Ő a romantika gyermeke volt - hivatkozott is Schleiermacherre⁽⁸⁾ - aki hitét bensőségesen élte át: A kereszténység hatalma az emberi kedélyben székel.

Abban áll föladata, hogy minden egyest jobbá, bensőleg elégedetté tegyen."⁽⁹⁾ Ugyanakkor kifelé is fordult és komolyan vette a krisztusi szeretet szociáletikai következményeit: vallásunk szent értelmét" például ekként fogalmazta meg: az csak felebarátunk szeretésére int s nem gyűlölködést, s nem embertársunk üldözését adá föladásunkul. Emberi föladásunk segíteni mindig, hol segíthetünk, enyhíteni minden szenvedést, magunkhoz felemelni minden elnyomottat, helyre pótolni minden igazságtalanságot, s ha ezt, s amennyiben ezt teljesítjük, teljesítettük Üdvözítőnk parancsait."⁽¹⁰⁾ Vagy más helyen: A kereszténység nem egy különös nép vagy állam vallása, sem valamely államformáé. A kereszténység kiváló jellemvonása, melynek tartósságát s nagy kiterjedését köszönheti: egyetemisége. [¶] A közös eredet, közös bűnbeesés s megváltás eszményeiből indulva ki, az összes emberiség egysége azon alapeszme, mely a kereszténység minden tanát áthatja. Olyan állapot létesítése, melyben a föld minden népei békésen lakhatnak egymás mellett, testvériségük öntudatában, s egyetlen közösséggé egyesülvén, csupán Istennek szolgálnak, mint uroknak: ez azon eszmény, melyre a kereszténységnek törekednie kell."⁽¹¹⁾ Amikor pedig a hitnek, illetve a vallásnak szükségességéről elmélkedett, nyomban hozzáfűzte követelményét: hogy a társaság minden osztályának közös pontot nyújtson, melyeken azok találkozzanak, s elválasztva egyéb nézeteik s érdekek által, közösségeket érezzék, hogy így, ha már az összeütközést elhárítani nem lehet, legalább a kiegyenlítés lehetségessé váljék."⁽¹²⁾

A múltat illetően az egyház jelentőségét abban látta, hogy belőle fakadtak az egyetemes fejlődés impulzusai. Ha nyugot Európa történeteit tekintjük, azon meggyőződéshez jutunk, hogy a szabadság semmivel sem tartozik több hálával mint a katolikus egyháznak. Ő tartá fel a szellemi érdekek méltóságát az anyagi hatalom irányában, s a nagy küzdelemben, mely alatt a Fejedelmek abszolút hatalma legyőzött s az alkotmányos szabadság Európában megalapított a római pápák vívták az első győzelmet."⁽¹³⁾ Többször elismeréssel nyilatkozott a reformáció társadalom- és művelődéstörténeti kihatásairól is. A francia forradalom okairól szóló tanulmányában pedig ezt írta: Az egyenlőség, a népek közössége, a testvériség [¶] a humanitás és emberszeretet elvei, melyekért a francia forradalom lelkesült: mind e vallás által hirdettek először. S ha a fennálló viszonyok nem feleltek is még meg az elveknek, bizonyos, hogy a keresztyén vallásnak, sőt az egyháznak volt köszönhető minden lépés, mely századok óta ezen irányban történt."⁽¹⁴⁾

A múltból a jelenen át a jövő felé vezető úton járó egyház pedig nem értelmezheti magát statikusan: A vallás oly szoros összeköttetésben áll kedélyi és szellemi életünkkel, hatása annyira attól függ, hogy az szellemi és kedélyi szükségünknek megfeleljen, hogy midőn ezek változnak, módosulnia kell a vallásnak is, s így kétségtelen, mindaz, ami vallásunkban nem az emberi természet általános szükségének, hanem csak bizonyos műveltségi állapotnak felel meg, így például a szertartások, vagy a mód, mely szerént bizonyos igazságok kimondatnak, műveltségi fokunk mellett nem tarthatja magát. Ebből azonban nem minden vallásosságnak megszűnése, hanem csak formáinak módosulása következik."⁽¹⁵⁾ A formai módosulás igénye egy tartalmi jellegű váradalommal párosult, amely az egyetemes keresztyén anyaszentegyház egysége, a megvalósuló ökumené irányába mutat: Egész civilizációnk a kereszténységen alapul s a világ egyes népei nem haladhatnak anélkül, hogy közelednének; és miként kik egy hegy külön oldalairól indulnak ki, a tetőn végre találkoznak, úgy a nemzetek nem közeledhetnek egymáshoz műveltségökben anélkül, hogy mint mindenütt úgy vallásos nézeteikben is végre irányban álljanak, melyet csak az idő érlelhet s bizonyára semmi sem hátráltathat inkább, mintha vallásunk formája mellett buzgólkodva, elfelejtjük - fennebb idézett - szent értelmét." Itt

kapcsolódik be Eötvös József vallási toleranciája. Folytatólag idézte Luthert: ha az apostolok, kik szinte zsidók valának, velünk pogányokkal úgy bántak volna, mint mi a zsidókkal, nem vált vala egy keresztény a pogányok közül"; és I. Gergely pápát: azokat, kik a keresztény vallást nem követik, szelídség, jóakarát, intés és szabad meggyőződés által [kell] vezetni a vallás egyességéhez."⁽¹⁶⁾ Ugyancsak jellemző egyik, 1840. március 6-án az országgyűlés főrendi tábláján tartott beszédének részlete: a lelkiismeretnek minden erőszakolása, bárkik felett űzetik, végre megtermik káros gyümölcsseit, hogy mint mindenütt, úgy a vallásban a nyugalomnak egyetlen biztos alapköve a szabadság. [¶] Mi tisztelni fogunk minden lelkiismeretet, minden vallásos meggyőződést, mert ismerjük mindazon szerencsétlen következtéseket, melyeket a vallásos türelmetlenség s vakbuzgóság a múlt századokban szültek."⁽¹⁷⁾ Optimistán tekintett jövőnk felé, mert Magyarország története - szerinte - azt mutatja, hogy a vallásszabadság biztosítása felekezeti izgatásokra alkalmat nyújthat ugyan, de meg vagyok győződve - fejtegette egyik parlamenti felszólalásában - hogy e hon polgárainak keble, bármely vallásfelekezethez tartozzanak is, nem azon talaj, melyen a gyűlölségnek magvai ki fognának kelni. Hogy e nemzet, mely még akkor, mikor külső befolyások következtében fegyverben állott, soha nem feledkezett meg arról, hogy különböző egyházakban csak az egyházra kéri Isten áldását; hogy ezen nemzet, mely oly korszakban, midőn Európának majdnem minden népei a vallás következtében ketté váltak, soha egységességének érzetét nem vesztette el."⁽¹⁸⁾ Gondolataiban pedig ezt a mondatot írta le: Többnyire annál türelmetlenebbek vagyunk mások véleményei iránt, mennél inkább kételkedünk saját állításaink helyességében."⁽¹⁹⁾

II.

Eötvös Józsefnek a fentiekben érzékeltetett keresztényisége és egyháztörténeti tájékozottsága meghatározta állambölcseleti, illetve valláspolitikai koncepcióját. Eszménye a vallásra épült államhatalom. Egy állam sem állhat fönn vallás nélkül" - szögezte le - nemcsak azért, mert jogfogalmaink mindig vallásos eszméinken alapszanak", hanem mert az állam nem nélkülözheti azt az erkölcsi biztosítékot, melyet csupán a vallástól kölcsönözhet."⁽²⁰⁾ Ez nála nem pusztán értelmi belátáson nyugvó axióma, de a történelemből leszűrt következtetés is. Saját szavaival: A tapasztalás azt mutatja, hogy éppen a leggazdagabb nemzetek: az angol, az amerikai és schweitzzi a legkeresztényebbek, s ha vallásunk tanait tekinti, minden gondolkodó meg fog győződni, hogy az a hatalom, melyet a vallás elvei az életre gyakorolnak, nemcsak nem áll ellentétben a polgári szabadsággal, sőt hogy az minden valódi szabadság nélkülözhetetlen feltétele."⁽²¹⁾ Második minisztersége kezdetén pedig (1868. június 23-án) így beszélt programjáról: Meggyőződésem szerint a természetes állás, melyet az államnak és a törvényhozásnak a különböző vallásfelekezetek irányában el kell foglalni, nem a közöny; azon morális elvek, melyek az államnak alapjait képezik, s melyekben a polgárok milliói megnyugvásukat keresik és találják, a törvényhozás előtt soha nem lehetnek közönyösek. Tehát nem a különböző vallások irányában alkalmazott közöny a törvényhozásnak és kormánynak feladata, [¶] hanem az egyenlő tisztelet minden vallás irányában; belátása annak, hogy az általános vallásosság a legszorosabb összeköttetésben áll az állam jólétével is, hogy az állam soha nem áll biztosabban, mint midőn a polgárok vallásos érzületére támaszkodhatik."⁽²⁶⁾

Az államnak mind a zsarnokságot, mind az anarchiát kiküszöbölő központi hatalmából fakad említett főfelügyeleti joga, ami azonban csak az ország törvényeinek betartatására terjed ki. Értelme az államellenes cselekedetek meggátlása. Az államnak másfelől

biztosítania kell az egyházak tökéletes szabadságát, mint ami közös egyházi-állami érdek.

Az egyedüli, amit az államtól követel a kereszténység, a teljes szabadság; csupán e szabadság biztosítása, amit minden keresztény egyház irányában meg kell adnia; s a vallás egyedül természetes állása keresztény államban, ha a világi és egyházi hatalom függetlenül állnak egymás mellett. Miként az egyház kísérletei, hogy a világi hatalmat magának alávesse, mind nem vezettek célra: szintoly kevéssé fog sikerülni, valamíg a kereszténység nemcsak külsőleg, hanem lényegileg fönnáll, hogy az egyházat tartósan az államhatalomhoz kössék, habár csupa aranyláncot használnak is e célra. Hogy a kereszténység támasza legyen az államnak, szabaddá kell tenni; különben csak államvallás lehet, s nem kereszténység."⁽²⁷⁾ Az egyház függetlensége [¶] vallásunk lényegéhez tartozik. Oly egyház, mely vallási elveihez ragaszkodva, minden világi érdeket alárendel a szellemieknek, egyházi dolgokban soha sem ismerheti el az állam felsőbbbségét."⁽²⁸⁾

Eötvös József gondolatvilágában nemcsak arról van szó, hogy az állam mindenhatósága és a keresztény szabadság összeegyeztethetetlen fogalmak. A szabadság - mint a 19. századnak az egyenlőséggel és nemzetiséggel együtt uralkodó eszméje, amelynek megfelelően át kell alakítani a közéletet - valóságosan akkor teljes, ha érvényesül az államban is, az egyházban is. Továbbá: csak szabad egyház szolgálata építi az államot. Végső következtetése: Oly országokban, melynek polgárai különböző vallásokhoz tartoznak, az egyetértés csak a különböző felekezetek függetlensége és viszonyossága mellett tartathatik fenn [¶] újabb időben minden egyház átlátta, hogy a vallási érzelemnek és a vallásosságnak fenntartását semmi sem biztosíthatja úgy, mint a szabad egyház a szabad államban, úgy a vallásosság, mellyel az egyesek saját egyházaikhoz ragaszkodnak, csak akkor nyújt valóságos támaszt az államnak, ha a haza polgárai saját egyházaik körében éppen oly szabadoknak érzik magukat, mint az államban és e két szabadságban nem az egymással való ellentétet, hanem a közös szabadság biztosítását látják."⁽²⁹⁾ (Mintha Guizot-t⁽³⁰⁾ hallanánk.)

III.

A magyar állam valláspolitikája nem azonosítható Eötvös József képviselőként illetve miniszterként kifejtett valláspolitikai koncepciójával. Úgy tűnik, öt aktuális kérdés megoldása foglalkoztatta leginkább ezen a téren jelentékeny eredményei lettek.

1./ 1840-től kezdve többször felszólalt a vegyes házasságok ügyében, mint amitől milliók lelki csendje, talán hona nyugalma" függ. Részrehajlatlan megoldást sürgetett, mert határozataink alapja csak igazság lehet," azaz a szabadság, egyenlőség, viszonyosság. Szerinte a klérust kényszeríteni kell a polgári törvények megtartására.⁽³¹⁾ Másfelől arra is felhívta a figyelmet, hogy nem szabad pártolni semmit, ami a vallási indifferenzizmust elősegíthetné. A keresztény egyesség" érdekében azt tartotta kívánatosnak, hogy a vegyes házasságokból született gyermekek mind egyvallásúak legyenek s az apa vallását kövessék, mert az édesanyai lelkület nem fogja gyermekei vallásosságát, hitét rontani.⁽³²⁾ A későbbiekben is tiltakozott a reverzális ellen. Véleménye szerint legyen a szülők szabad megegyezésére bízva a gyermekek vallási hovatartozóságának az eldöntése. Ebben az összefüggésben mondta: nem tartok semmit szükségesebbnek és nem számítok semmit inkább a törvényhozás kötelességei közé, minthogy a családokat külső befolyástól lehetőségig megoltalmazza."⁽³³⁾ Csak akkor, ha nem jönne létre megegyezés a szülők között, kövessék a gyermekek nemek szerint szülei vallását - változtatott korábbi álláspontján - amíg vallásuk felől maguk nem határozhatnak.⁽³⁴⁾

2./ Az 1867/17. tc. mondta ki: Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítottak." Eötvös felszólalt érdekükben 1840-ben, beszéde - visszaemlékezése szerint - méltóságos collegáim között nagy botrányt okozott".⁽³⁵⁾ A zsidóság emancipációjáról továbbá terjedelmes tanulmányt tett közzé a Budapesti Szemlében.⁽³⁶⁾ Valójában a kérdés már korábban foglalkoztatta: Ifjúságom első éveitől szívem feldobogott minden elnyomás ellen; gyűlöltem a zsarnokságot, inkább belső ösztönömet követve, mint mert a szabadság áldásairól még okok meggyőznének, s innen van, hogy a zsidók polgárosításának kérdése, még minekelőtte a hazánkban szőnyegre került, már egész figyelmemet magára vonta."⁽³⁷⁾ Az önzéssel párosult előítéleteket vette bonckés alá, amelyek szerint ez a nép egyetemlegesen romlott, vallása és nemzetisége folytán nem illeszkedhetik be a társadalomba, illetve veszedelmes a keresztény vallásra, az államra, gazdaságilag pedig az ország lakosságára. Az idő eljött - hangsúlyozta diétai beszédében - melyben a törvényhozás e szerencsétlen néposztály fölött is kiterjeszté ápoló kezeit. [133;] Csak minden néposztályok iránt gyakorlott hasonló igazság, csak minden emberi jognak teljes tisztelete azon alap, amelyen egy szabad alkotmány épülhet."⁽³⁸⁾ Eszméjének győzelme után, 1868. december 14-én ő nyitotta meg az izraelita kongresszust: örömmel üdvözlöm ez egész tanácskozó testületet, melyben most legelőször gyűltek egybe Magyarország izraelita vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat, egyházi és iskolai ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék."⁽³⁹⁾

3./ Eötvös József művelődéspolitikájában kezdettől fogva központi szerepet játszott az elemi oktatás, a népnevelés ügye, mint ami képessé tesz a szabadság és egyenlőség jogának gyakorlására. A róla való gondoskodást az állam feladatának tekintette, jóllehet meggyőződéssel vallotta: A népnevelésnek mindenkéfelett vallásosnak kell lennie, azaz olyannak, melyen az isteni hit és tiszta erkölcs tanjai keresztülszövessenek."⁽⁴⁰⁾

Az 1848-ban benyújtott törvénytervezetében mégsem elvi szempont, hanem gyakorlati szükség miatt akart államilag fizetett felekezeti iskolákról gondoskodni, remélve, hogy a vallási elkülönítésre idővel nem lesz szükség. jelenleg azonban, mondta, nem oly népnevelési törvényt kell hoznunk, mely bennünket nyugtat meg, hanem feladatunk oly törvénnyel állni elő, mely megnyugtatja az ország polgárainak éppen azon részét, melyre a népnevelés törvénye legnagyobb befolyást fog gyakorolni."⁽⁴¹⁾ A vallástanítást ellenben tüstént el akarta különíteni a többi tantárgytól és a lelkészek feladatává kívánta tenni, vigyázva arra, nehogy, főképp oly helyeken, hol közös vagy több felekezetű iskolák léteznek, a lelkészek vallásbeli oktatás közben a növendékekben más felekezetűek iránt kárhozatos idegenkedést gerjeszthessenek."⁽⁴²⁾ Második minisztersége idején részben valóra válthatta elképzeléseit, de röviddel az 1868/38. tc. megalkotása előtt kelt levelének tanúsága szerint nem ringatta magát illúziókban: A népnevelés jelenleg csaknem kizárólag hitfelekezetek kezében van s onnét a közérzület sértése nélkül ki sem vétethetik; és hol jelen finaciális helyzetünkben semmi kilátásunk sem lehet arra, hogy a törvényhozás a kormányt a népnevelés által szükségelt pénzüsszegekkel oly bőven láthassa el, minőt ez ügynek tisztán állami kezelése igényelne." Ugyanakkor, az állami iskolák szervezése mellett teret engedett az egyházi, illetve magániskoláknak, mondván, hogy a nevelésnek szabadsága alkotmányos országban éppoly lényeges, mint a sajtószabadság, ugyanazon okból s ugyanazon feltételek alatt. E szabadság nélkül a polgárok szellemi kifejlődése erőszakosan egy irányba szoríthatnák."⁽⁴³⁾ 1870-ben megismételte: A közoktatásnak jobb elvét, mint a szabadságot, nem ismerem [133;] minden monopólium az oktatás terén meggyőződésem szerint káros."⁽⁴⁴⁾

4./ Reálpolitikai megfontolásból, az ökumenikus szellem és nemzeti egység ápolása végett már 1848-ban elkészített egyetemi reformterve szerint Pesten a római katolikus hittudományi kar mellé még két fakultást akart felállítani: a protestánsok és görögkeletiek számára.⁽⁴⁵⁾ Gondolatát az 1870-es törvényjavaslatban felelevenítette. Az egyetemi nyilvánosságtól, az egymás melletti tanulástól egymáshoz való közeledést remélt a teológus ifjúság köreiben. Ha a pesti egyetemen theologiai karokat nem állítunk fel, valamint a Catholicusok úgy a protestánsok és görög nem egyesültek külön intézetben és külön helyeken fogják nevelni papjaikat. És ezt még a protestánsokra nézve sem tartom kívánatosnak, mert kétségtelen, hogy ez esetben Debrecen, Patak és Sopron rivalitásba sőt ellentétbe fognak lépni egymással és bizonyosan káros, ha azok, kik a népre oly nagy befolyást gyakorolnak, mint a különböző hitfelekezetek papjai, még azáltal sem hozatnak egységbe, hogy egy helyen neveltetnek. Ily elkülönözés bizonyosan nem mozdítja elé egységünket." A magyarországi nemzetiségek békés együttélését akarta előmozdítani a másik fakultással: Nem ringatom magamat azon reményben, hogy egy görög catholicus theologicus fakultás felállítása azon nemzeti ellentéteket azonnal meg fogja szüntetni, melyek fájdalom, hazánkban léteznek; de hogy az, hogy ezen nemzetiségek papjainak egy része - s éppen a legkitûnőbbek - e hon többi polgáraival egy helyen nyerik műveltségüket, befolyással lesz az ellentétek kiegyenlítésére, az előttem bizonyosnak látszik úgymint kétségen kívül kívánatos az is, hogy a nemzetiségek papjai [#133;] jobb nevelést nyerjenek, mint Karlovczán v.[agy] Balázsfalván."⁽⁴⁶⁾

5./ Török Jenő monográfiája⁽⁴⁷⁾ már korábban feldolgozta Eötvös József valláspolitikájának egyik kardinális kérdését, a római katolikus autonómia szorgalmazását. Újabban előkerült levelei is azt bizonyítják, hogy a szabad egyház a szabad államban" elvét következetesen akarta megvalósítani ezen a téren is, mégpedig szubjektív jellegű elkötelezettséggel. Nemcsak azt fájalta, hogy elérése nélkül a magyarországi római katolikus egyház az állam gyámsága alatt áll, ami szubordinációhoz vezet,⁽⁴⁸⁾ hanem egy vallásilag indifferenssé váló korban - írta - arra kellene törekedünk: hogy a régi tespedésből kibontakozva új életet öntsünk egyházi szervezetünkbe, s lelkesedést ébresszünk azon érdekek iránt, melyekre nézve most csak közönyösséggel találkozunk, [#133;] hogy azon frigy melyet az egyház az alkotmányos elvekkkel köt, ne csak színlelt de valóságos legyen, hogy támaszát ne csak látszólag de valósággal a népben keresse."⁽⁴⁹⁾ Amennyiben az önkormányzat kiépítésével, az alapítványi-anyagi-iskolai, mondjuk így: közéleti jellegű" ügyek intézésében a világiak aktív szerepet kapnak, s többé nem eo ipso csak a klérus irányít és képvisel mindenhol mindent, - a maga korlátlan hatalmával, - ez a katolicizmus megújulását, megerősödését, a római katolikus lakosság szellemi és anyagi felemelkedését vonja maga után. Egyházának lelkiismerete szerint hűséges fiaként ezért is szerette volna az autonómia által új, erősebb alapokra fektetni egyházunkat, hogy ne csak híveinek számában, de civilizáló hatalmában, s az által befolyásában a nemzet tisztelésében az első legyen."⁽⁵⁰⁾

Ennyiben foglalhattam össze, amit Eötvös József valláspolitikájából, annak teológiai és egyháztörténeti jellegű motívumaiból, alapelveiből, legfontosabbnak vélt törekvéseiből megértettem. Kiegészítésként annyit, hogy már 1843-ban szorgalmazta az "unitaria vallás bevételét",⁽⁵¹⁾ megértést tanúsított a görögkeletiek,⁽⁵²⁾ sőt a nazarénusok irányában is.⁽⁵³⁾

Gondolatai a ma emberéből és teológusából több ponton is egyértelmű ellentmondást váltanak ki és kell is, hogy kiváltsanak. Mind etikai, mind szellemi meggondolásból szándékosan nem hagytam el, nem magyarázgattam "kényes részeket", velük nem is polemizáltam. Reá sokkal inkább jellemző azonban tendenciáinak olykor meghökkentően előremutató jellege. Belőlük keveset valósíthatott meg, sőt törvényerőre emelt javaslataival kapcsolatban is ezt írta fiának: "Jó törvények magokban véve még nem elégítik ki a népek szükségait, bármily helyesek azon elvek, melyek népnevelési és interconfessionalis törvényeimben felállítottak, sok időre s munkára lesz szükség, míg e törvények gyümölcseit megteremhetik. De bizonyos, hogy törvényeimben egy szebb jövőnek alapjait raktam le, s evvel beérheti egy ember, főleg koromban."⁽⁵⁴⁾

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

A veszprémvölgyi apácák két búcsúengedélye 1386-ból

Forrásközlések

A veszprémvölgyi apácák két búcsúengedélye 1386-ból

(Adalék a búcsúk 14. század végi magyarországi történetéhez)

Süttő Szilárd

Az alább közölt két búcsúengedély, melyek közül az utóbbi - ha ugyan gyenge, több értelemzavaró hibával terhelt kiadásban is - már megjelent, és arra a veszprémvölgyi cisztercita apácákkal foglalkozó irodalom egy régebbi darabja fel is figyelt,⁽¹⁾ együtt vizsgálva több szempontból is érdekes.

Először is a két búcsúengedélynek jelentős szerepe lehetett abban, hogy nem egész egy évvel kibocsátásuk után az apácák viszonylag költséges építkezésbe foghattak: egy bizonyos Konch nevű kőműves mesterrel egy éven belül két részletben fizetendő 80 dénármárkáért új épületek emeléséről kötöttek szerződést.⁽²⁾ Konch mester működésének nyomait fel is tárták a jezsuita templomrom mellett.⁽³⁾ A búcsúkat, vagy legalábbis a kiadottat, azonban az apácák történetének tárgyalása során ezzel nem hozták kapcsolatba,⁽⁴⁾ pedig ezek alighanem jelentős mértékben hozzájárulhattak az apácák vállalkozásához. Igaz ugyan, hogy csak Alsáni Bálint oklevele említi a búcsú elnyerésének szokásos feltételei után *et* kötőszóval a kolostor javára történő adakozást, Demeter bíboros pedig a kegyelmi állapot elérésén túl csak a zárdatemplom áhítatos látogatását vagy *vel* építésének támogatását írja elő, mégis bizonyosra vehető, hogy a hívek ebben az esetben sem üres kézzel zárándokoltak a Boldogságos Szűz veszprémvölgyi egyházához.

Egyházejogilag is érdekes a két búcsúengedély összevetése. Pusztán a veszprémvölgyi fejedelemasszony búcsú-kumulálásán nem csodálkozhatunk, hiszen az a felfogás, hogy egy alkalommal, lényegében ugyanazon feltételeknek megfelelően - hiszen esetünkben még a két ünnepfelsorolás is csaknem teljesen egybeesik - több püspöktől több búcsú is nyerhető, ha a magasabb teológiának nem is felelt meg, de a középkori hitéletben mégis meglehetősen elterjedt volt. A IV. lateráni zsinat rendelkezése és VIII. Bonifác ezt pontosító dekretáléja, valamint oly nagy teológusok, mint Albertus Magnus tanítása, továbbá egyes későbbi zsinatok tiltakozása ellenére is közkedveltséget élvezett a több püspök által kiállított búcsúengedélyek azon értelmezése - amelyre az illető oklevelek egyébként nem ritkán kifejezetten utaltak is -, hogy a több kibocsátóval a búcsú nagysága is többszöröződött, azaz hogy minden kiállító püspök a hatalmában álló, rendszerint 40 napos búcsút külön-külön is megadta.⁽⁵⁾ Esetünkben tehát inkább az oklevéladók személye és az általuk engedélyezett búcsú mennyisége figyelemreméltó.

Az Alsáni Bálint által engedélyezett 140 napos búcsú nagysága alighanem a bíborosok által elengedhető 100, és a rendes püspöki 40 nap⁽⁶⁾ összeadásából adódik. Alsáni, miként erre oklevele *intitulatio*-jában utal is, nemcsak bíboros volt, hanem VI. Orbán második bíborosi *creatio*-ja (1384. december 17-e) után is megmaradt a pécsi egyházmegye élén,⁽⁷⁾ és így logikus módon összegezte a két méltóságának megfelelő oldó- és kötőhatalomból adódó lehetőségeket. Demeter 180 napja talányosabb. Korábbi, még legátus korából származó búcsúengedélyei pontosan megfelelnek a pápai legátusok korabeli jogosítványainak:⁽⁸⁾ 1384. december 17-én a nagyszebeni Szûz Mária-egyházban az Oltáriszentségről nevezett fraternitás csütörtöki miséit támogatta egy évi és 100 napi búcsúval,⁽⁹⁾ 1385. április 21-én pedig a brassói Szûz Mária-egyház építését ugyanennyivel.⁽¹⁰⁾ Demeter, még Alsáni előtt, elnyerte a lehetőséget, hogy bíborosi kinevezése (1378. szeptember 18.) után is megmaradhasson az esztergomi érsekségben,⁽¹¹⁾ és mivel alábbi oklevelének *intitulatio*-jában sem szerepel más egyházi funkciója, feltehető, hogy érseki vagy prímási méltóságából eredeztette az Alsáni búcsúengedélyét meghaladó 40 napot. Nem érdektelenek azonban az ügy személyes vonatkozásai sem. Tudjuk, hogy a két egyháznagy viszonya kifejezetten rossz volt,⁽¹²⁾ és így talán nem járunk messze az igazságtól, ha a cisztercita apácák megsegítésének szándéka mellett a személyes presztízs csillogtatásának szándékát is figyelembe vesszük. Alsáni Bálint valószínűleg különös gyönyörűséggel élt a lehetőséggel, hogy ősi szokás szerint bíborosként eltekinthetett attól az egyébként szükséges záradéktól, hogy engedélyének érvényességéhez a megyéspüspök hozzájárulása kell:⁽¹³⁾ az apácák egyházai ugyanis exemptek voltak, és nem a veszprémi püspökség, hanem az esztergomi érsekség, azaz Demeter *iurisdictio*-ja alá tartoztak.⁽¹⁴⁾ Demeter a következő nap adta ki saját, Alsániét 40 nappal meghaladó engedélyét - jó volna tudni, hogy Alsáni, a kánonjog doktora, mit szövelt ehhez az oklevélhez.

Harmadsorban, ami ezen privilégiumok Vaticanum II. utáni olvasóját megragadja, az az *arenga*-k emelkedettsége, különösen Demeter oklevelében. Még ha tényleg voltak esetleg nagyon is szekuláris motivációk az oklevelek kiadásának háttérében, és ha egy hivatalos irat formulái mögött nem is lehet testestül-lelkestül az egész embert látni, mégis az olvasóban mocorogni kezd valami rossz érzés: bizonyos értelemben csak jobb lehetett akkor, hatszáz évvel ezelőtt, mert ami e két irat korából ránk maradt, ami sajnos teljesen természetes számunkra, az a világ dicsőségét hajszoló főpásztor, és ami szinte nyomtalanul eltűnt, az éppen ebben az egyszerre természetes és átszellemült Mária-tiszteletben megnyilvánuló egészséges spiritualitás.

Dokumentumok

1. sz.

Alsáni Bálint bíboros, a pécsi püspökség kormányzója a veszprémvölgyi Szûz Mária monostornak 140 napi búcsút engedélyez.

(Buda, 1386. június 5.)⁽¹⁵⁾

Valentinus, divina miseratione tituli sancte Sabine sancte Romane ecclesie presbiter cardinalis atque ecclesie Quinqueecclesiensis perpetuus gubernator, omnibus Christi fidelibus, tam presentibus, quam futuris, harum notitiam habituris salutem in Domino et benedictionem paternam. Ad divine religionis observantiam augetur fidelium cordibus pura devotio, et superne potentie eo magis spiritu quodam allectivo caritatis famulantur, quo se eterne glorie fieri participes aliquo patrocinio veritatis invitantur. His itaque cupientes planos aditus, quibus ad lucis indeficientis claritatem in spiritu possint pulsa livione peccati ascendere, facilius ante oculos designare, et monasterium [sic!] sub auspiciis Virginis gloriose constructum in valle Vesprimiensi precipua celebritate venerari, omnibus vere penitentibus et confessis dictum monasterium in singulis festivitibus eiusdem Virginis ac ipsius dierum festorum octavis atque in festis nativitatis, circumcisionis, resurrectionis et ascensionis Domini, penthecostes, sancte Trinitatis, corporis Christi, inventionis et exaltationis sancte crucis, nativitatis et decolationis Iohannis Baptiste, Michaelis archangeli, Petri et Pauli ac aliorum apostolorum, omnium sanctorum, quatuor euangelistarum et quatuor doctorum, Stephani et Ladizlai regum ac Emerici ducis, Georgii et Laurentii martirum et Martini et Nicolai confessorum beatarumque Marie Magdalene, Katerine, Margarete, Lucie, Dorothee, Agathe, Agnetis, Clare et Scolastice virginum, Elene et Elizabeth reginarum, necnon dedicationis ecclesie dicti monasterii et in octavis dictarum festivitatum, quas ecclesia celebrat, mentibus piis et devotis visitantibus, et manus ad contribuendum de bonis a Deo concessis pro fabrica antedicti monasterii [sic!] porrigentibus, de omnipotentis Dei misericordia confisi auctoritate beatorum Petri et Pauli de iniunctis eis penitentiis centum quadraginta dierum indulgentias in Domino misericorditer relaxamus presentium nostrarum testimonio litterarum, quas munitas appensione sigilli nostri mediocris pontificali sigillo carentes mandavimus monialibus monasterii [sic!] antedicti assignari. Datum Bude, die quinta mensis Iunii anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo sexto.

A plica bal szélén: "*Ad supplicationem domine Rosine, abbatisse monasterii contenti in presenti indulto.*" Jobb szélén valószínűleg Alsáni Bálint előttem ismeretlen páduai jegyzője nevének rövidítése: "*Sal[...] Patavus*".

2. sz.

Demeter bíboros, az esztergomi érsekség kormányzója, főkancellár, a veszprémvölgyi cisztercita Szűz Mária kolostornak 180 napi búcsút engedélyez.⁽¹⁶⁾

(Buda, 1386. június 6.)

Demetrius, miseratione divina tituli sanctorum Quatuorcoronatorum [sic!] presbiter cardinalis, sancte Strigoniensis ecclesie gubernator perpetuus auleque regie summus cancellarius, universis Christi fidelibus presentium notitiam habituris salutem in Domino cum caritatis continuo incremento. Cum ad divine laudis obsequium basilice sanctorum in titulum eriguntur, ut in eis, que domus orationum existunt, suffragia beatorum agminum implerentur, quorum presidii Christi fideles eterne felicitatis premia consequantur; terrestres quidem ecclesia celestis mansionis edificium representat, et in hac exhiberi debet officium [sic!], quo ad illam per feliciorum ascensum possit aditus preparari. Gloriosa siquidem beata virgo Maria, mater salvatoris virgo serena, plena deliciis et omnium virtutum floribus insignita, que virginitatis flore servato florem inmarcescibilem, Ihesum Christum, in mundo produxit et edidit salvatorem, tanto latius, tanto perfusius meruit humanarum laudum extolli preconiiis et devotis mentibus revereri precipuisque honoris insigniis venerari, quanto super choros angelorum sublimius exaltata in excellentissimo solio prelatore cum filio, quem genuit, residens pro suis devotis benignius et efficacius intercedit. Hec enim postulat, ut delinquentium culpas non iudicialiter arguat, sed in iudicio misericorditer pietate relaxet; hec benignas aures clamantium vocibus exhibet nec eas denegat suis inquisitoribus impartiri; hec defensatrix inclita devotorum, hec dolentium consolatrix, hec dulcis ad eterni Patris dexteram advocata consistens piis eius precibus suis pectoribus veniam impetrat, ut ipsi eius sedule intercessionis gratia de tenebris erigi, ad vere lucis introduci gloriam mereantur. Ut igitur ecclesia beatissime Marie virginis, matris Dei, in valle Vesprimiensi sanctemonialium Cisterciensis ordinis constructa a populis Christianis devotius frequentetur, et a Christi fidelibus iugiter

veneretur, omnibus vere penitentibus, contritis et confessis, qui dictam ecclesiam beate Marie virginis sanctemonialium in singulis festivitibus beate Marie virginis ac aliis infrascriptis, scilicet nativitatis, circumcisionis, epiphaniarum Domini, pasche, ascensionis, pentecostes, sancte Trinitatis, corporis Christi, inventionis et exaltationis sancte crucis, nativitatis et decollationis sancti Iohannis Baptiste, in festis beatorum Petri et Pauli et aliorum apostolorum, quatuor ewangelistarum, quatuor doctorum ac martirum Stephani, Adalberti, Georgii, Laurentii, Stanislai, Cosme et Damiani, necnon confessorum Martini, Nicolai, Stephani et Ladislai regum, Emerici ducis, sancti Benedicti abbatis, necnon Katherine, Margarethe, Clare, Dorothee, Agnetis et Lucie virginum, Elene et Elizabeth electarum humiliter et devote visitaverint vel ad eius fabricam manus porrexerint adiutrices, omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi centum et octaginta [sic!] dies in Domino misericorditer relaxamus. In cuius indulgentialis concessionis testimonium presentes nostri maioris et attentici [sic!] sigilli munimine duximus roborandas. Datum Bude, VI. die mensis Iunii anno Domini millesimo trecentesimo octagesimo [sic!] sexto.

a cikk
elejé-
re.

a
címlap-
ra.

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

Levelek egy álnéven megjelent régi magyar könyvről

Levelek egy álnéven megjelent régi magyar könyvről

Szigeti jenő

1948. július 12-én - még Pongrácz József⁽¹⁾ (1885-1963) hosszúra nyúlt könyvtár-igazgatósága alatt - került a Pápai Református Egyházkerületi Tudományos Gyűjtemény tulajdonába az erdélyi szombatosok történetét kutató Thury Zsigmond (†1948) nagy mennyiségű, máig feldolgozatlan kéziratos hagyatéka.⁽²⁾

Thury Zsigmond jeles könyvét⁽³⁾ azóta is használjuk, de személyéről, további sajtóságosan csonka életpályájáról a lexikonok is megfeledkeznek. Pedig hagyatéka egy szüntelenül szorgoskodó tudós, máig sok érdekességet felmutató munkásságáról tanúskodik. A hagyatéka áttekintése során találtam három, egymással összefüggő levelet. Ezt szeretném tudománytörténeti érdekessége miatt közzétenni.

Az első irat Thury Zsigmond írógéppel írt levéltöredéke, amit 1941-ben írt Szentiványihoz a gyöngyösi ferences rendházba.⁽⁴⁾ A töredék így szól:

A csurgói Csokonai Vitéz Mihály gimnázium nagykönyvtárában⁽⁵⁾ (és az egész világon egyedül még csak a londoni British Museumban)⁽⁶⁾ van meg egy érdekes protestáns vitairat, melynek címe: PARABOLICO PROPHETICA de infausto FAUSTI SOCINI Asseclarum exitu illustrata Per CHRISTOPHILUM DIALITHUM OXONII Tipis L.L. AnnopenVLtIMo qVo ChrIstI ECCLesIa Vera noVI seCVLI noVa Vota eXpeCtaret.⁽⁷⁾

Ebben az 1699-ben napvilágot látott Unicum-ban találok az F3" jelzésű (valószínűleg 69.) oldalon a következő szöveget:⁽⁸⁾

Cl. Hottingerus fatetur⁽⁹⁾ in Clavi Prophet.se aliquando ab Achmed Ibn-Ali Susiensi Mahumedano audivisse imagines apud Turcas, esse [most itt görög betűkkel van nyomtatásban ez a szöveg, amit latin betűkkel átírok, így] algédona en ophthalmois, dolorem, scandalum in oculus, et ego ipse in Hungaria Gyöngyösini, Turcas Agrienses semel Crucifixi caput coram templo Monachorum erecti bombardis seriisse:⁽¹⁰⁾ Budenses autem in ipso templo, alterius statuæ caput sica amputasse, puer vidi.

Az álnévű szerző kilétét én már megállapítottam és tudom, hogy azonos azzal a Gyöngyösi Pál (pettyeni) ref. teol. tanárral és íróval, akiről a Heves Vármegye Monográfiája⁽¹¹⁾ is említést tesz a 373. oldalon, természetesen ennek a máig ismeretlen művének említése nélkül. (Lásd még Szinnyei: Magyar Írók Élete és Művei című munkájának vonatkozó kötetét!)⁽¹²⁾

Bizonyára az érdekelt szerzetesrend mai tagjai előtt is valószínűleg ismeretlen történelmi adat nyomát hiába keresem a megyei monográfiának gyöngyösi vonatkozású részében és így megállapítandó lenne, hogy melyik barátok-templomáról van szó a Gyöngyösi Pál szemtanúi hitelességgel megírt adatában⁽¹³⁾ és melyik évben történhetett ez az eset, mely minden bizonnyal 1670 és 1686 között mehetett végbe.

A levél eleje - mint ahogyan ez Bán Imre itt közölt leveléből is kitűnik - egy, a Gyöngyösi Kalendáriumban közölt iskoladráma szövegére vonatkozik. Ennek nem akadtam a nyomára. Ellenben erről az érdekes kultúrtörténeti szoborrongálásra vonatkozó adatról a további levelekből, érdekes adalékokat tudhatunk meg.

Szentiványi Thury Zsigmond levelét Bán Imréhez⁽¹⁴⁾ juttatta el aki ebben az időben a gyöngyösi állami gimnázium tanára volt. Így ő válaszolt Thury kérdéseire 1941. június 7-én. Az irodalomtörténeti értékű levél így szól:

Igen tisztelt Főszerkesztő Úr!

Szentiványi Ő méltóságához intézett szíves sorai, illetőleg a levél melléklete az adatok nyomozása céljából hozzám jutottak, s az alábbiakban leszek bátor néhány közlés megtételére.

A Gyöngyösi Kalendáriumban közölt XVII. századi iskoladrámának nem akadtunk nyomára. A Főszerkesztő Úr által említett tanár sohasem szolgált Gyöngyösön. 300 éves gimnáziumunk teljes tanári névsora ismeretes előttünk, a közölt név nem szerepel (a levél természetesen nincs nálam, ezért nem emlékszem hirtelenében a névre).

Az iskoladrámákkal egyébként Alszegey Zsolt hajdani gyöngyösi tanár foglalkozott (ma a budapesti egyetem professzora) és neki van egy jeles kiadványa, ezt minden bizonnyal ismerni méltóztatik (Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Bpest, 1914.) Ismeretlen gyöngyösi iskoladrámát azonban ő sem publikált. - A Gyöngyösi Kalendárium megjelent (1909-1914) évfolyamait Szirmák Jenő tanártársammal néztük át. A Kalendárium ma már kaphatatlan, esetleg régi gyöngyösi urak könyvtárából volna kikölcsönözhető, ha ugyan megőrizték: A Gimnáziumunknak természetesen teljes sorozata van.

A másik kérdésben már egy kissé bővebb felvilágosításokkal szolgálhatok.

Gyöngyösi Árva Pál életrajzát Révész Kálmán írta meg (Magy. Prot. Egyháztörténeti Monographiák I. kötet, Bpest, 1898.) E tanulmány szerint a pettyeni előnevet ő sohasem használta, csupán fiai - ki kell mondani! - abususáról⁽¹⁵⁾ van szó, mert nem voltak nemesek. Gyöngyösön a XVII. században virágzó református középiskola volt. E tényt a szakirodalom nem nagyon ismeri, de a református egyház igen gazdag levéltára számos adattal szolgál ennek bizonyítására. (Vö. Bán Imre: A gyöngyösi református egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben. Magyar Könyvszemle, 1940. júl.-szept. szám.) Gyöngyösi Árva Pál tehát itt iskolázott. Debrecenben 1690-ben subscribált. (Thury Etele: Iskolatörténeti Adattár. II. köt. Pápa, 1908. 168. l.) Életrőja szerint hihetőleg megfordult előbb Sárospatakon is.

Gyöngyösön 1688-ig tanulhatott, mert ekkor űzik ki a ref. prédikátort és iskolát 26 tógátus deákkal együtt. (Kecskeméti ref. egyházmegye legrégebb jegyzőkönyve - és a helyi levéltár szerint!)

A Dialithus álnév alatt kiadott művét az irodalomban már régebben neki tulajdonították. Zoványi Jenő készül, ezideig kéziratban lévő protestáns egyháztörténeti lexikona már az ő neve alatt említi.⁽¹⁶⁾ Hogy Zoványi adatát honnan veszi, azt hirtelenében nem tudom megmondani, de ismerve az ő óriási tudását és páratlan

megbízhatóságát az adatkutatásban, vakon elfogadom: tehát a Dialithus - Gyöngyösi azonosítás már régebbi keletű. Főszerkesztő Úr adata azonban igen becses, mert kétségtelenül igazolja a Dialithus-féle munkát Gyöngyösi Pál írta! Eddig csak neki tulajdonították.

Ami az idézet tartalmát illeti, itt semmi különösebb nehézség nincs: Gyöngyösön ferencesrendi szerzetesház működik a középkor óta megszakítatlan folytonossággal. A török hódoltság alatt a katolikus pasztorációban kiemelkedő szerepe volt a gyöngyösi klostornak, amint azt Karácsonyi János⁽¹⁷⁾ és Szabó Pius⁽¹⁸⁾ ismert munkáin kívül Szekfű Gyula is megrajzolja Magyar Történetében.⁽¹⁹⁾ A hódoltság idejében voltak ugyan jezsuiták is Gyöngyösön (1634-től!), de nekik nem volt templomuk, csak rendházuk és gimnáziumuk (a mai állami gimnázium őse!) - az adat reájuk nem vonatkozhatik. Azt nem kell írnom, hogy az említett szoborcsonkítások és más kegyeletsértő vandálizmusok a töröknél napirenden voltak, hiszen ezt, mint a XVII. század kutatója, számos példából méltóztatik ismerni.

Nehezebb a megtörtént eset időbeli rögzítése. Gyöngyösön nem volt török helyőrség, ezért a kóbor török katonák, maralócok, váltságdíjukat kolduló rabok és más ilyesfajta elemek töméntelen erőszakoskodást követtek el. Több szultáni fermán, budai és egri rendelet intézkedik megfékezésükről.

Gyöngyös városának igen értékes török kori okleveles anyaga pompás regesztákban ki van adva Fekete Lajos budapesti egyetemi tanár alábbi munkájában: Gyöngyös város levéltárának török iratai. Megjelent 1933-ban az Egyetemi Nyomdánál. Méltóztatnék ezt áttanulmányozni és innen talán megállapítható, hogy melyik zavargásra illik rá legjobban a Gyöngyösi Pál élménye. A Főszerkesztő Úr által felvetett határpont (1670 és 1686) között ugyan nehezen találni ilyen következtetésre alkalmas iratot, mert ami van, az a 70-es évek elejére mutat, ekkor pedig a mi Gyöngyösink még igen fiatal volt, alig emlékezhetnék rá. Azért az adatok figyelmes kiilemzésével talán mégis nyomra lehet akadni.

Legyen szabad egy kérést is tolmácsolnom. Szíveskedjék a Dialithus-Gyöngyösi Pál-féle azonosítás kétségtelen bizonyítását a Magyar Könyvszemlének megírni, vagy ha ennek bármi nehézsége volna, akkor nekem felhatalmazást adni, hogy ennek az adatnak felhasználásával az eredményt rövid cikkben lerögzíthessem [sic!], mert e könyvészetileg becses adalék egyébként veszendőbe megy. Ki tudja, mikor lesz a Gyöngyösi-féle munka ismét hozzáértő kutató kezében?

Esze Tamás⁽²⁰⁾ gyöngyösi ref. lelkész és jómagam beható módon búvároljuk a gyöngyösi református egyház történetét, néhány ilyen irányú publikációnk már meg is jelent, azért is érdekelne bennünket a Gyöngyösi-féle adat közzététele.

Egyébként ismeretlenül is a legszívélyesebb üdvözlözetemet tolmácsolva, maradok Főszerkesztő Úrnak mindenben kész híve

Gyöngyösön, 1941. június 7-én

Bán Imre⁽²¹⁾ áll. gimn. tanár

Thury Zsigmond Zoványi Jenőt (1865-1958)⁽²²⁾ is megkereste Gyöngyösi Pálra vonatkozó kérdéseivel. A jeles egyháztörténész a következőket válaszolta:

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Én az illető művel sohasem foglalkoztam, mert azt nem mondhatom foglalkozásnak, hogy a múlt évben megjelent "Cikkek"-ben a Gyöngyösi Árva Pál címszó alatt valahonnan azt írtam egyebek mellett, hogy valószínűleg ő a szerzője egy, az unitáriusok ellen 1699. Oxfordban Dialithus álnévvel megjelent könyvnek." De azt sajnos föl nem jegyeztem, hogy honnan vettem ezt a fenntartással közölt adatot.

Nagy örömet találnék azonban abban, ha részletesebben olvashatnék a dologról. Ha szerkesztő úr az a Thury Zsigmond, aki valaha a szombatosokkal foglalkozott: akkor engedje meg, hogy felhívjam a figyelmét az Egyetemes Philologiai Közöny 1935. évi folyamában megjelent "Két Bogáthi Fazekas Miklós" című cikkemre.⁽²³⁾

Méltóztatik-e ismerni Sas Ferenc nyugalmazott gimnáziumi tanárt? A felesége unokatestvérem, tehát ha ismerni tetszik kérem átadni meleg üdvözetemet.

Köszönet a bizalomért. Sajnálom, hogy nem felelhettem meg neki.

Kiváló tisztelettel

Bp. XII. Böszörményi út 15.

1941. júl. 16.

Zoványi Jenő

Eddig az érdekes levélváltás, aminek eredménye egy érdekes szoborrombolással kapcsolatos adat és egy eddig csak sejtett információ: Dialithus - egyenlő Gyöngyösi Árva Pállal. Az egykori csurgói gimnázium könyvtárában őrzött könyv pedig valószínű Gyöngyösi oxfordi disszertációja.

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

Amikor a család is bocsánatos. (Választások Sajóvámson 1949-ben)

Kalászatok^(*)

Amikor a család is bocsánatos. (Választások Sajóvámson 1949-ben)

(közli: Hajdú Imre)

Az 1949-es választások már a Magyar Függetlenségi Népfront (MFNF) felügyelete alatt zajlottak. A Magyar Kommunista Párt ekkorra már magába olvasztotta az 1947. évi országgyűlési választásokon gyengén szereplő Szociáldemokrata Pártot (fúziójukból keletkezett 1948 tavaszán a Magyar Dolgozók Pártja), illetve felörölte a többi úgynevezett demokratikus pártot (Nemzeti Parasztpárt, Független Kisgazdapárt) is. A függetlenség egyre kevésbé észrevehető látszatát fenntartandó, olyan társadalmi szervezeteket hoztak létre, mint az MFNF.

Annyi azonban bizonyos, hogy 1949-ben nem a választási ciklus lejárta miatt írtak ki ismét választásokat. A látszólagos egységbe tömörült társadalmi osztályok (munkásság - parasztság - értelmiség) együttműködése szolgált ürügyül arra, hogy a kizárólagosságot hirdető kommunisták egyeduralma kiteljesedjen. Már a választási jelmondatok is ezt tükrözték: "Okultunk négy esztendő áldatlan pártversengéséből, nem engedjük megbontani dolgozó népünk egységét." Nem vernek többé éket közénk a nagybirtokosok és nagytőkések, a külföldi imperialisták ügynökei!"⁽¹⁾

Ettől kezdve egészen 1990-ig a magyarországi választásokat a 96-98%-os részvételi arány és - sokszor kényszeredett - népünnepély jellemezte. Ez egyben azt is jelentette, hogy a választási szavazólapokon egy jelölt neve szerepelt. 1949-ben ráadásul az számított érvényes szavazatnak, amikor a szavazólapon semmilyen írásjel nem volt, tehát érintetlenül hagyták azt. Mindezek ellenére sok helyen előfordult, hogy egy-egy településen a népfrontos jelölt ellen szavaztak. Így történt ez Borsod vármegyében Sajóládon és Tardon is.⁽²⁾

Alábbi jelentést szöveghűen közöljük, feloldva a központozás, valamint a nagy- és kisbetűk ellentmondásait, érintetlenül hagytuk azonban a tipikus szófordulatokat, és a kor jellegzetes kifejezéseit.

Dokumentum⁽³⁾

Magyar Dolgozók Pártja Járási Bizottsága

Miskolc Zsolcai kapu 7. Telefon 23-34.

MDP Borsodmegyei Bizottság Oktatási Osztály

Miskolc.

Jelentés.

A Sajóvámosi választásokkal kapcsolatosan.

Sajóvámos község egy jobboldali beállítottságú reakciós⁽⁴⁾ község. Pártunknak 76 tagja van, ebből 40 fizető.

A választások előtti időben többször kimentünk Sajóvámosra, hol vezetőségi értekezlet, hol népnevelő értekezletet tartottunk. Közvetlen a választások előtt, amikor kisgyűléseket és házi egyéni agitációt tartottunk, olyan nagy volt az érdeklődés, hogy nekem már akkor is feltűnt, hogy ebben a községben ilyen nagy az érdeklődés a Függetlenségi Népfront, illetve Pártunk iránt, mert biztosan tudtam, hogy ez nem valóság, ez csak egy klikk, amely félre akar vezetni bennünket.

A választások után a jelentésemben, amit a Megyebizottsághoz 3 példányban küldtem el, bőven foglalkoztam, hogy Sajóvámoson egy szervezett bandával van dolgunk, aki látszatot akar kelteni és félre akar vezetni bennünket. A választások napján a járási bizottság által kijelölt 10 községben ellenőrzésem alkalmával 11 óra 30 perckor érkeztem Sajóvámosra. Az I-es körzetbe mentem, amely a községházán volt. Alighogy ott tartózkodtam, a II. körzetből, amely a római katolikus iskolában volt, 11.40 perckor jelentették, hogy a II. szavazókörzetben megállt a szavazás, mert valaki a fülke feletti mennyezetet átfúrta és egy asszony észrevette és végig az utcán kiabálta, hogy "nem titkos a választás és ő nem fog szavazni." Természetesen ezt többen is hallották, és ez ürügy volt arra, hogy a többiek is elmaradtak a szavazástól. Én azonnal átmentem a II. szavazókörbe, és ott az udvarban, és kint az utcán is egy tömeg férfi csoportosult és szitkozódva kiabáltak és kívánták, hogy az illetőt, aki a mennyezetet megfúrta, azonnal kutassuk ki. Én bementem a szavazóhelyiségbe, ahol már ott találtam Solymár János rendőr századost, aki rendőri ellenőrzés útján volt, és már vizsgálta a mennyezetben levő kifúrt lukat. Megállapította, hogy ez friss fúrás, de ezt csak nekem mondta sűgva, hogy más ne hallja. Az iskolaudvarban összegyűlt férfiak közé mentem és mondtam nekik, hogy nincs semmi hiba, a fülkét arról a helyről az iskolának egy másik részébe helyeztük, bátran lehet szavazni, mert már a fülke teteje is le van takarva. Erre egy páran be is mentek és annak rendje módja szerint le is szavaztak.

Az esetről Solymár János bajtárs rendőri vonalon, én pedig pártvonalon jelentést tettem a miskolci járási választási irodának, ahol azt a felvilágosítást kaptam, hogy saját belátásomra intézkedjem. Akkor már a választás teljesen megállt. Ez kb. du. 3 óra tájban lehetett. Akkor elmentem a templom előtt a jegyzővel és a bíróval és 3 jó tekintélyes emberrel. Megvártuk, míg a róm. kat. templomból kijöttek, és ott rögtönöztünk egy népgyűlést. Egy órával később ugyanezt tettem a ref. templom előtt. Ugyancsak igénybe vettünk 70 elvtársat, népnevelőt és 10-es csoportbizalmikat, és házról-házra mentek, hogy aki még nem volt szavazni, azonnal jöjjön szavazni, mert mindenkinek saját érdeke, hogy leadja szavazatát. Erre meg is indult a szavazás, úgyhogy 6 óra 30 percre már alig volt a községben, aki nem adta le a szavazatát. Még egyszer megmozgattuk a nevelőgárdát, erre mindenki eljött és leszavazott.

Természetesen a fent említett körutamról én így lemaradtam, és a kocsit hazaküldtem Miskolcra. Csak éjjel 12 órakor jöttem azzal a kocsival, amely hozta az urnát.

Közben kivizsgáltam, hogy mi, és ki okozta a választás menetét. Megtudtam, hogy a mennyezet átfúrása a titkár beismerése szerint túlbuzgóságból történt. Azért fúrta át a mennyezetet Buckó elvtárs, hogy a nyíláson keresztül ki tudja lesni, hogy Szőke Nándor volt földbirtokos és a papok hová fognak szavazni. Erre azonban nem került sor, mert ezek mind nyíltan szavaztak a Függetlenségi Népfrontra.

Az észrevételem az volt, hogy dacára annak, hogy a két pap nyíltan ránk szavaztak, mégis több mint valószínű, hogy a klikknek a szervezése tőlük származik, illetve ők irányítják. Az is gyanús nekem, hogy a nyílás, amelyet a fülke felé fúrtak, hogy nem provokáció volt. Ezt abból következtetem, hogy a választásnál a

kulákok mind nyíltan szavaztak, de az egyszerű parasztok és volt gazdasági cselédek vagy üres borítékot, vagy pedig egy újságpapírost, sőt Horti [sic!] kép is volt és imakönyvből kiszakított lap betéve a szavazó borítékba.

Ott tartózkodásom alatt arról is meggyőződtem, hogy nagyon fájlalják a volt református papjuknak a lezárását, ami természetes, hogy jogos volt. Az is feltűnt nekem, hogy a járásunkban, ahol ref. és kat. felekezetű a község, sehol sincsenek olyan jó viszonyban sem a papok, sem a hívők egymással, mint éppen Sajóvamoson. És a volt ref. papnak a felesége, ha ő ugyan nem is megy sehová, de hozzá nagyon sokan járnak felekezeti különbség nélkül és különösen sokan jártak hozzá a választások előtt. Ezek a tények arra hagynak következtetni, hogy a községben a két pap és esetleg a börtönben lévő ref. papnak a felesége vezetik a klikket, ami a választás alatt működött.

Szerintem mind a két papot és a ref. papnak a feleségét el kellene távolítani a községből.

Eltvársi üdvözléssel:

Miskolc, 1949. június 10.

Jeremi Imre

j. prop. vez.⁽⁵⁾

(közli: Hajdú Imre)

a cikk
elejé-
re.

a
címlap-
ra.

1.
 évfolyam **Felharsog a fergeteg… (A református lelkész hatása" a**
 1. szám **beszolgáltatásra, 1953.)**
 A. D.
 MM

Kalászatok^(*)

Felharsog a fergeteg… (A református lelkész hatása" a beszolgáltatásra, 1953.)

(közli: Dienes Dénes)

A Magyarországi Református Egyház a "fordulat éve" után igen nehéz helyzetbe került. A közegyházi élet változásairól, csapdairól, szereplőinek bukásairól és helytállásairól számot adnak egy 1999-ben megjelent tanulmánykötet újonnan sajtó alá rendezett írásai.⁽¹⁾ A gyülekezetek életéről viszont meglehetősen keveset tudunk. Az alább közölt dokumentum bepillantást nyújt, egy konkrét eset nyomán, egy borsodi község református gyülekezetének sajátos helyzetébe a legnehezebb évek alatt.

Szabó József mezőnagymihályi lelkész 1952. december 31-i hatály-lyal nyugdíjba vonult,⁽²⁾ ezzel a lelkészi állás megüresedett. A presbitérium, készülve a leendő választásra, az 1952. szeptember 17-i ülésén kinyilvánította, hogy "szükségesnek tartja az egyházközség összes tagjainak szabadon gyakorolt választójoga biztosítását". Bizonyára már volt némi tapasztalatuk a "népi demokrácia" működéséről. De az az értesülés is motiválta állásfoglalásukat, miszerint az egyházmegye vezetése óhajt lelkészt helyezni Nagymihályra.⁽³⁾ A választójogával élni akaró presbitérium jelöltet állított Tóth Gusztáv helybéli származású, akkor bódvalenkei lelkész személyében. Intézkedését egyeztetette Keresztúri Kálmánné helyi tanácselnökkel, aki a döntést támogatta. A presbitérium lépése azonban nem gyülekezeti konszenzuson nyugodott, mert mások az ugyancsak nagymihályi származású Szilvássy Jánost szerették volna papjuknak. Vele szemben viszont a tanácselnök asszony egyértelműen kijelentette, hogy "helybeli kulák nem lehet a nagymihályi pap". Ennek meglehetősen súlya lehetett, mert az esperes tudomására hozták azt is a presbiterek, hogy "Mezőnagymihályon nagyon keménykezű Párt és Tanács működik".⁽⁴⁾ Ennek ellenére az 1953. február 1-i választáson Szilvássy János többséget kapott Tóth Gusztávval szemben. A választás eredményét viszont 75 egyháztagnak megfellebbezte. A fellebbezési iratból kiderül, hogy kortesek és ellenkortesek Tóth Gusztávot kommunistázták ("a palástja alatt hordja a vörös csillagot"), Szilvássy Jánost pedig kulákozták ("kizsákmányoló családból származik").⁽⁵⁾ A presbitérium 7 tagja is tiltakozott a választás eredménye ellen, "az állammal való jó békesség érdekében".⁽⁶⁾ Ugyanezt tette a tanácselnök és a párttitkár is, mondván, hogy Szilvássy azért választották meg, mert a kulákok politikai változás esetére megfenyegették az embereket, "ha változik a helyzet, majd ők adnak mindenkinek".⁽⁷⁾ Az áldatlan helyzetet látva, komoly lelkipásztori bölcsességről tanúságot téve, Szilvássy János nem fogadta el megválasztását, Tóth Gusztáv pedig már előtte kifejezte, hogy számára sokkal fontosabb a békesség, mint a nagymihályi papság.⁽⁸⁾ Az esperes mindezeknek megfelelően felkérte a presbitériumot, hogy a fellebbezésben igényelt bírósági eljárástól tekintszen el, lévén az ügy tulajdonképpen tárgytalan. Ugyanebben a szellemben kérte a tanácselnököt és a párttitkárt is beadványuk visszavonására.⁽⁹⁾ Erre válaszul született az alább olvasható irat.

Zűrös lelkészválasztás másutt és más időkben is volt. A tipikus bolsevik jelszavakkal és szóhasználattal teletűzdelt szöveg sok minden mellett leginkább arra világít rá, hogy a szocialista társadalomban a szabad egyház valósága gyülekezeti szinten sem létezett.

Mivel a konkrét esemény mellett leginkább a stílus hordozza a forrásértéket, a közlésben ezúttal ragaszkodtunk a - francia kockás füzetlapra gépelt - levél betűhív átírásához. Megőriztük a helyesírási (pl. egybe- és különírási) hibákat, a szerző számára szemmel láthatóan nehézséget okozó alany-állítmány egyeztetésből fakadó döcögő mondatszerkesztéseket stb.

Dokumentum

Mezőnagymihály községi tanács vb.-tól.

A Borsodi református Egyházmegye

Esperesi Hivatalának.

Miskolc.

A 6/b/1953. számú megkeresésére az Esperesi Hivatalnak válaszolva a következőket közlöm:

1. Szilvási János ref. lelkésznek Mezőnagymihály községbe való megválasztása ellen benyújtott tiltakozásunkat nem csak, hogy eddig, hanem időtlen időkig fenntartjuk és a visszavonásról szó sem lehet. Még pedig elsősorban azért, mert maga a választás nem volt titkos és nem is lehetett akkor amikor a reá szavazók fellestek állítva és névszerint hallhatóan diktálták be, hogy x és y és így tovább akik mellette vannak. De ettől függetlenül és főleg azért nem, mert ez a választás minden volt csak nem lelkész választás és még inkább nem pedig azért, mert ez a választás teljesen politikai síkra lett átvive, aminek jellemei a következőkben mutatkozott meg és nyert tényleges beigazolást.

2. Ezen választással kapcsolatosan felütötte fejét a kulákság és klerikális reakció összes csökevénye, sőt egyenesen tetőpontra hágott akkor, amikor elvonva mindenki figyelme az egyébb és talán sokkal fontosabb kötelezettség teljesítéséről. Így történt az, hogy a Tanács és a Párt figyelmeztetése ellenére a legmerészebb módon tovább folyt az agítálás maga a Demokrácia és a Kormányzat ellen, ugyan akkor megfélemlítve arról még az irányító szervek is, hogy ennek az akna munkának nagyon súlyos következménye lesz. Nem tudja a tanács elképzelni azt, hogy kifogja a megtörtént mulasztásért a felelőséget vállalni, mert ezen választás ürügye miatt községünkben eddig: 45. drb. hízottsertés, 18.000 drb. tojás, 109. drb. baromfi és 6000 liter tej beszoigáltatása maradt el, azért, mert sokan a kulákság be folyása és a klérus ügynökeinek karmaiba esve, hittek és még mais hisznek abban, hogy ez így is jó lesz. Tehát joggal kérdezi a Tanács, hogy kiválaszja ezekért a megtörtént és helyre hozhatatlan mulasztásokért a felelőséget?

3. A fenti megtörtént hibák további halmozódása, valamint a dolgozónépeknek a mezőgazdasági munkáktól való elvonása (amit Pártunk és Kormányzatunk a legnagyobb eréllyal megtilt és megakadályoz) valamint községünk belsőnyugalma elengedhetetlenül megköveteli és megkívánja, hogy ennek az ügynek a legrövidebb időn belül befejezést kell nyerni és így ragaszkodunk ahhoz, hogy a Tanács és Párt javaslata alapján községünkbe kinevezés folytán Tóth Gustáv bodvalenkei lelkész helyeztessék, mert ennek a lelkésznek

ártatlanul beszennyezett becsületes voltát csak így lehet helyre állítani. Ellenkező esetben egy újabb fergeteg fog felharsogni községünkben és egy újabb munkaelvonás, nem kevésbé pedig a soron lévő kötelezettség teljesítésről a megfélelmettetés, mely tény aztán nagyon sok uszályba került embernek büntetés kiszabását és nem utolsó sorban meghurcoltatását tenné szükségessé.

Így a fentiek értelmében már most arra figyelmezteti a Tanács az Esperesi Hivatal Vezetőjét, hogy szíveskedjen ezeket az itt elmondottakat tudomásul venni úgy, hogy a később felmerülő hibáknál aztán a felelősség magát a Hivatalvezetőjét személyében fogja elsősorban a leghatékonyabban érinteni és utána mindazt, aki a jóakarátú figyelmeztetés ellenére csak azért is másként cselekszik, mint ahogyan azt községünk belsőélete és rendje megköveteli.

Ezen értesítésünk nem akar fenyegetés lenni, csupán ismerve a helyzetet kívánta a Tanács megírni idejében a való helyzetet és a további vizály elkerülése céljából javasolja a Tanács Tóth Gustáv bodvalenkei lelkész a községünkbe való kinevezését, vagy helyezését akár csere utján is.

Mezőnagymihály, 1953. február 27-én

Kereszturi Kálmánné

vb. elnök

(közli: Dienes Dénes)

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

Edwards, David L.: Christianity: The First Two Thousand Years.

Recenziók

Edwards, David L.: Christianity: The First Two Thousand Years. (Ism.: Frank Sawyer)

New York, 1997. 664 p.

Egy, "A keresztyénség első kétezer éve" címmel megjelent, ilyen terjedelmű könyv sokak számára inkább a kézikönyv szerepét tölti be, melyből időnként el lehet olvasni egy-egy részt, attól függően, hogy az olvasót éppen a korai keresztyénség, a bizánci kor, a középkor katolicizmusa, a reformáció, vagy netán a posztmodern kor érdekli. A könyv alkalmas arra, hogy teológus hallgatók egy kötetbe szedve vegyék kezükbe az egyház történetét, ugyanakkor naprakész forrásmunkaként is szolgálhat a képzett laikusság számára. Edwards minden bizonnyal leköti a figyelmét azoknak a gyülekezeti tagoknak is, akik arra kíváncsiak, melyek voltak az egyház győzedelmes és tragikus pillanatai, magasságai és mélységei. A könyv értékes információkat nyújt bárkinek, aki azt tudakozza, hogyan feleltek meg az egyházak és a keresztyén előljárók az elmúlt húsz évszázad különféle kulturális kihívásainak.

Edwards élvezetesen adja elő a keresztyénség kétezer évét. Stílusa modern, könyve pedig - némi tudományos érdeklődést feltételezve az olvasó részéről - viszonylag könnyen érthető, összehasonlítva sok más, a témában megjelent próbálkozással. A szerző gondosan ügyel arra, hogy minden mozgalmat belülről ábrázoljon. Amikor rámutat a gyenge pontokra, ezzel egy időben magyarázatot keres arra is, miért hitték azt a hívek, amit hittek, legyen szó akár a keresztyénség történeke kezdetéről vagy jóval későbbi korszakról.

A szerző a következőkkel indítja fejtegetéseit: "Talán segít a potenciális olvasónak, ha azt mondom, hogy nem feltételezek előzetes ismereteket, de szűk látókört sem [133;] Előfordul, hogy megosztom a saját nézeteim, többnyire azonban józan történetírást kínálok, megpróbálva tárgyilagosan láttatni az eseményeket."

A korszakok és mozgalmak felvázolásakor Edwards ügyesen szövi egybe az összegyűjtött információt és a kritikus megjegyzéseket.

A 462. oldalon kezdődő fejezet címe: *Protestánsok a modern Európában*. Azt olvassuk itt, hogy az egyházhoz tartozás nagy mértékben csökkent. Hosszabb tanulmányozás után azonban látjuk, hogy a modern korban is voltak olyan megerősödött egyházak, amelyek igenis meghatározóak voltak Európa társadalmában. Ott van például Angliában a William

Wilberforce vezette szociális reform, mely véget vetett a rabszolgakereskedelemnek (1808), vagy a Lord Shaftesbury által kiharcolt ipartörvény, mely javított a könyörtelen kapitalizmus kizsákmányolás kezdetleges gyáira jellemző mostoha életkörülményeken.

Ott van azután 1934, a Hitvalló Egyház Barmeni Hitvallása, mely szembeszállt a náci rettenetes ideológiájával. A Hitvalló Egyház szószólóját, Martin Niemöllert bebörtönözték, vezető teológusát, Karl Barthot száműzték. Végül egy másik teológus, Dietrich Bonhoeffer volt az, aki egy Hitler elleni összeesküvés tervét tartotta a legjobb hitbeli lépésnek. Annak ellenére, hogy ez kudarcba fulladt, a keresztyénség dinamikus voltáról tett bizonyosságot terror idején is. Sőt - mondja Edwards - a Hitlernek ellenálló és ezért nagy árat fizető keresztyének bátorsága fölülmúlta a német társadalom bármely más rétegének bátorságát; az egyetemi professzorok például jóval kevesebbet mertek magukra vállalni." (466. p.)

Amerika elmondhatja magáról, hogy egyházasabb, mint a modern kor Európája. Ugyanakkor részben fundamentalistább is, ámbár nézetei széles skálájáról és számos szektás mozgalmáról is ismert. Mit tanulhatott Amerika a modern Európától? Néhány fontos dolgot. Edwards a példák között megemlíti, hogy Teilhard, Whitehard és Tillich tanította meg Amerikát arra, hogy több figyelmet fordítson a hit és a tudományok kapcsolatára. Tillich teológiája, mely a kétségbeeséssel szemben tanúsított hit teológiája, a 20. század náci és kommunista hatásaiból adódóan jellegzetesen európai. Egy észak-amerikai nem írhatta volna meg ezt a teológiát. Latin-Amerikából már származhatott volna, ott azonban egy másik teológiai mozgalom született meg az utóbbi időben. Hasonlóképpen, Karl Barthról is elmondható, hogy századunk háborús Európájának szülötte. Ezért látta Istent teljesen másnak". Látta azonban azt is, hogy Krisztusban velünk az Isten". Emil Brunnernek arra a kérdésére, hogy Istennek létezik-e más kijelentése Krisztuson kívül, Barth egy szóval válaszolt: *Nein!*" Ennek a holtpontnak adott új lökést Dietrich Bonhoeffer, amikor rákérdezett az egyház valóságára, mint új közösségre, és Krisztus követésére, mint élet-halál kérdésre. Nem sok szó esett ezekről Amerikában.

Hogyan alakult mindez Amerikában? Edwards utal annak tipikusan optimista voltára. Az Egyesült Államokban messzire visszanyúló hagyománya van annak a feltételezésnek, hogy Amerikára jó és fényes jövő vár. Kritikusok, többek között maguk amerikaiak is beszélnek arról, hogy az Egyesült Államokban egyre inkább a durva anyagiasság, vad versenyszellem és erőszak uralkodik el, nagyobb mértékben, mint más demokratikus nemzeteknél. Amerika megszokott válasza erre az, hogy ezeket a problémákat is meg lehet oldani. Amerika egyaránt nevezetes a problémák pragmatikus megközelítéséről és újításairól. Ez hatással volt a vallásra is, például a szektás mozgalmak burjánzásában, melyek igazán termékeny talajra leltek Amerikában. Gondolhatunk itt a mormonokra, Mary Baker Eddy *Keresztény Tudomány*-ára, vagy a Jehova tanúi mozgalomra. Jellemző még Amerikára az ébredési mozgalmak, a hatalmas evangelizációs kampányok, a "fundamentalizmus" és a pünkösdi mozgalom. Mindezek kevésbé voltak meghatározóak Európában. Miközben Észak-Amerika előrébb járt a demokráciában, az Egyesült Államok déli része - önző gazdasági okoknál fogva - szégyenletesen lemaradt a fekete lakossággal való bánásban, tette ezt gyakran Bibliával a kezében. A 20. század második felében Amerika polarizálódott a hippiknek és a több "törvényességet és rendet" akaróknak köszönhetően. A század végéhez közeledve a vallás újra föllángolt a New Age mozgalommal. Harvey Cox fogalmazta meg a modernitás dilemmáját, ünnepe a "szekularizált város" szabadságát. Egy későbbi műve már egy új spiritualitás kereséséről

szólt. Amerika megtanult jobban a dolgok mélyére nézni Martin Luther King halála és a vietnámi háború után. Időközben befolyásos vallási vezetői közül némelyek, mint például Billy Graham rávilágítottak az amerikai (fundamentalista stílusú) vallásosság erősségeire és korlátaira is. Pozitívumként látták annak őszinteségét és arra való törekvését, hogy az alapvető bibliai igazságokat tanítsa anélkül, hogy elveszne elvont teológiai értekezésekben. Abban azonban tévedett, amikor úgy gondolta, ezt népszerűsítheti és elfogadtathatja nagyszabású show-kal és egy kis érzélgősséggel. A televíziós evangelizátorok között voltak olyanok, akik helyzetükkel visszaélve, belebuktak ebbe a megközelítésbe. Túlságosan bíztak a pragmatikus módszerekben és saját sikerükben. Ott, ahol vallási hatalmat és sikert találunk, természetesen az ezekkel való visszaélés sem marad el. Amerikában azonban ennek sokkoló hatása volt, éppen a vallás optimistább volta miatt. Jellemző még Amerikára a felekezetek magas száma, mely a néptömegek sokféle országból való bevándorlásának eredménye. Amerika meghatározó teológusai között találunk egy testvérpárt, nevezetesen Reinhold és Richard Niebuhr, akik abban segítettek Amerikának, hogy leküzdje azt az "erkölcsi egyszerűségi", hogy "Isten a mi oldalunkon áll". Amerikai részről a teológia területén manapság a gyülekezetépítés mozgalom hatása jelentős. Edwards erről nem ír sokat, bár nem kerüli el figyelmét, hogy ott, ahol az egyházakat mint önkéntes alapon szerveződő közösségeket tekintik - ahogyan az Amerikában is történt - ott az egyházak gyorsan változó társadalmi csoportosulások jegyeit öltik magukra, mely csoportok kliens-orientáltak és jól elsajátították annak módszereit, hogyan lehet az európai kiöregedett népegyházaknál ügyesebben vonzani az embereket. Az egyház története többek között arra taníthat meg, hogy ha egy adott társadalomban sikeres az egyház, az nem feltétlenül azért van, mert hű marad az evangéliumhoz.

Mi a helyzet Latin-Amerikával? Itt másképpen alakult az egyház története. Amikor a spanyolok és portugálok meghódították a ma Latin-Amerikaként ismert területet, a magukkal hozott üzenet két dolgról szólt: Istenről és az aranyról. Irtózatossá keveréke volt ez az evangélium hirdetésének és a háborúzásnak, a bennszülött "indianok" földjüktől és szabadságuktól való megfosztásának. Az őslakosság nagyjából kihalt a hódítást kísérő háborúk és járványok következtében. Kultúrájukat tönkretették, őket rabszolgasorsba hajtották és a hódítók birtokain dolgoztatták. Az indianok nem értették a latin misét, a Biblia pedig még hosszú ideig nem jutott el a laikusokhoz. A reformáció hatása is sokáig távolmaradt Latin-Amerikától. Amíg Észak-Amerika támogatta a demokráciát és az üzlet terjedését, az oktatást és az egyenlőség eszméit, addig Latin-Amerika feudális társadalomra épült, a fejlődés pedig kizárólag az irodalmi ideálokra korlátozódott, nem sok gyakorlati változást hozva a lakosság többsége életében. Az osztályrétegződés máig sem nagyon változott a déli kontinens sok helyén. Ellenálló mozgalmak születtek az elit réteg és a hadsereg gyakorolta nagy elnyomás miatt. A híres forradalmak közé tartozott az 1959-es Castro vezette felkelés Kubában, és a sandinistáké Nicaraguában. Ezek között az ellenállási mozgalmak között nem egy a széles néprétegektől indult el és az utóbbi időben a szegénység megszüntetéséért küzdő, szociálisan érzékeny papok támogatását is élvező. Így jött létre egy kisebb, de annál erősebb "Keresztyének a szocializmusért" mozgalom, majd pedig az ún. felszabadítás teológia kifejlődése gyakorolt jelentős hatást a változtatni akaró magatartásra. Abban ez az irányzat is az egyház más berkeinek éles bírálatával találta magát szemben. A 21. század küszöbén Latin-Amerikában a szegénység felszámolásáért küzdők véleménye az, hogy a kolonializmusra visszavezethető külső adósságokat el kell engedni, máskülönben nincs remény a helyzet javulására. A felszabadítás teológia képviselőinek alapnézete az, hogy a fejlődés nem éri el a latin-amerikai lakosság nagy részét vagy a világ más elszegényedett részeit, hacsak nem

változnak meg gyökeresen a társadalom jelenleg uralkodó struktúrái és a világgazdasági viszonyok.

Latin-Amerikát szemlélve láthatjuk, hogy a szekularizáció inkább európai jelensége itt nem ugyanúgy megy végbe. Edwards így ír erről: A latin-amerikai ember kérdése általában nem az, hogy a prédikált Isten létezik-e, hanem hogy tud-e segíteni a szegénységen." Az érzelmekre ható istentiszteleti alkalmak megtalálhatók Latin-Amerika szerte, ahol a gitár és a dob jól beleillik a populáris kultúrába. Az entuziasztikus igehirdetés jól bevált a sok esetben talán még olvasni sem tudó hallgatóságnál. Éppen ezért a karizmatikus mozgalmak is drámai hatással bírnak az utóbbi évtizedekben. Latin-Amerikának megvannak a maga protestáns evangelizátorai is, mint például René Padilla és Samuel Escobar, akik az új keletű teológia művelésében is jelentős részt vállalnak. A római katolikus megújulási mozgalmak különösen a hatvanas évektől jelentkeznek, a hangsúly ezúttal a *comunidades de base*-re esik. Ezek az alulról vagy a széles néprétegektől származó mozgalmak arra buzdították az embereket, hogy gyűléseken vitassák meg falujuk, községük problémáit, de arra is, hogy tanuljanak meg olvasni és ne adják fel az igazságért folytatott küzdelmet. Ebből született meg a felszabadítás eszméinek a teológiája. A perui Gustavo Gutiérrez híres könyvet írt a témában 1971-ben. Oscar Romero érseket misézés közben lötték agyon - amiért szót emelt a salvadori katonaság bűntettei ellen. Voltak még mások is, többek között Leonardo Boff, Jon Sobrino és Jan Luis Segundo, akik egyházi, társadalmi, politikai és gazdasági kérdéseket feszegettek egy olyan kontinensen, ahol szükségtelenül szenvednek milliók a szegénységtől.

Edwards más témákat is felvesz könyvébe, mint például az afrikai és kínai egyház életét. Ezek rövid részek, de segítenek szélesíteni a látókört és elgondolkodtatják azokat, akik eddig azt hitték, hogy a keresztyénség nyugati vallás. A könyvet a posztmodernről szóló fejezet zárja. Itt a keresztyénség jövőjének kérdése vetődik fel a jóléti társadalmakban. Edwards megjegyzi, hogy Arnold Toynbee történész már az 50-es években a modern kor végéről beszélt. A posztmodern kor egyik jellemzője a pluralitás tudatosítása, valamint bármilyen, a modern korban keletkezett ideológiába vetett hit hiánya, ami alól talán egy kivétel létezik: az egyéni szabadságba vetett hit. A posztmodern ember azt nézi, hogyan van felépítve a valóságkép, s azt már nem várja el, hogy bármely nézet is az igazságot közvetítse.

Mi is történt valójában az egyházzal és a vallással a szekularizálódott társadalmakban? Edwards áttekinti Kelet-Európa kommunista társadalmainak közelmúltját. Megjegyzi, hogy az élet és halál értelmének vallási kérdése sokak számára megmaradt a kommunizmus alatt is. Más példákon bemutatva, Edwards utal arra is, hogy az egyháznak a modern és posztmodern szekularizált világban egyre toleránsabbnak kell lennie a sokféle teológiai irányzat és gyakorlat iránt. Azt írja, hogy a sokaknak lelki élményt nyújtó taizé-i ökumenikus közösség is azt mutatja, hogy sokféle módja van annak, hogyan újulhat meg hitünk egy szekularizált korban. Sőt, annyi évszázad és évtized után, amikor az egyházak csak elszakadtak egymástól, talán bekövetkezik egy nagy egymásratalálás, miközben nem kell lemondanunk a létező sokszínűségről sem.

Edwards leírja, milyen meghatározó volt a pünkösdi mozgalom világszerte az utóbbi évtizedekben, szemmel láthatóan haladást érve el ott is, ahol az embereknek nincs vagy csak kevés kapcsolatuk van a hagyományos és hivatalos egyházakkal. A fundamentalista mozgalom megpróbálta megőrizni a teológiát egyszerűnek és áttekinthetőnek. Milyen

alapvető, azaz fundamentális igazságoknak kellene egyesíteni a keresztyéneket? A 604. oldalon Alister McGrath-nak találjuk egy listáját arról, hogy mit is tart a keresztyének többsége "hat alapvető meggyőződésének". Ezek a következők: 1. a Szentírás mint legfelsőbb tekintély az Isten megismeréséhez és útmutatás a keresztyén élethez; 2. Jézus Krisztus felmagasztalt volta egyaránt mint testet öltött Isten és a bűnös ember Megváltója; 3. a Szent Lélek Úr volta; 4. a személyes megtérés szükségessége; 5. keresztyén egyént és az egyházat mint egészet megszólító evangélizáció elsőbbsége; 6. a keresztyén közösség fontos szerepe a lelki táplálkozásban és növekedésben." Edwards rámutat, hogy keresztyének keleten és nyugaton, északon és délen egyetérténeken a fenti hangsúlyokkal, de sok esetben egymástól nagyon eltérően értelmezik azokat. Más hagyományok alakultak ki például a Biblia használatát, a keresztyén közösség jelentését, vagy a megtérés jellemzőit illetően. A keresztyénség kétezzer évének áttekintése illusztrálja, hogy az alapok egy ilyen listája nem szükségszerűen jelenti azt, hogy a világ különböző tájain élő keresztyének valóban megértik egymást.

A könyv végén találunk még néhány oldalt a *Posztmodern protestánsok*-ról. A ma gyorsan változó világában kétféle választási lehetőségünk van: vagy korszerűsítjük egyház és hit értelmezésünket, vagy immobilissá válunk. A korszerűsítésnek sokféle példáját láthatjuk: új bibliafordítások, új liturgiai formák és kifejezésmódok. Az egyházak átgondolták hitvallásaikat és történelmüket, és gyakran arra a következtetésre jutottak, hogy eddig túlságosan egyoldalúak voltak. Századunkban az egyház riadtan ébredt rá, mennyire nem időszerű a modern társadalomban. Láthatunk kísérleteket arra, hogyan próbál az egyház valami aktuális kapcsolódási pontot keresni a szekularizált emberrel. Ennek egyik példája a hatvanas években egy anglikán püspök, John Robinson népszerűvé vált könyve, *Honest to God (Őszintén Istennel)* címmel. Más teológusok azon kezdtek el vitázni, hogy a Biblia, mint elbeszélés (narráció), hogyan hív létre egy új közösséget, vagy arról folyt a vita, hogy a Biblia hagyományos feltevései, állításai Istenről nem másodlagosak-e a ma nyelvében felfedezett jelentéstartalmak és a keresztyén közösségek megtapasztalásai mellett. Hallhatóak voltak más hangok is, mint például Wolfhart Pannenberg, aki úgy írt Jézus feltámadásáról, mint ami annak jele, hogy Isten még nagyobb dolgokat jelent ki a jövőben. Edwards azonban azt írja: ez annak nagyszerű példája, amikor egy keresztyén gondolkodó olyan intellektuálisan fölfegyverkezett olvasók hitét erősíti, akik egyszer már meggyőződtek az igazságról. A posztmodern világban ez eléggé korlátolt számú közönséget jelent." (611. p.) Jürgen Moltmann Karl Barth és Paul Tillich munkásságát igyekszik valamelyest továbbvinni, modern kérdésekre keresve a választ. Jól ismert teológussá tették könyvei, mint például a *Reménység teológiája*, melyben Bultmannal ellentétben ő nem mítosznak tartja a feltámadást. Moltmann szerint a feltámadás Istennek arra vonatkozó ígérete, hogy a bűn és a szenvedés legyőzettek. Következő nagy hatást kiváltó könyve a *Megfeszített Isten*, mely azt hangsúlyozza, hogy Isten az emberi állapotot vette magára, meghagyva a szabadságot a bűn elkövetésére és az Ő akaratának elutasítására is. Moltmann ugyanakkor azt is aláhúzza, hogy Isten nem halott, hanem Isten szeretet. Teológiájának számos elemét bírálta érte, Edwards ezeket is összefoglalja. Végül pedig a nők egyházban betöltött szerepe lett az egyik legtöbbet tárgyalt téma a 20. század utolsó felében. Sok helyen tapasztalunk változásokat ma is ezen a téren. Edwards megpróbál néhány bölcs tanáccsal előállni a szélsőségek kerülése érdekében.

Az olvasóra hagyom, hogy belelapozzon azokba a részekbe, amelyekre én nem utaltam: a Szent Ágostonról, Bizáncról, Lutherről, vagy az Indiáról és Ázsiáról szóló oldalakba. Találunk egy rövid, de merész összefoglalást II. János Pál pápa jelentőségéről. Nem könnyű feladat egy ilyen könyvet értékelni. Egyik legnagyobb pozitívuma abban rejlik,

hogy hatalmas terjedelmű anyagot ennyire közvetlen stílusban közöl. Annak megértésére bátorít, hogy mennyiféle vonatkozása van az egyház történetének. Az olvasó sok mindentől megtud egy keveset. Edwards időnként ügyesen kiemeli a leglényegesebb dolgokat, de a kötet akkor is csak bevezető tanulmány lehet. Mégis fontos helyet foglal el egy ilyen bevezetés, hiszen kevesen vannak azok, akik nagyon sokat tudnak a könyvben foglaltakról. Edwards időnként kifejezetten toleráns a különféle nézeteket illetően, de mindig rámutat a nézetek gyenge pontjaira is. Egy ilyen kötet azt a benyomást keltheti, hogy az egyház nem más, mint hibák, tévedések és előítéletek zűrzavara. Edwards azonban azt is hangsúlyozza, hogy az egyház tud iránymutató fény, bátor hang is lenni, kiállni a hit, szeretet és igazság mellett. Úgy gondolom, ez a könyv segít meglátnunk saját egyházunk és vallásosságunk korlátait.

A könyv e szavakkal fejeződik be: Krisztus Lelke sohasem hiányzott teljes mértékben vagy erőtlenedett el ott, ahol tanítványai összegyűltek [¶] a Jézusról szóló üzenet valahogy mindig megmaradt örömezenetnek. Kijelentése az Atya uralmának hajnaláról pedig képes volt társadalmanként megújulni [¶] a 20. század vége talán egy új reformáció kezdete is lehet, melynek gazdag teremtő ereje lesz."

(Frank Sawyer)

(fordította: Rácsok Gabriella)

[a cikk
elejé-
re.](#)

[a
címlap-
ra.](#)

1.
évfolyam
1. szám
A. D.
MM

Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben.

Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben.

Bp., 1999. (METEM könyvek, 23.) 189 p. (Ism.: Fazekas Csaba)

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc egyháztörténeti vonatkozásainak historiográfiája régóta nélkülözi az alapos monográfiákat. Olyan kiegyensúlyozott szemléletű, a forrásfeldolgozás teljességének (vagy legalábbis elérhetően széles körének) igényével fellépő önálló kötettel pedig éppen hogy nem találkozhattunk korábban, mint a szegedi tanárképző főiskola fiatal docensének végre könyv alakban is napvilágot látott doktori disszertációja. Zakar Péter egyes kutatási eredményeivel a szakmai olvasóközönség már számos kisebb-nagyobb közleményben találkozhatott korábban,⁽¹⁾ azonban jelentősen kiegészítve és egységes kötétté szerkesztve az általa feltárt történeti információk egészen új megvilágításba kerültek, olvasója így nemcsak egy tartalmas kézikönyvvel, hanem színvonalas olvasmánnyal is gazdagodhat. Mielőtt magára a kötetre térnénk, érdemes megemlíteni, hogy a Várszegi Asztrik és Zombori István szerkesztésében megjelenő METEM (Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség) könyvsorozat ezúttal is erősítette örvendetes sokszínűségét, hiszen abban egyaránt helyet kapnak a középkor és az újkor egyháztörténeti vonatkozásait elemző munkák, önálló monográfiák ugyanúgy, mint tanulmánykötetek, repertóriumok stb.

A könyvismertetések közhelyszerű felvezetése ezúttal nem kerülhető meg: Zakar Péter nagyon nehéz feladatra vállalkozott, amikor a negyvennyolcas tábori lelkészeket választotta kutatása témájául, hiszen egyes - zömmel népszerűsítő illetve illusztratív hangvételű - utalásokat, résztanulmányokat leszámítva, nem foglalkoztak a szerteágazó szájakat csokorba gyűjtő kérdéskörrel. Az előtanulmányok hiánya, a források nehéz hozzáférhetősége és feltáratlansága mellett a tábori lelkészek ügyét kedvezőtlenül érintette a történetírást különbözőképpen, de minduntalan beárnyékoló politikai háttér. A "paphonvédek albumát" az 1890-es években sajtó alá rendező Ambrus József munkája⁽²⁾ óhatatlanul állásfoglalásnak tűnt az egyházpolitikai viták előkészületeinek illetve a katolikus autonómia mozgalom újra aktuálissá válása idején. De 1918 előtt legalább ez a kötet megszülethetett, mert az egyháztörténetírást 1945 előtt és után jellemző - ellenkező előjelű - pártosság egy dologban biztosan megegyezett: a tábori lelképásztorkodással egyszerűen nem nagyon tudott mit kezdeni, és néhány - pl. a Katolikus Szemlében illetve a Protestáns Szemlében megjelent - közleményen kívül nem is foglalkoztak a témával. A Horthy-korszakban született méltatások - melyeket elsősorban Meszlényi Antal 1928-as monográfiája⁽³⁾ fémjelez - viszolyogtak a tábori lelkészek jelentős részének liberális katolicizmusától, a hivatalos egyházi állásponttal nehezen összeférő demokratikus felfogásuktól. (A két világháború közötti magyar katolikus egyházban mindennek nagyon erősek voltak az egyik fő elhatárolódási pontnak számító 1918-as Papi Tanács áthallásai".⁽⁴⁾) A kommunista hatalomátvétellel a magyar történetírásban egyedülálló

túlhatalmat kapott Andics Erzsébet pedig - valamint sztálinista, marxista majd marxizáló epigonjai - számára pedig az nem fért sehogy sem a képbe, hogy a 48-as honvédsereghez az egyik aktuális fő ellenség, a "klerikális reakció" képviselői is szép számmal csatlakoztak.⁽⁵⁾

Az 1989-90-es rendszerváltás a történeti szintézisek számára nemcsak azt a háttérteremtette meg, hogy immáron a különböző álláspontok egyszerre is nyilvánosságot kaphatnak, hanem óriási lehetőséget is teremtett a negyvennyolcas egyháztörténetírás számára: azt, hogy kilépjen a korábbi - (egyház)politikai szándékoktól determinált - viták mókuskerekéből. Zakar Péter munkája minden fejezetében kimondatlanul is jelzi, hogy ideje túllépnünk azon a meddő vitán, mely az egyházak (különösen a római katolikus egyház) egészének a magyar ügyszó való viszonyát akarta definiálni. 1945 után nyilvánvaló vaskos hiba, sőt Klió ellen elkövetett bűn volt egy emberként és gonosz ellenségként láttatni a klérust, de súlyosan kifogásolható az a - hol a liberális értelmezésekkel hol a marxistákkal, hol mindkettővel szembeszálló - egyházi történetírói álláspont is, mely a fő csapásirányt szinte csak a hazafiatlanság vádjának visszautasításában és az ellenkezője szuggesztív ismétlésében jelölte meg, esetenként ott is pozitívként láttatva az egyházi magatartást, ahol az csak a tények elé görbe tükröt tartva volt lehetséges. A tábori lelkészekkel kapcsolatban pedig e könyv a szerző azon szándékát sugallja, hogy egyszerre kívánta felvillantani az érintett személyek életrajzi sajátosságait, illetve (ezúttal sokkal inkább) az általánosságok megragadását, a honvédsereg tábori lelképásztorkodása, mint jelenség leírását tekintette feladatának. (Néhány személyiségük ugyanis kapott már a - néha nagyon is szelektív - történelmi emlékeztől megfelelő méltatást, például az 1853-ban kivégzett Gasparich Kilit, a "branyiszközi hős" Erdősi Imre, - a "Mint oldott kéve" c. regényből illetve filmből ismertebb - Mednyánszky Cézár stb. De magáról a tábori lelkészeti intézményéről, az abban részt vevő kevésbé "neves" egyháziakról, tevékenységükről, felfogásukról, társadalmi-politikai körülményeiről még alig-alig.)

A valódi történeti kérdésfeltevés szándékát, valamint a következtetést nem előre megfogalmazó, épp ezért az egyházra nézve negatív hangsúlyok kimondását is vállaló történetírói magatartást a kötet előszavát jegyző Ladócsi Gáspár tábori püspök is felismerte és pozitívan méltatta: sokan szemére hányták az akkori katolikus klérusnak, hogy nem állt oda hivatalosan és egyértelműen a szabadságharc ügye mellé. A tényeket tekintve ez a számonkérés igaznak bizonyul, de az okokat ismerve elgondolkodtatásra kényszerít." (7. p.) Bizony el is gondolkodtat, és önmagában arra sarkall, hogy az egyes 48-as magatartásminták mögött egyéni sorsokat, ambíciókat, élethelyzeteket, a "nagy év" világfelforgató fordulataira való magánemberi reakciókat keressünk. Valami hasonló kíváncsiság vezethette - a feltáratlanságból fakadó kihívás mellett - Zakar Pétert is a témaválasztáskor. Az egyháztörténet és a hadtörténet határterületén egyensúlyozó kérdéskör ugyanis túlmutat önmagán: a tábori lelképásztorkodás viszonyain keresztül egyszerre tanulmányozhatóvá válnak a 48-as magyar polgári átalakulás sajátos (egyházi vonatkozású) lenyomatai illetve a nemzeti önrendelkezésért folytatott háború magyar hadseregének egyes kérdései. (Túlzás nélkül mondhatnánk, hogy a témaválasztásban tanulságosan összekapcsolódnak a gyakran ismételt forradalom és szabadságharc" szókapcsolat elemei.) Mint minden alig taposott úton járó monográfusnak, neki is szüksége volt kutatásai határait kijelölni, melyet ügyes kézzel hajtott végre: csak az 1848-49-ben tényleges szolgálatot teljesítő tábori lelkészekkel foglalkozott, eltekintett a tényleges kinevezést nem kapott lelkészek illetve a katonák között lelkészkedő, de egyházi kötelékbe fel nem vett személyek, valamint a nemzetőrök, népfelkelők, határőrvideki

alakulatok stb. között szolgáló egyháziak részletező bemutatásától. (9-10. p.) Tehát - az érintőleges vonatkozások mellett - elsősorban a magyar honvédseregben szolgálatot teljesítő tábori lelkészekkel foglalkozott, mely elég tágas az átfogó következtetések levonásához, de nem is csökkenti megállapításai érvényességét.

Visszatérve a korábbi vonatkozó kutatások fogyatékoságaira, a szerző - e sorok írója szerint is teljes joggal - konkrétan megnevezi a liberális egyházi mozgalmak feldolgozatlanságát, illetve a katolikus püspöki kar korabeli tevékenységének modern szemléletű, forrásfeltáráson alapuló összefoglalása hiányát. Továbbá csak osztani tudjuk az "egyháztörténet-írásunk egyéb vonatkozású hiányosságai" feletti megdöbbenését. Így a munkájához hasonló vállalkozások jelentős szerepet játszanak a 150 éve szuperlatívusokban méltatott, de kellőképpen még aligha ismert forradalom és szabadságharc történetének megismerésében és megértésében. (Hogy a szükséges részletességnél mennyire kevéssé ismerjük még ezt a többet idézett, mint ismert eseményt, egyébként épp a 150. évfordulóra megjelent számos tanulmány és forráskiadvány nyomtatékosította.)

Jelen kötet szerzője számára emellett - érthetően - a kulcsfontosságú "fehér foltot" a tábori lelkipásztorkodás történetének feldolgozatlansága jelentette. Már csak azért is, mert akik korábban írtak a témáról, számos levéltári állagot, sajtócikket, visszaemlékezést nem ismertek vagy nem vettek figyelembe. Nem meglepő ezért, hogy egyes szerzők gyakran ismételték a korábbiak tárgyi tévedéseit, szemléletbeli torzulásait, gyakran csak ismerethiányból fakadó pontatlanságait, "csúsztatásait" stb. Így Zakar Péter munkájának elsőrendű érdeme, hogy tudatosan a források felé fordult, újraolvasott, pontosított, kritizált, ha kellett. Kötetének számos lábjegyzetét teszik ki a korábbi szakirodalom tévedéseit - számos levéltári adattal, következtetéssel való ütköztetés útján - helyére tevő fejtegetései. Bizonyítékait korrekt módon és meggyőzően tárja az olvasó elé, s összességében nagyon meglepő, hogy a tábori lelkipásztorkodás vonatkozásában tartalmazott súlyos pontatlanságokat nemcsak Meszlényi Antal idézett könyve, hanem a katolikus egyháztörténetben méltán alapműnek számító kézikönyv,⁽⁶⁾ vagy már a rendszerváltás után a témát átfogó igényel ismertető kötet húszoldalas fejezete⁽⁷⁾ stb. is. (Ld. pl. 29., 39., 61-62., 64-65. p. stb.)

Zakar Péter könyve világosan tagolt, jól szerkesztett monográfia, öt nagyobb részre, s mindegyikben 4-4 alfejezetre bontotta az egyes témaköröket. Ezt követi a könyv talán legalaposabban szerkesztett része, az 1848-49-ben tényleges tábori lelkipásztori szolgálatra kinevezett 138 klerikus életrajzi adattára (119-162. p.), mely a kötetet nemcsak alapos feldolgozássá, hanem az egyháztörténet (illetve általában 1848-49) iránt érdeklődők számára haszonnal forgatható kézikönyvvé is teszi. Ezután a terjedelmes forrás- és irodalomjegyzék (163-174. p.) következik, végül a munkát 17 illusztráció zárja: többé-kevésbé ismert - a témához csak közvetettebben kapcsolódó - csatajelenet-ábrázolások, levéltári dokumentumok másolatai, tábori lelkészek egykorú portréi.

Mind az életrajzi adattár, mind a tanulmány szövegénél feltűnő a feldolgozott forrásanyag gazdagsága, szakirodalmi megalapozottsága. A szerző nemcsak az Országos Levéltár és a Hadtörténelmi Levéltár 48-as fondjait nézte át imponáló körültekintéssel, de rengeteg adatot gyűjtött Bécsben, továbbá számos egyházi levéltárban, egyéb közgyűjteményben. Felhasznált forrásai között tágas teret kaptak a különböző sajtótermékekben megjelent tudósítások, a szemtanúktól származó visszaemlékezések, az egyházi névtárak

(schematismusok), honvédegyleti irományok stb. is. Az első nagy részben a tábori lelkészi hierarchia ismertetésére vállalkozott, melyben felvázolja e sajátos egyházi szolgálati hely magyarországi történetét, rámutatva, hogy a 48-as honvédsereg ezen a téren is a korábbi cs.kir. haderő tulajdonságait örökölte. A tábori lelkészség jogszabályi hátterének ismertetése mellett itt tért ki a szolgálat hierarchikus felépítésének kérdéseire, a meghatározó vezető személyiségek (Czigler Imre, Vidasics Ede, Mednyánszky Cézár) vonatkozó elképzeléseinek ismertetésére. Figyelemre méltó Mednyánszky 1849-es tábori lelkészségről készített tervezete, mely a cs.kir. hadsereg korábbi rendszerétől jellemző pontokon tért el, hiszen például előírta, hogy az ilyen szolgálatban álló lelkészek polgári ruhában is járhatnak, kötelezte őket, hogy a csatatereken is megjelenjenek stb. (27. p.) Itt tért ki a szerző a nemzetőrség tábori lelkészeivel kapcsolatos fontosabb tudnivalók összefoglalására, illetve részletesebben arra, hogy mely körből is szerveződött a tábori lelkészséget vállaló klerikusok köre. A vonatkozó kimutatások, illetve az ilyen állásért - egyébként bőséges számban - folyamodók kérvényeinek elemzéséből vegyes kép rajzolódik ki: kétségtelen, hogy a hazaszeretet, a nemzeti önvédelemben való tevékeny, és képzettségének" megfelelő részvétel vágya meghatározó volt a motívumok között. Ugyanakkor egyeseknél érzékelhetőek egzisztenciális szempontok, az "egyszerű", polgári egyházi szolgálatnál változatosabb, szabadabb karrier lehetősége, illetve az is, hogy egyeseket egyszerűen átvettek a korábbi cs.kir. hadsereg tábori lelkészei közül, mondhatnánk: hol a személy kereste a szerepét, hol a szerep a megfelelő személyt. (Ebből a szempontból az életrajzi adattár is tanulságos. A tábori lelkészet meghatározó személyiségeinél alaposan dokumentált életrajzzal, szerteágazó tevékenységük összefoglalásával találkozunk - ugyanakkor sok hadlelkésznek az iratok gyakran csak kinevezésük tényét és szolgálati helyüket őrizték meg.)

A második nagy rész a tábori lelkészet szolgálati viszonyaival foglalkozik, itt kapott helyet a lelkészek rendfokozatával kapcsolatos alfejezet (a 48-as magyar tábori lelkészeknek nem volt ilyen), a szolgálati hely és hatáskör kérdése, a honvédsereg kötelékében szolgáló egyháziak fizetése (egzisztenciálisan ha nem is jelentős mértékben, de azért emelkedést könyvelhettek el), továbbá a felekezeti megoszlás kérdése. Különösen az utóbbit találhatja az olvasó izgalmasnak, hiszen egy vallásilag tagolt társadalom hadseregéről volt szó, ráadásul épp az 1848-as vívmányok értelmében lettek a törvény előtt egyenlőek a bevett felekezetek. Az 1848-as esztendőben ugyan elmaradt nem katolikus tábori lelkészek kinevezése, mégis összességében elmondható, hogy a magyar hadvezetés az egyháziak alkalmazása tekintetében mindig a vallási egyenlőség igazságos elvét követte". (61. p.) A harmadik rész a tábori lelkészek pasztorális tevékenységével foglalkozik (zászlószentelések, tábori misék/istentiszteletek, liturgikus események stb.), melyek közül különösen az utolsó alfejezet figyelemre méltó, mely az egyházfegyelmi viszonyokkal foglalkozik. Zakar rámutat, hogy a 48-as tábori lelkészek jelentős része tudatosan vállalta szolgálatát, vagyis rokonszenvvel fogadta a demokratikus-liberális reformok egyházon belüli térhódítását, melyeknek a magyar katolikus kléruson belül az eddigiekben feltételezettnél nagyobb tábora volt". (82. p.) Ez megnyilvánult például az öltözködésben, szakállviselésben, de sokkal inkább egy demokratikus egyházkormányzati reform, a cölibátus eltörlése stb. iránti követelésekben.

Ezt a gondolatsort folytatja lényegében a 4. rész, melyben a szerző a hadlelkészek katonai és politikai szerepét elemzi. Bemutatja prédikációikat, melyek részben a polgári reformokhoz való pozitív viszonyulásról, részben a fegyveres honvédelemben történő szerepvállalásról, buzdításról tanúskodnak. A tábori lelképásztorkodás érzékeny pontjának bizonyult - egyházfegyelmi illetve kánonjogi vonatkozásai miatt - a fegyveres harcokban

való részvétel kérdése is, melyből a 48-as magyar hadlelkészek tevékenyen kivették részüket. De nemcsak kereszttel vagy karddal a kezükben tűntek fel, hanem egyéb humánus cselekedeteikkel (pl. betegápolásba való bekapcsolódás stb.) is. A szerző itt összegzi továbbá a lelkészek katonai fegyelmi helyzetével kapcsolatos ismereteit is. Az 5. rész pedig a tábori lelkészek ellen 1849 augusztusa után indított fegyelmi eljárásokat, megtorló akciókat tartalmazza, s bőségesen kitér a hadlelkészek későbbi sorsára, keresi gyakran kettétört életpályájuk, lelki meghasonlásuk okait, vagy éppen elemzi a polgári-egyházi életbe történő visszailleszkedésük viszontagságait.

Zakar Péter könyve összességében nemcsak alapos és tartalmas monográfia, hanem érdekes, gondolatébresztő olvasmány is. Az olvasóban esetleg megfogalmazódó további kérdések, nyíltan ki nem mondott, de nyilvánvaló következtetések, kínálkozó kiindulópontok közül csak néhányat foglalhatunk össze. Mindenekelőtt érdemes rá felfigyelni, hogy amikor 1848-ban a Batthyány-kormány elkezdte szervezni az ország honvédelmét, a nemzet hadseregével együtt született meg és fejlődött annak tábori lelkészi szolgálata is. S ha jogos megállapítás a honvédsereg egészére, hogy az a tavaszi hadjárat idejére már a legtöbb vonatkozásban egy viszonylag jól szervezett, ütőképes haderővé vált, megállapíthatjuk ugyanezt nemcsak egyes fegyvernemekre, haditervekre stb., hanem a tábori lelkészi szolgálatra is. De érdemes egy pillanatra a hadlelkészi szolgálat tényénél is elidőzni: a polgári átalakulás folyamatából született nemzeti hadsereg egy liberális szellemű alkotmányt védő magyar állam hadserege volt, s ennek alakulataiba illeszkedtek szervesen a tábori lelkészségek is, méghozzá viszonylag kevés zökkenővel. S míg a népképviselői országgyűlésben például a népiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor fakultatív tantárgynak minősítették a hittant, vagy a tervezett katonai főiskolából is kihagyatni akarták a lelkészi szolgálatot, addig a hadseregben az egyháziak tevékenységének jogosságát alig kérdőjelezték meg. A források tehát egyértelművé teszik: ahogy az újonnan szervezett hadsereg könnyedén betagozódott a magyar társadalomba, úgy tagolódott be a tábori lelkészek szerepvállalása is a bécsi udvarral szembeszálló katonaság rendszerébe.

Mint a szerző több helyen is kimondja, a magyar tábori lelkészi szolgálat teljes mértékig megfelelt a cs.kir. hadsereg - Mednyánszkyék által mintának tekintett - hadlelkészi szolgálatának, vagyis egy, éppen a magyaréval ellenkező katonai célokra hazánkba küldött haderő vonatkozó szervezetének. Érdekes volna tehát elgondolkodni, hogy a Windischgrätz-cel majd Haynauval érkező tábori lelkészeket milyen motivációk vezették, nekik milyen társadalmi megbecsüléssel kellett szembesülniük, liturgikus illetve politikai célokat kellett ellátniuk a cs.kir. katonák körében stb. Az nyilvánvaló, hogy politikailag kevésbé voltak motiváltak és a tényleges katonai összecsapásokba is kevésbé kapcsolódtak be, mint a hadiszerecséért magyar oldalon imádkozó kollégáik". Utóbbiakkal kapcsolatban azt bizonyosan megállapíthatjuk, hogy az egyszerű segédlelkészek, plébánosok, rabbijelöltek többsége nem csak a hazaszeretet, a nemzetféltség motivációja miatt fordult a polgári hívek szolgálata helyett a hadsereghez. Ennél is többről van szó: a polgári átalakulás feltétlen elkötelezettjei lettek, megérintette őket a törvény előtt egyenlő jogállású tagokból álló, az úrbéri viszonyokból kilábaló társadalom, valamint az alkotmányos intézmények és jogbiztonság ígérete - sőt az új viszonyok között keresték vallásos népük számára az egyház(szervezet) megújításának, társadalomba való betagozódásának új útjait is. Személyes egyházi karrierjük mellett egyházuk jövőjét a magyar ügy sikerével kötötték össze. Ami akkor is az utókor feltétlen tiszteletét érdemli, ha tudjuk: 1848 végétől az egyes egyházi elitek (pl. a katolikus püspöki kar) többsége éppen ellenkezőleg, Ferenc Józseftől és katonáitól várta ugyanezt. De az

alsópapság soraiban is sokan akadtak, akik szembefordultak a Függetlenségi Nyilatkozattal létrejött új magyar állammal, sőt már 1848 nyarán-őszén hűvösen fogadták a megváltozott viszonyokat, később pedig szedték a sátorfájukat a magyar honvédek, vagy egy kormánybiztos közeledésének hírére.

Zakar Péternek teljesen igaza van, amikor egyik összegző megállapításában arról ír, hogy a tábori lelkészek viszonyainak elemzése egy mindmáig kevésbé kutatott területre engednek bepillantást, arra tudniillik, miként interpretálták a liberális egyháziak e sorsfordító hónapok eseményeit", majd joggal szögezi le: a magyarországi polgári átalakulásnak volt egy liberális egyházi interpretációja, amelynek részleteit a további kutatásoknak kell feltárniuk". (115. p.) Volt bizony, s ha a liberális értelmezésről beszélünk, kellett, hogy legyen konzervatív is (valamint ezek különböző árnyalatai a merev kiváltságörzéstől a teljes demokratizálásig), a lényeg azonban, hogy mindez a sokszínűség együtt alkotja azt, amit 1848-49 egyháztörténetének nevezhetünk.

A tanulságok-újdonságok közül még egyet emelnénk ki, amire a szerző is hangsúlyosan rámutat: 1849 után a megtorlás súlyosan érintette a tábori lelkészeket, sőt általában a szabadságharcban részt vevő egyháziakat. Még ha a tábori lelkészek többsége el is tudta kerülni a súlyosabb ítéleteket, felmerül a kérdés, hogy mi lehetett az oka ennek az egyházak udvarhű vezetőit is megbotránkozató megtorlásnak? Utóbbi elméletének" megkonstruálóját ugyanis éppen az háborította fel, hogy egy olyan testület egyes tagjai álltak a magyar oldalra, melyet a bécsi politika 1848 előtt hagyományosan a kiváltságrendszer fenntartásában érdekelt, a reformellenzékkel szemben aktivizálható, megbízható szövetségesének számított, s korábban annak is bizonyult. Számos főpap a trón támaszának látta és láttatta egyházát, mégsem tudták (illetve egyes esetekben: akarták) a klerikusok elleni megtorlást meggátolni vagy mérsékelni. Mindenesetre számos hadlelkész köszönhette szabadulását a papjaikért Bécsben kilincselő főpapok akcióinak, illetve annak, hogy a megtorlás amúgy is tisztázatlan elveit következtelenül alkalmazták. Nem véletlen továbbá, hogy - mint Zakar is rámutat - a fogságot, mellözöttséget, emigrációs viszontagságokat szenvedett egykori hadlelkészek közül sokan talajt veszítettek, az 1860-as évekre sem tudtak stabil értékrendet, életvitelt kialakítani maguknak.

Mint jeleztük, a kötet nemcsak tartalmas monográfia, hanem érdekes olvasmány, szépen szerkesztett szöveg is, legfeljebb egy-két stilisztikailag kifogásolható szövegrészre bukkanhat a figyelmes olvasó. (Például túlzásnak érezzük a liberális egyházi mozgalmakkal kapcsolatban a bencések "lázadozásáról" beszélni - 39. p. -, különösen ha a szerző e minősítéshez Hermann Egyed említett monográfiájára hivatkozik, mely a pannonhalmi káptalan 1848. májusi gyűlését "aránylag nyugodt"-nak nevezte, ezúttal helyesen mutatva rá, hogy Rimely Mihály főpát ellen és a katolikus autonómiáért fogalmazódtak meg ugyan észrevételek, de ezeket nem kívánták nyilvánosság elé tárni, illetőleg aligha tekinthetők radikálisnak.⁽⁸⁾) Még egy apróság: éppen a feldolgozott nagy számú levéltári állagra való tekintettel, jó lett volna az egyes fondszámokat feloldani, ugyanis - különösen a Magyar Országos Levéltár állagai esetében - a kevésbé járatos olvasó tájékoztatását szolgálta volna, mely hivatali szervek foglalkoztak a tábori lelkípásztorkodás egyes kérdéseivel. (Pl. H 75., H 86. stb.)

	(Fazekas Csaba)	
a cikk elejé- re.		a címlap- ra.

1. évfolyam 2. szám A. D. MM	A zavavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1527-1541. Fordította, a mutatót készítette, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1999. 135 old.
--	---

A diplomatikai források feltárásának mára legelterjedtebb formájának az oklevelek tartalmi kivonatainak közreadása számít. Szakmai szempontból a tartalmi kivonatok készítését leginkább az oklevelek azon tulajdonsága indokolja, hogy a bennük szereplő, legtöbbször szó szerint ismétlődő formulás részek közlése az oklevelekre építő kutatások számára – néhány speciális kutatási irányt kivéve – feleslegesnek és indokolatlan költségeket igénylőnek mondható, míg a regeszták készítése nemcsak olcsóbb, de egyszersmind jóval gyorsabban, jóval nagyobb oklevélmennyiség feltárására alkalmas.[1] Mindemelllett a digitális információátvitelnek és ‑feldolgozásnak a történettudományban való egyre szélesebb körű elterjedése nyomán valószínűleg az oklevelek teljes szövegének rögzítése is újabb lendületet vesz majd. Ami az oklevelek tartalmi feltárásának terminológiáját illeti, meg kell említeni, hogy egyes kutatók különbséget tesznek az okleveleknek leginkább csak a meglétét regisztráló, egy-két mondatból álló *'regeszta'*, illetve a bővebb, az oklevél valamennyi lényeges információját rögzíteni kívánó *'tartalmi kivonat'* kifejezés között. (A továbbiakban e két elnevezést szinonimaként használom.) A regeszta definíciószerű meghatározását, Borsa Iván egyik munkájában[2] közöltek alapján Bilkei Irén, kötetének bevezetőjében így foglalja össze. „*A regeszta az oklevél tartalmának fogalmazásilag kerek egészét alkotó, magyar nyelvű kivonata, amelynek tartalmaznia kell az oklevélben foglalt jogi tény leírását, az oklevélben előforduló valamennyi tulajdonnevet, a megnevezett személyek társadalmi helyzetét jelölő kifejezéseket, valamint minden egyéb, pontosan meg nem határozható, de érdeklődésre számot tartó kifejezést. A kivonat után le kell írni az oklevél külső ismérveit és megadni eredeti levéltári jelzetét.*” Ebből a meghatározásból is – amelynél konkrétan e tárgyban aligha adható – látszik azonban, hogy néhány általánosan kötelező elem (valamennyi tulajdonnév rögzítése, apparátus készítése, stb.) és jellemző (fogalmazásilag kerek egész) kivételével a regeszták tartalmi és formai sajátosságait, főként pedig elkészítésük módját illetően nincs – és valószínűleg nem is lesz, nem is lehet – egységes szabályrendszer. Az oklevélregeszták tulajdonságai általában egy-egy nagyobb vállalkozás, illetve az azt elindító, vezető tudós munkájának hatásaként formálódnak ki, és terjednek el a mennyiségileg kisebb okleveles anyagot feldolgozó kutatók között.

Az oklevelek regesztázásának alapelveit tekintve a magyar történettudomány ma két nagyobb hatású, egymástól több ponton eltérő gyakorlattal rendelkezik. Az egyik –

időben korábban kialakult – irány a Zsigmondkori Oklevéltár készítésének hosszú és viszontagságos története során formálódott ki. Ennek a kivonatolási eljárásnak Mályusz Elemér volt a legfőbb meghonosítója és terjesztője, s az oklevéltár kötetekben lényegében mind a mai napig ezek az elvek érvényesülnek.[3] Az oklevelek tartalmi kivonatolásának és feldolgozásának újabb gyakorlatát az Anjou-kori Oklevéltár munkálatai kapcsán dolgozta ki a Kristó Gyula főszerkesztőségével működő, Blazovich László, Érszegi Géza, Makk Ferenc alkotta szerkesztőbizottság.[4] Az újabban készült, sorozatszerű regesztaközlések között kell még megemlíteni a Borsa Iván által közzétett családi oklevéltárakat, amelyek a Magyar Országos Levéltár Forráskiadványok c. sorozatában láttak napvilágot. Az e kötetekben alkalmazott regesztázási alapelveket ismertette Borsa Iván a Szent-Ivány család levéltárának 1988-ban történt közlésének bevezetőjében.[5] A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak közzé tétele a regeszták elkészítésének módszereit illetően, valamint a kiválasztott anyag tematikus jellegét tekintve is ez utóbbi vállalkozás alapelveit követi. A magyar történelem diplomatikai forrásainak feltárását figyelemmel követő olvasók már bizonyára várták Bilkei Irén kötetének megjelenését, hiszen a munkálatokról 1998-ban már megjelent egy kutatási beszámoló.[6] A művel kapcsolatban elsőként hiánypótló jellegét kell megemlíteni, hiszen Bilkei Irén 1526 utáni anyag feldolgozására vállalkozott, amely időszak hiteleshelyi oklevelezésének forrásfeltártsága igen rossz helyzetben van, a középkorinál jóval szegényesebb képet mutat. Ennek talán az is oka lehet, hogy a hiteleshelyi oklevelek a koraújkori történelemnek már nem olyan nélkülözhetetlenek látszó forrásai, hiszen 1526 után a magyar történelmet formáló főbb erők központjai – az erdélyi fejedelem udvarát leszámítva – külföldre kerültek (Bécs, Isztambul), ezért a kutatás súlypontja a külföldi iratanyagra, illetve a Magyarországon nagyobb számban fennmaradt egyéb forráscsoportokra helyeződött át. A helytörténetnek azonban – és ennek a Szerző műve is kiváló bizonyítékát adja – a koraújkori tekintetében is igen fontos forrásai a hiteleshelyek kiadványai. Ezen túlmenően azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy hasonló munkákra azért is nagy szükség lenne, hogy egyszer talán majd hidat lehessen létesíteni a hiteleshelyek középkori és újkori történetével foglalkozó vizsgálatok között. Ez az intézmény ugyanis, majd' hétszáz éves történettel rendelkezik – tehát államiságunkkal majdnem egyidős –, ennek ellenére azonban máig sincs olyan mű, amely e hét évszázad középkori és újkori szakaszát egybefogná.[7] Természetesen említést kell tenni Kumorovitz L. Bernátnak a leleszi konvent hiteleshelyi tevékenységét 1569-ig vizsgáló tanulmányáról,[8] amely szinte az egyetlen, egy hiteleshely 1526 előtti és utáni történetével is foglalkozó feldolgozás. A két korszak együttes vizsgálata igazán jelentős eredményeket hozhatna, hiszen azoknak a változásoknak a kiteljesedése, amelyek a hiteleshelyek gyakorlatában a 15. század végén és a 16. század elején megjelennek, és amelyek már a „klasszikus” 14. századi ügyintézési- és írásgyakorlattól való eltérést mutatják az újkorra teljesebben ki, amely

időszak oklevelezési gyakorlatának vizsgálatából ezért a középkorral foglalkozók is sokat profitálhatnak. Nagyon érdekes például a Szerző által a kötet bevezetőjében említett, későbbi kutatásai során vizsgálni kívánt téma: a hiteleshelyi oklevelek és a közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve a mögöttük húzódó ügyintézési szokások viszonya. Sokáig lehetne még sorolni azokat az indítékokat, amelyek miatt egyszer talán érdemes lenne a hiteleshelyekre vonatkozó kutatásokat – a tudomány maga emelte, az 1526-os évnél húzódó falát áttörve – összefogni, de amíg ez nem történik meg, a hiteleshelyi anyagok feltárása addig is biztos célt és értelmet talál a helytörténetnek és a történettudomány sok más részterületének forrásokkal való ellátásában.

A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái című kötet elején hasznos és informatív bevezetőt találhat az olvasó. Ebben Bilkei Irén röviden jellemzi a hiteleshelyek feladatait, illetve rövid áttekintést ad a zalavári és a kapornaki konvent történetéről. Ezt követi a fennmaradt anyag jellemzése és a regeszták elkészítésének módszertani bemutatása. A kötet terjedelmének nagyobb részét a 198 darab regeszta teszi ki, amelyek után a regesztákban említett, országos tisztséget viselő főméltóságok jegyzéke található. A munkát jól használható név- és tárgymutató zárja. A közölt regeszták megfogalmazása gördülékeny, világos, az oklevelekről készült apparátusok pontosak. A regeszták tartalma és feltárásuk módja messzemenően igazolja azokat az elvárásokat, hogy a hiteleshelyi oklevelek Magyarország 1526 utáni történetét illetően, és különösképp a helytörténet vonatkozásában igen gazdag forrásbázist jelentenek. Mindössze a regeszták formájával kapcsolatban látszik szükségesnek néhány megjegyzést tenni. Az első a rövidítések használatára vonatkozik. A regeszta műfajából adódóan egyes sokszor ismétlődő latin kifejezéseket célszerű rövidíteni. Ebbe a csoportba tartoznak mindenképp előtt a dátumokban szereplő elemek. Ezek kapcsán a kötet bevezetőjében az olvasható, hogy „*a dátum mai formáját zárójelben követi az eredeti, keresztény ünnepek szerinti, a szokásos (kiemelés tőlem – K. T.) rövidítésekkel.*” Amiként azonban a regeszták tartalmi vonatkozásait illetően többféle gyakorlat létezik a magyar történettudományban, ugyanígy a regeszták szövegében alkalmazott rövidítések tekintetében sem beszélhetünk egységes kánonról, vagyis nincsenek „szokásos” rövidítések, ezek a mai napig legfeljebb egy-egy vállalkozáson belül lehetnek egységesek. Egy rövidítésjegyzék elkészítése és közzététele ezért mindenképp indokolt lett volna, főleg mivel e munka nemcsak a szűkebb szakmabeli olvasók érdeklődésére számíthat. De a rövidítések feloldásának megadása révén azt is el lehetett volna kerülni, hogy különböző kifejezések ugyanúgy legyenek rövidítve (pl.: *f. = feria, f. = festum*). Lehetett volna választani a Zsigmondkori Oklevéltár gyakorlatát, amely a *festum* szót – egyéb, gyakran előforduló és irrelevánsnak ítélt elemekkel (pl. *beatus*) együtt – nem szerepelteti a dátumban, vagy az Anjou-kori Oklevéltárét, amely a *festum* alakot *fe.*, a *feria* szót pedig *f.* rövidítéssel közli. A

rövidítések használatát is következetesebbé lehetett volna tenni. A *festum* a legtöbb esetben rövidítve szerepel (*f.*), némelykor azonban teljes alakkal tűnik fel (*in profesto*, *a. festo*, *festi*). Ez utóbbiak helyett talán lehetett volna *in profe.* és *a. fe.* rövidítést használni. Hasonlóképp nem egységes a *virgo* (*V.* és *virg.*), a *beatus* (*b.* és *B.*), az *ammonitio* (*amm.* és *ammonit.*) és a *dominica* (*dom.* és *D.*) rövidítése sem. A bevezető rövidítésekre vonatkozó másik megjegyzése szerint „*a nem tulajdonnévhez kapcsolódó ünnepek – húsvét, pünkösöd, stb. – kisbetűsek.*” A szerző a dátumok latin alakjában is ezt alkalmazza (*pasca*, *penthecostes*), de *Penthecostes* szerepel a 4. regesztában. A *visitatio* szó rövidítve (*visit.*) szerepel a 27., de teljes alakban a 28. regeszta dátumában.

Szintén csak formai kérdés, de a zárójelben megadott eredeti névalakokat talán érdemesebb lett volna közvetlenül magyar átírásuk után közölni, tehát „*Szentjakabi Csere György (Chere de Zenthjakab)*” sorrend helyett *Szentjakabi Csere (Chere de Zenthjakab) György* formában. Ez vonatkozik a köznevek eredeti alakjának megadására is, például „*a veszprémi püspökség jövedelmeinek kezelője nevében (administrator proventuum)*” helyett *a veszprémi püspökség jövedelmeinek kezelője (administrator proventuum) nevében* sorrendben. Az ilyen sorrend – bár nem következetes – alkalmazására egyébként található példa a regesztákban. Az 1529. február 20-án kelt oklevél (43. szám) kivonatában „*a szepetneki (Zepethnek) tizedkerület (cutellus decimacionis) származó...*” sorrend szerepel, de a szintén e napon kelt oklevél regesztájában (42. szám.) „*a veszprémi püspökség szentgróti tizedkerületéhez tartozó (cutellus decimacionis)*” forma olvasható.

A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541 című kötet minden bizonnyal nagy érdeklődésre tart majd számot, mert abból nemcsak a történelemmel hivatásszerűen foglalkozók, hanem a lakóhelyük történetét megismerni vágyók is gazdag, máshol fel nem bukkanó információkhoz juthatnak. Éppen ezért minden történelem iránt érdeklődő, történész és nem történész olvasó számára egyaránt fontos, hogy az 1526 utáni hiteleshelyi oklevelek feltárása és közzététele a továbbiakban is folytatódjék majd, és e jövőbeli vállalkozások nyomán is ugyanolyan hasznos és értékes anyagok publikálására kerüljön sor, mint amilyenek úttörő jelentőségű és mintaértékű gyűjteményét készítette el Bilkei Irén.

(Kőfalvi Tamás)

Jegyzetek

[1] Az oklevelek tartalmi kivonatok formájában történő közreadása, bár már a múlt században felvetődött és elkezdődött, csak a 20. században vált igazán népszerűvé, a teljes szövegű oklevélkiadást is háttérbe szorítóvá. A 19. századi kezdetekről is olvasható rövid összefoglaló Mályusz Elemér: A Zsigmondkori Oklevéltárról. In: Századok 116 (1982) 923-958. p. (továbbiakban: Mályusz, 1982.)

[2] Borsa Iván (szerk.): A Szent-Ivány család levéltára 1230-1525. Bp., 1988. 7-10. p. (továbbiakban: Borsa, 1988.)

[3] Ezen elvek összefoglalása olvasható: Mályusz, 1982. 942-945. p.

[4] A vállalkozás történetét ismertető, illetve a regesztakészítés módszereit részletesen bemutató tanulmány sajnos még nem jelent meg. A munkálatok elvi alapvetését az Anjou-kori Oklevéltár 1990-ben megjelent, Kristó Gyula által szerkesztett első kötetének előszava tartalmazza. Kristó Gyula (szerk.): Anjou-kori oklevéltár I. 1301-1305. Bp.-Szeged, 1990. 8-10. p.

[5] Borsa, 1988.

[6] Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1526-1547 (Kutatási beszámoló) In: Levéltári Szemle 48 (1998) 25-30. p.

[7] A hiteleshelyek középkori történetével foglalkozó irodalom jóval gazdagabb, mint az újkor időszakát vizsgáló, ez utóbbira példa: PAPP László: A hiteleshelyek története és működése az újkorban. Bp., 1936.

[8] Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. In: Turul 42 (1928) 1-39. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)